

DANSKE STUDIER

1973

UDGIVET AF
ERIK DAL OG IVER KJÆR

UNDER MEDVIRKEN AF
HANNE RUUS

AKADEMISK FORLAG
KØBENHAVN

INDHOLD

<i>V. J. Brøndegaard</i> , forfatter, Compéta, Malaga	
Sankt Hansurt vi sanke —	5
<i>Kaare Vinten</i> , cand. phil., København	
Folkevisens lyriske indledninger	20
<i>Bent Møller</i> , cand. phil., København	
Klassicismens danske lærebøger i gejstlig og verdslig veltalenhed	55
<i>Dot Pallis</i> , bibliotekar, mag. art., København	
J. P. Jacobsen og Flaubert	90
<i>Iver Kjær</i> , seniorstipendiat, Københavns universitet og	
<i>M. Baumann Larsen</i> , lektor, Københavns universitet	
»Tings gik like that«	
En dansk-amerikansk tekst og et bilingvistisk analyseperspektiv	108

Forskningsoversigter:

<i>Bent Jørgensen</i> , kandidatstipendiat, mag. art., Københavns universitet	
Navneforskning 1968–1971	119
<i>Mette Winge</i> , mag. art., København	
Danske litteraturhistorier udgivet 1950–1972	132
<i>Gene G. Gage</i> , p. t. forskarstipendiat, Göteborgs universitet	
Danish Studies in America	145

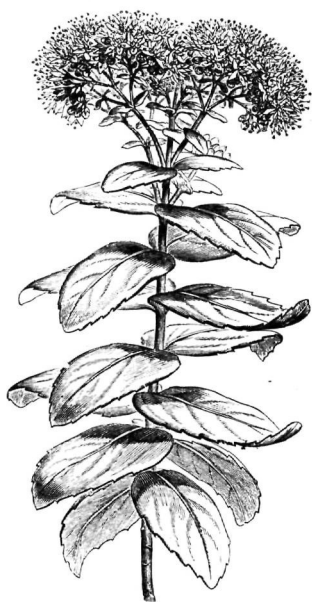
MINDRE BIDRAG

<i>Helge Gullberg</i> , docent, fil. dr., Göteborg	
En dansk diktare skriver til sin översättare	
Brev från Karl Larsen i en tysk samling	157
<i>Erland Munch-Petersen</i> , fagleder, mag. art., Danmarks Biblioteksskole	
Et liniefag i kvantitetslitteratur ved Danmarks Biblioteksskole	169

ANMELDELSER

<i>Nonni Magid</i> , stud. mag., København	
Børge Hansen: Folkeeventyr – struktur og genre	175
<i>H. Roos S. J.</i> , docent, dr. phil., Københavns universitet	
Tue Gad: Helgener. Legender fortalt i Norden	177
<i>Georg Heggum S. J.</i> , rektor, mag. art., København	
Ådel Gjøstein Blom: Ballader og legender fra norsk middelalderdigtning	179
<i>Erik Dal</i> , dr. phil., København	
Brynjulf Alver: Draumkvedet. Folkeviser eller lærd kopidiktning	180
Sven Hakon Rossel: Den litterære vise i folketraditionen	181
<i>Bent Jul Nielsen</i> , lektor, cand. mag. Københavns universitet	
Carsten Bregenhøj: Etnologisk interviewteknik	183
<i>Kaj Bom</i> , mag. art., København	
Danmarks norske Folkeviser. Indledning	185–190
Rapport	M44–M74, M159–M160

Redaktionen vil gerne bringe forskningsoversigter over de mange områder, vort tidsskrift dækker, især fordi afsnittet med anmeldelser er så kort. I denne årgang indledes med en oversigt over navneforskning; desuden bringes to bidrag, der ikke på samme måde bliver tilbagevendende, et om de sidste tyve års danske litteraturhistorier og et om danske studier i Amerika.

Sankt Hansurt vi sanke –

Af V. J. BRØNDEGAARD

Adam Oehlenschläger's lille lyrisk-dramatiske Sanct-Hansaften-Spil i hans debutsamling *Digte 1803* (udsendt dec. 1802) var inspireret af den norske romantiker Henrik Steffens og naturfilosoffen H. C. Ørsted. Det beskriver kærligheds- og dødsmotivet i alle nuancer fra det humoristiske og idylliserende til det eksistentielle og religiøse. »Han har i Sankt Hansaftens Spil søgt at anskueliggøre, hvorledes naturen – opfattet som en indre kraft – kommer til udtryk i alt om og i mennesket«¹.

Handlingen er henlagt til Jægersborg Dyrehave, hvor Oehlenschläger ofte færdedes som dreng og ungt menneske². Scenen »Pigerne inde i skoven« har det kendte digt:

I Skyggen vi vanke
blandt lysgrønne Straae.
Sanct Hans Urt vi sanke,

hvor Blomsterne staae.
 Pæne lille Urt
 staaer saa reent og puurt,
 staar saa frisk og grön
 uformærkt i Lön.

Bag Kjökkenets Række [tallerkenrækken]
 vi hensætte den,
 fra Træelistens Sprække
 den snoer sig da hen.
 Hvis den fæster Rod
 blier vor Skiebne god.
 Döer den paa sit Sted,
 ak da döe vi med.

St. Hansurten har selvfølgelig relation til spillets titel ligesom omtalen af St. Hansormen. Beskrivelsen i første vers antyder, at Oehlenschläger har set planten på voksestedet, men hvorfra kendte han oraklet? Han kan have hørt om det ved eller i hjemmet på Frederiksberg, evt. af faderen, der var fra det sydlige Slesvig, hvor St. Hansurten blev brugt til døds- og kærestevensler (jf. s. 10). Hvis han fandt det i 2. bind af C. G. Rafn's flora, der udkom 1800 (sml. neden for), ville han vel i relation til spillets kærlighedsmotiv have indføjet et vers om plantens anvendelse som elskovsvarsel. Det er derfor mest sandsynligt, at Oehlenschläger, der tidligt interesserede sig for datidens romantiserede naturmystik, fik det fortalt på Bakkehuset af Kamma Rahbek, hvis søster han var forelsket i, mens digtsamlingen blev skrevet. Kamma Rahbek begyndte o. 1800 at dyrke et usædvanligt stort antal sjældne blomster, stenplanter og buske syd og øst for Bakkehuset³. Det vides ikke, om St. Hansurten fandtes i haven, men en varietet med røde blomster blev ofte dyrket i gamle haver. Botanisk Museum oplyser på forespørgsel, at man dér ikke har registreret fund af St. Hansurt i Jægersborg Dyrehave, men at arten er angivet fra forskellige andre lokaliteter i området.

Sankt Hansurt (*Sedum telephium*) hører – ligesom husløg – til stenurtfamilien (Crassulaceae) og er en 20–50 cm opret plante med modsatstillede ovale, takkede blade og sidst på sommeren talrige bleg- til grøngule, røddigt anløbne eller purpurrøde blomster i tætte,

skærmagtige kvaste. Hos os ret almindelig i kratskove, på gærder og strandmarker. Med de tykke, knoldformet opsvulmede birødder og kødfulde, safrige blade (»sukkulent«) kan planten leve nogen tid efter plukning eller afskæring.

En bengalsk legende fortæller: Før en prins rejser til et fjernt land, planter han ved faderens palads et træ og siger til forældrene: »Dette træ er mit liv. Ser I træet stå frisk og grønt, så vid, det går mig godt; visner træet hist og her, er jeg kommet i vanskeligheder, og går hele træet ud, er også jeg død og borte«⁴.

Motivet benyttes i andre indiske fortællinger og sange. Prinsen efterlader en bygplante, den skal man pleje godt, thi hvis den trives, er han i live, men visner den, er der hændt ham en ulykke. Prinsen halshugges, og i det samme knækker bygplanten midt over, dens øre (bladskede) falder til jorden⁵. En ægtemand forlader sin unge kone kort efter brylluppet, planter i haven en *kewra* og pålægger hende at følge dens vækst, mens han er borte: forbliver den grøn og blomstrer, har han det godt, men visner og dør planten, er der sket ham en ulykke⁶.

Bag varselstroen står den ældgamle tanke, at mennesket er en integrerende del af naturen. Over det meste af Jorden har det været skik at plante et livs- eller skæbnetræ for et nyfødt barn; træets vækst, dets trivsel, visnen og død, er herefter synkroniseret med menneskets livsforløb. I eventyr kan hovedpersonens tilværelse være knyttet til en bestemt plantes; visner den, må vedkommende også dø⁷. I Bayern plantede man ved et barns fødsel en *bruchkraut* (vor St. Hansurt) som dets sympatetiske livsfælle⁸.

Det ovennævnte indiske sagnmotiv genfindes i europæisk folkløse (traditionsvandring?). Et flamsk eventyr beretter: en ung ridder drager til Det hellige Land og plukker til kæresten en buket lyng, sætter den øverst på et Mariabillede og siger: »Så længe den blomstrer, er jeg uskadt, men hvis den visner, er jeg også død«. Buketten stod i blomst vinter, forår og sommer, om efteråret visnede den – og i det fjerne døde ridderen samtidig af sine sår⁹. Er en slægtning på rejse, og har man i lang tid intet hørt fra ham, anbringes en St. Hansurt under hjemmets tag; er han stadig i live, gror stænglen videre og forbliver grøn et stykke tid, men visner hele urten kort efter, er han død (Tyskland)¹⁰. Bønder i Norfolk hængte undertiden en St. Hansurt op i hytten og dømte efter dens livskraft om en fraværendes hel-

bred¹¹. Når franske søfolk var indskibet i Plouër (Côtes-du-Nord) til New Foundland, blev på hjemmets stuebjælke hængt et skud af husløg med roden øverst; blomstrede skuddet, var det et godt tegn, men tørrede det ind og døde, vidste man, at sønnen var omkommet¹². Har en person forladt hjemmet, plantes et skud af *live-forever* kaldt med den fraværendes navn; er der sket ham en ulykke, visner planten og går ud (Chesterton i Maryland, USA)¹³.

I hele Europa blev der knyttet megen skik og tro til sommersolhverv 23.–24. juni. Mens solen stod højest på himlen mente man, at kilder, læge- og trylleurter havde deres største magiske kraft mod sygdomme og onde magter. St. Hansaften var (og er) især unge menneskers fest, mange forlovede sig denne aften, orakler spæde om livets længde og kærlighedens veje. – Det foreliggende ikke-danske materiale frem til 1800 om St. Hansurtens og andre (oftest nærtbeslægtede sukkulente) planters anvendelse til orakler anføres her i kronologisk rækkefølge. Det ses heraf, at skæbne- eller dødsvarslet må være ældst, og at de forfattere, som først omtaler planten, tilsyneladende ikke kendte botanomantikken.

Dioskurides og Plinius (1. årh. e. Kr.) nævner en sårlægende plante τηλεφίου, utvivlsomt vor *Sedum telephium* = St. Hansurt¹⁴. Glossariernes synonymer er usikre (kan gælde andre *Sedum*-arter), men i Albertus Magnus' *De Vegetabilibus* (1200-t.) hedder det om en plante kaldet orpinum og crassula: når man plukker den omkring sommersolhverv, forbliver den længe frisk og grøn uden at drage næring fra jorden¹⁵, hvilket gentages et århundrede senere af Konrad v. Megenburg's *Das Buch der Natur*¹⁶. Så følger endnu et langt spring i den botaniske litteratur til Hieronymus Bock's urtebog 1539, 108^r:

Unter den kreütern fint man kaum cyns, das weniger dört als eben dis kraut, doher es etlich zu obenthewr auff S. Johannsnacht wie den Beifuss¹⁷ brauchen, sonderlich im Westerwalt und Westerich. Dann sobald der tag Johannis verschinen, hencken sie das kraut in die kamern, etliche steckens in die wende, über die thüren, do bleibt es alzeit grün, schlegt stets auss dass man es wol wmb Weihenacht in denselben kamern grün mag finden, verhofen, solang das kraut grün bleibt, solang mag die person die solch kraut auffgehenckt in keyn dötlich kranckheytt fallen.

Dette dødsvarsel er lånt næsten ordret af andre landes urtebogfattere i 1600- og 1700-tallet, dog tilføjes undertiden lokale oplysninger, således af John Parkinson i *Theatrum botanicum* 1640: »Bladene bruges omkring midsommer meget til kranse sammen med blomster af gul okseøj; de trædes på snor og hænges op i husene, på buske og majstænger«. Oraklet må på den tid være blevet meget brugt eller misbrugt, thi ved forordning af 18. juli 1668 forbyder »den store kurfyrste« Friedr. Wilhelm, at man i Mark Brandenburg St. Hansdag stikker *Johanniskraut* eller *donnerlauch* i væggene¹⁸, og i en hekseproces i Thüringen 1689 spørges vidnerne, om der blev stukket eller set *fette hennen* (stenurter) under bjælken¹⁹. John Aubrey's *Remaines of Gentilisme and Judaisme* 1686–87 har om anvendelsen af St. Hansurt i Wiltshire²⁰:

Jeg husker, at piger (især kokkepiger og mejersker) kunne stikke *midsummer-men* [St. Hansurter] op i sprækker i bjælker etc. De anbragte dem parvis således: en for manden og en for pigen, hans kæreste, og ligesom *the orpin* [St. Hansurt] bøjede sig mod eller fra hinanden, viste det kærlighed eller uvilje; hvis den ene visnede, betød det døden.

Den preussiske præst Matthäus Prätorius skrev i slutningen af 1600-t.: »Husbønderne plejer ved St. Hanstid at sende deres tyende, særlig pigerne, ud på marken for at samle *Johanniskraut* . . . Husbonden tager så mange urter som han har personer og stikker dem i væggen eller bjælken for når de blomstrer at give agt på den plante, der ikke blomstrer, om den siger de, han er syg eller endog vil dø«²¹.

Under Skånerejsen 1749 noterede Linné om *Sedum acre* (stenurt), at den blev bundet i kranse og hængt op under taget over bordet, hvor den groede videre hele sommeren til høsten som en ophængt aloe, og om St. Hansurt: »den ophængtes undertiden af bønderne under taget med så mange stængler som der var folk i huset, dér voksede den som en aloe. Folk havde den overtro, at lige så mange stængler der visnede, så mange skulle dø af de i huset boende«²².

Efter optegnelserne at dømme er St. Hansurt-oraklet hos os af ret ny dato. Simon Paulli's *Flora danica* 1648 omtaler blot planten som »en gandske varig Vext / dersom mand ickun allene tager Stenglene / oc sætter udi Gjødning da voxer de oc blifue ved«. Han henviser til Bock's urtebog, men nævner ikke oraklet. Men knapt et år-

hundrede senere har Jacob Bircherod i »Continuation af fynske Superstitioner« 1734 »Om S. Hans urter« både døds- og kærestevarslet: »til at see naar nogen skal døe, eller om 2 personer skal have hverandre«²³, ligeså Erik Pontoppidans *Fejekost* 1736: »Som Redskaber for den tykkeste Overtros Nyfigenhed tjene desforuden Stenurter eller Sanct Hans Urter, naar Nogen ønsker forud at vide hvor-naar eller hvordan hans Begravelse eller Bryllup kan finde Sted«²⁴. Rafn's danske flora 1800 giver mere udførlige oplysninger:

De meget saftfulde, feedbladede Planter besidde den Egenskab, at de ofte blive ved at voxe, naar man før Blomstringstiden skjærer dem fra Roden og sætter dem i en Sprække eller lægger dem andetsteds i Klemme. Dette har givet Anledning til en Overtroe, som har Sted i Provindserne, med denne Plante. Man sætter nemlig for Kierester, Forældre etc. Grene af den mellem Bjelken og Loftet; bliver Planten ved at voxe, da vil den, for hvem den er sat, opnaae sit Ønske. Gaaer den ud, da vil der hendes ham noget ondt, eller han endog skal døe. Planten sættes under Bjelken paa St. Hans Dag, hvoraf den formodentlig har faaet Navnet St. Hansurt²⁵.

Oraklet omtales herefter jævnlgt af vore folkemindesamlere. Thiele hævder 1860, at »det er en ældgammel Skik paa Landet« omkring St. Hans at plukke denne urt og anbringe den i en loftsbjælke. Pigen sætter en for sig selv og en for kæresten; vokser de sammen, varsler det deres bryllup. Husfaderen sætter St. Hansurter for sine børn og pårørende »at han deraf maa kunne see, om disse skulle have et langt Liv eller et stakket«, nemlig hvis urten gror mod loftet eller nedad²⁶. Fra mange egne meldes – svarende til Oehlenschlägers digt – at den, hvis stilk først visnede, skulle dø først eller inden årets udgang, mens det var et lykkevarsel, hvis planten holdt sig frisk i nogen tid²⁷. Fra barndommen o. 1850 på Klokkergården (Falster) huskede Lars Rasmussen, at St. Hansurterne hang over husstandens faste pladser ved bordet; man »var ikke fri for at se til *sin* urt med frygt og bæven . . . vi gik og kiggede lidt ængsteligt op til dem«²⁸. Der kunne også »sættes kål« for hele familien; nye skud betød da en snarlig fødsel, men visnen, at et familiemedlem snart skulle dø²⁹. For et gammelt menneske i anden familie blev anbragt en »levekål« i loftet for at se, om vedkommende snart skulle dø

(Slesvig)³⁰. Alle familiemedlemmer stak samtidig hver sin stilk op under loftsbjælken³¹; groede urten opad, varslede det sundhed, men nedad sygdom og visnen død³². Var stænglerne sat for et kærestepar (jf. s. 9) og fulgtes de ad i væksten, skulle det dø samtidig, ellers levede den længst, hvis stængel groede højest³³.

H. C. Andersen fortæller om hjemmet i Odense o. 1815: St. Hansurter stak vi ind i bjælkesprækkerne, og af disse, eftersom de voksede, kunne vi se, om vi skulle leve længe eller kort^{33a}. Det må være en erindringsfejl, når han i digtet om barndomshjemmet skrevet 4. marts 1875 henlægger skikken til pinsen:

Hvor var der festligt derinde
naar Pintsekløkkerne klang,
smaa hvide Sommergardiner
i Solskin om Vinduet hang.

Sancthansurt blev sat i Bjælken,
og Kakkelovnen fik Glands,
de duftende Birkegrene
stod der med Skovmærkekrands.

St. Hansaften blev der over det meste af Danmark, men navnlig i Jylland, plukket St. Hansurt til kærestevarsler. Man pressede stilken ind i en loftsbjælkesprække, vægrevne, vinduesramme, taget osv. eller (som Oehlsenschläger skrev) bag tallerkenrækken — to og to for kæreste- eller ægtepar med vedhæftede navne, hvorefter man tog varsel af planternes videre vækst: groede de mod hinanden, blev parret forlovet og/eller gift; fra hinanden: ikke gift/skilt; den ene urt til siden fulgt af den anden: kæreste eller ægtefælle ville blive utro, den anden være trofast, eller: den ene part flygtede, den anden fulgte efter³⁴. Oraklet sladrede således om et ægtepars levevis³⁵; slyngede de to planter sig ind i hinanden, var det lykkeligt. Vækstretningen viste den unge pige, hvorfra kæresten engang ville komme (Frederiksværk)³⁶, og sideskud, hvor mange børn hun ville få.

For mænd satte man *St. Hansløg* til højre og for kvinder til venstre³⁷, eller stængel med tre blade gjaldt for mand, med to blade for kvinde (Sydfyn)³⁸. I Nordslesvig listede karlene sig gerne til at sno de kæresteplanter sammen, gårdens unge piger havde hængt under loftet³⁹. Løjt sogns karle og piger gik ved midsommertid ud til De

brune Bjerge efter *St. Hansløg*; over bjælken med urterne var med kridt skrevet kærestefolks navne⁴⁰. En »Kirsten Giftekniv« i Sale ved Bjerringbro havde 1871 tretten par *St. Hansurter* med navne under sin loftsbjælke for at se, hvordan det ville gå sognets unge mennesker⁴¹.

Slesvigs og Sønderjyllands unge piger kunne *St. Hansdag* sætte to skud af en *St. Hansurt* over kors i stråtaget og sige: Lad mig se i denne nat, hvem der skal være min kæreste her! – groede urten videre, blev karlen, hun var forelsket i, hendes fæstemand⁴². Eller piggen skulle kaste to ved roden sammengroede *St. Hansurter* op på et mosset stråtags nordside: forblev den grøn eller slog rod, ville hun snart blive gift⁴³.

På Nordfyn (Ørritslev) mente nogle, det kunne være farligt at sætte *St. Hansurt* for andre end en selv, thi groede to planter videre, fik den ene part sit helbred ødelagt⁴⁴.

De danske kombinationer af skik og tro i forbindelse med *St. Hansurt* er for størstepartens vedkommende helt analoge med optegnelser i det øvrige Europa (jf. oven for) om denne art, husløg o.a. *Crasulaceer*.

Lykke/ulykke, sundhed/sygdom, liv/død (i parentes markante afvigelser fra dansk folklore):

Norge 1773 ff.⁴⁵; Sverige⁴⁶; Nordtyskland (over dør til nygiftes soveværelse)⁴⁷, Ditmarsken⁴⁸, Slesvig-Holsten endnu 1894⁴⁹, Oldenburg⁵⁰, Thüringen (i et glas vand)⁵¹, (om en patient i huset dør eller bliver helbredt)⁵², Würtemberg⁵³, Schlesien⁵⁴, Böhmen⁵⁵, (på begge sider af indstukne stængler sættes små træstykker, hver repræsenterende en nær slægtning)⁵⁶, Østpreussen^{56a}, (opsøges *St. Hansnat*, når første hane galer, dødsfald hvis stænglen visner inden 12.dagen)⁵⁷; Friesland⁵⁸, Holland⁵⁹; Schweiz⁶⁰, (under plukningen tænkes på bestemt person)⁶¹; Frankrig⁶², (stænglen føres tre gange gennem *St. Hansbålet*, Bretagne)⁶³, (blomstrende *St. Hansurt* stilles i vievand, dødsfald inden årets udgang hvis blomsterne visner før Kristi himmelfartsdag, Baygorry i Pyrenæerne)⁶⁴; England⁶⁵, (plantes *St. Hansaften*)⁶⁶, (om visner før nytår)⁶⁷.

Kæreste- og bryllupsvarsel, undertiden kombineret med dødsvarsel for parret:

Norge⁶⁸; Sverige⁶⁹; Slesvig-Holsten⁷⁰, Sachsen (blad lægges i pigens sko, først mødte bliver hendes kæreste)⁷¹, Østpreussen (plukkes

før eller under første hanegal, er stænglen frisk til 12.dagen, bliver man gift inden nytår)⁷², (plukkes stiltiende, når stilken presses i bjælken siges: Jeg præsenterer mig og min kæreste)⁷³, Siebenbürgen (hænges på vinstokpæl)⁷⁴, Böhmen⁷⁵; Schweiz⁷⁶; England⁷⁷, (to dele af St. Hansurt plantes)⁶⁵, (anbringes i ler, på muslingskal, potteskår etc. eller i dørsprække, vender planten næste morgen mod venstre (hjertet), er kæresten tro)⁷⁸; USA⁷⁹.

1801 fremviste en mand i Yorkshire en lille guldring, der havde to St. Hansurter knyttet sammen med en *love knot*⁸⁰. *Gülden widerthon* (*Sedum acre*) indgik i trylledrik mod brudt ægteskabsløfte forvoldt af ondsindet person⁸¹; St. Hansurter anvendtes af »kloge kvinder« til at genopvække udslukt kærlighed (Sverige)⁸².

Et bundt stenurter (*Sedum acre*) blev nytårsnat hængt på bjælkesøm, groede det videre, gik tænkt ønske i opfyldelse (Siebenbürg. Sachsen)⁸³.

Sedum telephium kaldes over hele Europa »Sankt Hansurt« o. lign. (Danmark litterært 1601 ff.). De beskrevne orakler eller varsler gav anledning til en række folkelige synonymer for denne art og andre Crassulaceer^{83a}:

- da.⁸⁴ *kærestekål* 1878 ff.
 kærlighedskål 1883
 kæresteurt Viborgeggen, Vestlolland
 troskabsurt Vendsyssel
 spåblomst Thy
 levekal vestlige Sønderjylland
 lykkeblomst Fyn
 kysseblomst Nordfyn
 måske: *gildensstikker* > *gyldenslikker* Als, til gild = god (kunne varsle noget godt), men også anvendt mod »gyl-denåre« = hæmorroider, jf. ty. *goldalderkraut*; eller til gilde = forføre, sanselig vellyst⁸⁵
- sv.⁸⁶ *kärleksgräs* 1694–1736
 kärleksört 1806 ff. (også husløg)
 kärleksknop
 kärleksblomma Skåne
 älskegras Gotland 1947
- ty.⁸⁷ *prophezeikraut* Thüringen 1878

- leben und sterben* Ostpreussen 1884, Lüneb. Heide
lebkraut 1897
lebenskraut Württemberg 1913
totenkraut Østpreussen, Schweiz (Zürich)
liebeskraut Siebenbürgen, Nösnerland (ty. sprogø i Ungarn, nu rumænsk Transsilvania)
liebesblume Nösnerland
freier und braut sydl. Ditmarsken
schatzkraut Oberhessen
herhen måske: *Adam und Eva* Rhinl. (også gøgeurt)
soldatenwurz, -*gros* Vestböhmen (orakel for soldats skæbne, men kan også referere til anvendelse som sårlægeplante)
- czekk.⁸⁸ *rozchodník* 1540 ff., nu *rozchodník*, til *rozchod* = udgå fra hinanden
mužicek 'lille mand' (også alrune)
- ital.⁸⁹ *herba amoris* 1583
- eng.⁹⁰ *live-long, liblong, live-forever, live everlasting*
life of man
midsummer men (plur.)
måske: *Salomon's puzzle*
- USA⁹¹ *live-forever* Maine
life of man Massachusetts, Maine
love entangled Ohio
treasure of love Boston, Massachusetts.

Adskillige andre planter, de fleste saftiggrønne og derfor mere og mindre holdbare efter afplukning, blev benyttet til lignende orakler – enten hvor St. Hansurten var sjælden eller ukendt eller som en senere udvikling af den til St. Hansurt knyttede skik og tro.

I Norge blev langt oftere valgt vejbred (*Plantago lanceolata*, *jonsokgras*) til St. Hansspådom. Et antal vejbredaks stod i vand eller vægsprække fra St. Hansaften til næste morgen, og den af husstanden, hvis aks ikke havde nyudsprungne støvdragere, var *feig* (dødsmærket), ellers skulle man leve året ud; heraf navnet *livgræs* (Søndmør 1762). Tre aks blev stukket i vægreve, to som friere på hver side af pigens; den, som bøjede sig mod hende, skulle blive hendes mand (Telemarken). Stænglerne blev også lagt i vindue, salmebog, hængt op under loftet osv. Et aks med afplukkede støvdragere læg-

ges under hovedpuden, er næste morgen nye groet frem, går tre ønsker i opfyldelse eller man får den, man holder af. Denne skik og tro såvel som vejbreddnavne med jonsok (St. Hansdag)-motiv er optegnet på Færøerne og Shetlandsøerne, hvilket Høeg mener må skyldes en traditionsvandring fra Norge før 1468⁹². – Tilsvarende i Sverige⁹³, Mecklenburg⁹⁴, Voigtland⁹⁵, Estland⁹⁶: blomster (ofte ni slags) plukket St. Hansaften lægges under hovedpuden og man drømmer om den tilkommende, kvaster heraf hænges under loft eller på væg, en for hver af husstanden og den, hvis kvast først visner, skal dø først. Sydslaviske piger samlede St. Hansaften hvide engblomster og anbragte dem i et sold eller bag et tagspær, hver repræsenterende et medlem af husstanden; den, hvis blomst næste morgen stadig var frisk, blev ikke syg resten af året, og vice versa⁹⁷. Ung pige kunne St. Hansaften samle »to små blå blomster« kaldet *midsummer men*, dial. *messioner men* (jf. s. 11) og hænge dem på væg med stilkene mod hinanden; præcis midnat spurgte hun, om hun ville blive gift med en bestemt person – i bekræftende fald bevægede blomsterne sig tæt sammen (Gloucestershire)⁹⁸.

Schullerus beretter 1916 fra Siebenbürg. Sachsen, at man jule- eller nytårsnat lagde lige så mange blade af singrøn (Vinca) eller buksbom i vand, som der var familiemedlemmer; den, hvis blad næste morgen var grønt, forblev sund hele året, et plettet blad betød sygdom og et sort død. To singrøn-blade lagdes på den varme arne, det ene for pigen, det andet for hendes kæreste; søgte bladene sammen, blev de gift. Groede portulak stukket i bjælke videre, blev en patient rask, dens visnen varslede død; pigen tog planten med hjem fra markarbejdet og satte den bag spejl eller billede, forblev den grøn et stykke tid, fik hun sin elskede; samme orakel spåede, om det gik en bortrejst person godt eller ilde⁹⁹.

Vestpreussen: for hver person i huset lagde man en perikonplante med rødder på kakkellovnen, af dens kortvarige friskhed sluttede man sig til vedkommendes levetid¹⁰⁰. Østpreussen: unge piger samlede St. Hansdag kongelys (Verbascum) til at hænge over deres seng; den, hvis blomst først visnede, ville dø først (1837)¹⁰¹, to ikke afplukne bynkestængler blev bøjet udefter og man iagttog, om de nu bevægede sig mod eller fra hinanden, det varslede, om et par ville blive gift¹⁰²; to afskårne lige lange løgstængler repræsenterede lykke og ulykke – den stængel, som næste dag var groet højest, varslede, om pigen det følgende år ville blive gift¹⁰³. Zips (ty. sprog) i

Ungarn, nu Czeckoslovakiet): St. Hansaften binder unge piger to afskårne løgstængler sammen og tænker imens på en tilbeder; er de næste dag blevet længere, bliver hun gift. Eller man sætter St. Hansaften et antal margueritter i vinduet svarende til familiens medlemmer og arrangeret efter deres alder; den, hvis blomst er visnet næste morgen, skal dø først¹⁰⁴.

Allehelgensdag 1. november blev i England (Herefordshire) for hvert familiemedlem taget et vedbendblad, som med et mærke, så man kunne kende sit eget, lå i en skål vand natten over; den, der skulle dø først, fandt næste morgen tegningen af en ligkiste på sit blad¹⁰⁵. Eller man formede af ler en lille høj som over en grav og stak deri baldrian, også kaldet *midsummer men* (jf. s. 13f.) med navn for hvert familiemedlem; den, hvis plante næste morgen lå slapt ned, skulle dø inden nytår, i øvrigt udlagde man hældningsgraden som en livsfrist på så og så mange år. To planter i ler over dør blev kaldt med mands- og kvindenavn, lænede »hun« sig næste morgen mod »ham«, der stod opret eller vendte bort, elskede pigen ham forgæves (Monmouthshire)¹⁰⁶. Det samme orakel blev i Amerika (Nova Scotia) anstillet med *evergreen* hængt på en væg¹⁰⁷.

NOTER

(1) M. Baumann Larsen i Dansk lærerforeningens udg. 1964, 92. – (2) Som dreng og ungt menneske skar Oeh. 1792 til 1802 sit navn med ca. et bogstav hvert år i en bøg mellem Kildesøen og Fuglsangsøen; navnet var synligt endnu 1960. – (3) Eigil Kiær, *Kamma Rahbeks blomster og Bakkehusets have*, 1971, m. litteraturliste. – (4) Lal Behari Day, *Folk Tales of Bengal*, 1911, 189. – (5) F. A. Steel & R. C. Temple, *Wide-awake Stories*, 1884, 52, 64. – (6) J. Broughton, *Selections from the popular Peltry of the Hindoos*, 1814, 107. – (7) J. G. Frazer, *Balder the Beautiful* 2, 1913, 164 ff. (mange eksempler). – (8) G. Lammert, *Volksmedizin u. medizin. Aberglaube in Bayern*, 1869, 114. – (9) F. Joos, *Vertelsels van het Vlaamsche volk*, 1889–91, 4, 155 f. (også med rose, pebertræ, appelsintræ). – (10) Zinckes *Oeconom. Lexikon* 2 1744, 1, 737; når St. Hansurten anbringes under loftet, skal man tænke på vedkommende: K. Bartsch, *Sagen, Märchen u. Gebräuche aus Mecklenburg* 1879–80, 2, 126.

(11) James Sowerby, *English botany* 19, 1804, 1319. – (12) Paul Sébillot, *Le folk-lore de France* 3, 1906, 507. – (13) Fanny D. Bergen, *Animal and plant lore*, 1899, 104. – (14) H. O. Lenz, *Botanik d. alten Griechen u. Römer*, 1866, 603. – (15) ed. F. Meyer & C. Jessen 1867, 6, 402. – (16) ed. Fr. Pfeiffer 1861, 5, 57. – (17) jf. K. Brunner, *Ostdeutscher Volkskunde*, 1926, 234. – (18) *Zeitschr. f. rhein. u. westfäl. Volkskunde* 3, 64. – (19) Gebr. Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 3, 1573 f. – (20) ed. 1881, her efter Geoffrey Grigson, *The Englishman's*

Flora, 1955, 179; Hilderic Friend, *Flowers and flower lore* 1, 1884, 260 (Surrey).

(21) *Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne* ed. 1871, 56 jf. Joh. Gottsched, *Flora Prussica*, 1703, 267: die pro festo D. Johannis vulgus Telephium trabidus hypocausti submittit, ex marcida planta hujus vel illius obitum superstitiose hariolans. – (22) *Skånska resa*, 1751, 221, 251 f. – (23) *Folketro og festskik særlig fra Fyn*, ed. Inger M. Boberg 1936, 45. – (24) *Fejekost* ed. Jørgen Olrik, 1923, 67. – (25) C. G. Rafn, *Danmarks og Holsteens Flora* 2, 1800, 773 jf. H. Jenssen-Tusch, *Nordiske Plantenavne*, 1867–71, 340. – (26) J. M. Thiele, *Den danske Almues overtroiske Meninger*, 1860, 150 f., jf. sm., *Danske Folkesagn* 3, 1820, 97 f.; J. H. Ries, *Sagn, Overtro og gamle Fortællinger fra Løjt Sogn*, 1912, 120; *Morgenbladet* 6/7 1883; *Husvennen* nr. 39, 1892. – (27) *Dansk Folkemindesamling* (DFS) 1906/23: 529, 624, 813, 3246; Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser (NEU), svar på spørgeliste nr. 20, 1955, nr. 12129 (Himmerl.), 17923 (Læsø o. 1900); Marie Christophersen, *Fra Hedeboegnen*, 1923, 30; Karoline Graves, *Ved Halleby Aa*, 1921, 184; A. Rønnekilde Nielsen, *Sjællandske Folkeminder*, 1943, 26; Ingvor Ingvorsens *Fortællinger om Gammelt sjællandsk Bondeliv*, 1918, 151. – (28) *Livet i Klokkegaarden*, ed. Fr. L. Grundtvig, 1909, 134. – (29) *Dansk Folketro* samlet af Jens Kamp, ed. Inger M. Boberg, 1943, 45; *Tidsskr. for historisk Botanik* 1, 1918–21, 247 (Refsnæs). – (30) H. F. Feilberg, *Jysk ordbog* 2, 402.

(31) E. Tang Kristensen, *Jyske almueliv* tlb. 3, 201; *Loll-Falsters hist. Samfunds årb.* 24, 1936, 142 (Maribo). – (32) *Skattegraveren* 8, 1887, 62 f. – (33) DFS 1906/23: 1220, 3010. – (33a) *Mit Livs Eventyr*, 1855, 4. – (34) *Samlinger til Jydsk Hist. og Topografi* 7, 1878–79, 6 (nordl. Vendsyssel o. 1875); *Skattegr.* 8, 1887, 62 f.; E. Rostrups notater, Midtjyll. o. 1870; Tang Kristensen, *Jydske folkeminder* 9, 1888, 44 og sm., *Jyske almueliv* 3, 174, 201; *Museum* 1892, 1, 213 (o. 1825); *Sønderjysk Månedsskrift* 20, 1944, 211 f.; Henrik Ussing, *Det gamle Als*, 1926, 131 f.; *Hist. årb. Mors* 9, 1927, 97 f., NEU 12248 og 12356 (Stauning o. 1890); egen optegn. 1949 fra Himmerl.; Christine Reimer, *Nordfynsk Bondeliv i Mands Minde*, 1910–19, 441; *Hist. Samfund f. Præstø amt*, ny rk. 1, 1939–42, 42 (Østsjælland.). – (35) *Sønderj. Månedsskr.* 2, 1925–26, 109. – (36) Anders Uhrskov, *Sagn og Tro*, 1923, 20. – (37) Tang Kristensen, *Danske sagn* 6.2., 458 (Frørup); J. Kamp, *Danmarks Folkeminder, Æventyr osv.*, 1877, 72; *Husvennen* nr. 39, 1892. – (38) *Fynsk Hjemstavn* 1939, 44; NEU 12814. – (39) *Jysk ordbog* 3, 162. – (40) *Sønderj. Månedsskr.* 20, 1944, 211 f., skikken ophørte o. 1870.

(41) Rostrups notater o. 1860–70. – (42) *Fra Dansk Folkemindesamling* VI, 1938, 142 (Torsted s.); *Sønderj. Månedsskr.* 8, 1931–32, 32 (Sundeved) og 15, 1938–39, 141 f. – (43) NEU 16683/44 (St. Vi s. o. 1900). – (44) *Skattegr.* 8, 1887, 63. – (45) Henrik Tonning, *Norsk medicinsk og oekonom. Flora* 1, 1773, 113; H. J. Wille, *Beskriv. over Sillejords Præstegield*, 1786, 126; J. N. Wilse, *Beskriv. over Spydeberg Præstegield* 1, 1779, 110, 136, jf. Knut Strompdal, *Gamalt frå Helgeland* 1, 1929, 95, 111 f., Halldor O. Opedal, *Makter og menneske* 2, 1934, 49, 132 og 3, 1937, 91; F. C. Schübeler, *Norges væxtrige* 2, 1888, 269: man finder ofte denne plante i form af kranse, kvaste eller enkeltvis på væggene eller under taget hos bønderne ... hermed forbindes ofte en eller anden overtro, hvormed jeg forresten aldrig i Norge har kunnet få nogen sikker oplysning; få

linjer derfra skriver S. imidlertid: »på enkelte steder, både i Norge og Sverige, bruges smørbuken [St. Hansurt] til at spå dødsfald, man hænger da under taget en plante, osv.« – (46) *Runa* 1845, 61 (Skåne); *Skånska Samlingar* 4, 1897, 88 f.; A. J. Retzius, *Flora oeconom. Sveciæ*, 1806, 2, 670: »Allmogen har med denna örten hwarjehanda skrock«. Skikken synes i Sverige ophørt før 1870, i Norge endnu tidligere, kun de dertil knyttede folkelige synonyme levede videre. – (47) J. Hunte mann, *Die plattdeutschen Namen unserer Kulturgewächse u. d. wildwachs. Pflanzenarten*, 1931, 143. – (48) *Am Urquell* 1, 1890, 8. – (49) R. v. Fischer-Benzon, *Altdeutsche Gartenflora*, 1894, 80. – (50) Ludw. Strackerjan, *Abergl. u. Sagen aus d. Herzogtum Oldenburg*, 1867, I, 90.

(51) Moritz Busch, *Deutscher Volksglaube*, 1877, 120 sml. 122. – (52) Aug. Witzschel, *Kleine Beiträge z. deutsch. Mythologie ... aus Thüringen*, 1878, 2, 291. – (53) *Württemberg. Jahrbücher f. Statistik u. Landeskunde* 1913, 309. – (54) Paul Drechler, *Sitte, Brauch u. Volksglaube in Schlesien* 1, 1903, 144. – (55) Joseph V. Grohmann, *Abergl. u. Gebräuche aus Böhmen u. Mähren* 1, 1886, 94–96; »det er det grundlæggende ved livstræ-ideen, som her har fået en kunstig skabt parallelisme« (*Globus* 88, 1905, 347). – (56) *Mitteil. d. Nordböh. Exkursions-Klubs* 34, 1911, 143. – (56a) M. Toeppen, *Abergl. aus Masuren* 2, 1867, 71 f. – (57) *Neue Preuss. Provinzial-Blätter* 1848, 229 (Samsland). – (58) H. C. van Hall, *Landhuishoudkund. Flora*, 1854, 83; Waling Dijkstra, *Uit Friesl. volksleven* 2, 1896, 235. – (59) *Ons Volksleven* 12, 1900, 161; St. Hansurten kaldes i Kempen *zolderklimmer* 'loftklatrer' (ibid.); *Vlaamsche Zanten* 2, 68 > Is. Teirlinck, *Flora magica*, 1926, 271 (Waas). – (60) *Schweiz. Arch. f. Volkskunde* 2, 1898, 219 (kanton Zürich).

(61) ibid. 24, 1923, 67 (Emmental). – (62) *Revue d. trad. populaires* 18, 1903, 249 f. og 20, 1905, 354 (Bretagne); E. Rolland, *Flore populaire* 6, 1906, 103 (Bretagne). – (63) Anatole Le Braz, *La Légende de la Morts en Basse Bretagne*, 1893, nouv. ed. 1902, 2, 114. – (64) Rolland (note 62) 6, 102 (cit. 1856). – (65) E. & M. A. Radford, *Encyclopaedia of Superstitions* ed. Christina Hole, 1961, 256. – (66) ibid. (1. udg.) 1949, 147, 184. – (67) Grigson (note 20) 179. – (68) Schübeler (note 45) 2, 269 (m. litt. henvisn.). – (69) *Runa* 1845, 61; Eva Wigström, *För fyrtio år sedan*, 1870, 62 f.; mange optegn. registr. i DFS. – (70) *Jahrbücher f. d. Landeskunde d. Herzogthümer Schleswig, Holstein u. Lauenburg* 7, 1864, 381; også ved gåseslagtning med to *unruhfeder*, der kastes på ilden, hvorefter man iagttager, om de søger mod eller fra hinanden (ibid.).

(71) *Jahrbuch d. Ver. f. niederdeutsch. Sprachforschung* 34, 1908, 57 (Halberstadt). – (72) *Neue Preuss. Provinzial-Blätter* 1848, 229 (Samsland); Ernst Finder, *Die Vierlande*, 1922, 2, 55. – (73) M. Toeppen, *Abergl. aus Masuren* 2, 1867, 71 f. – (74) *Siebenbürg. Vierteljahrsschr.* 61, 1938, 192; i Siebenbürgen blev oftest anv. andre planter, se s. 15. – (75) Grohmann (note 55) 94 f., *Květy* 1846, 296 f. – (76) E. Hoffmann-Krayer, *Feste u. Bräuche des Schweizervolkes*, 1913, 163. – (77) J. Brand, *Popular antiquities of Great Britain 1870* > R. C. A. Prior, *Popular names of British plants*, 1879, 138; *Folk-Lore* 22, 1911, 325; Radford (note 65). – (78) Friend (note 20) 135 f., Radford (note 65), mod højre: kæresten tro. – (79) Fanny D. Bergen, *Current superstitions*, 1896, 50. – (80) Friend (note 20), 136.

(81) H. P. Hansen, *Kloge Folk* 1, 1942, 33 (Henrik Kokborgs cyprianus). –

(82) Olof Christoffersson, *Skytts hürad*, 1913, 36 f.; St. Hansurten har i tysk mange navne fælles med gøgeurters (der blev anv. som afrodisiaka): *Sudhoffs Archiv* 55, 1971, 24 (litt. henvisn.). – (83) *Archiv d. Ver. f. Siebenbürg. Landeskunde* 40, 1916, 92. – (83a) Navnene *levékål, lebkraut, live-long* etc. kan også referere til plantens sejlivethed efter plukning. – (84) *Ordbog over Danmarks Plantenavne* ved Johan Lange 2, 1960, 575 f.; *Morgenbl.* 6/7 1883. – (85) *Danske Studier* 1956, 82. – (86) *Runa* 1845, 60; E. Fries i *Botan. Udflygter* 3, 1864, 242 om *kärleksört*: »namnet är icke allmänt»; Jenssen-Tusch (note 25) 223; Aug. Lyttkens, *Svenska växtnamn*, 1904–15, 2, 876 f.; Sten-Bertil Vide, *Sydsvenska växtnamn*, 1966, 168; Onsjöbygden 1963, 55 (1838); Landsmålsarkivet i Lund, frågelistor 38: 1, 1947, 9. – (87) Witzschel (note 52); E. Lemke, *Volkstümliches aus Ostpreussen* 1, 1884, 21, 77; Rich. Pieper, *Volksbotanik*, 1897, 219; *Württemberg. Jahrb. f. Statistik u. Landeskunde* 1913, 309; *Schlesw. Wörterb.* 2, 229; Toeppen (note 73); *Korrespondenzblatt d. Ver. f. Siebenbürg. Landeskunde* 26, 1903, 128; Friedr. Krauss, *Nösnerländische Pflanzennamen*, 1943, 529; *Rhein. Wörterbuch* 1, 55; *Schweiz. Arch. f. Volksk.* 2, 1898, 219; Heinr. Marzell, *Wörterb. d. deutschen Pflanzennamen*, manusk. – (88) Olof Wallmén, *Alte tschechische Pflanzennamen und Rezepte im Botanicon Dorstens* (1540), 104, tilsv. navne i polsk, sorbisk, slovensk, russisk: Stefan Makowiecki, *Slownik botan. lacinsko-maloruski*, 1936, 339 f., V. Machek, *Česká a slovenská jména rostlin*, 1954, 94 f.; Grohmann (note 75). – (89) A. Cesalpini, *De plantis* 1583 > Rolland (note 62) 6, 99. – (90) Prior (note 77): liblong måske 'love long' (?), 154; Geoffrey Grigson, *Wild flowers in Britain*, 1944, 8 og sm. (note 20).

(91) *Journal of American Folk-Lore* 5, 1892, 96; 7, 1893, 142; 9, 1896, 39, 188. – (92) Joh. Th. Storaker, *Tiden i den norske folketro*, ed. Nils Lid, 1921, 208–10; *Kgl. norske Videnskabers Selsk. Forh.* 13, 1941, 157–60 (litt. henvisn.). – (93) L. Lloyd, *Peasant Life in Sweden*, 1870, 267 f.; Tobias Norlind, *Svenska allmogens liv*, 1925, 565. – (94) Bartsch (note 10) 2, 285. – (95) J. A. E. Köhler, *Volksbrauch, Abergl. etc. im Voigtlande*, 1867, 376. – (96) A. Wiedemann, *Aus d. inneren u. äuss. Leben d. Esthen*, 1876, 362 f. jf. Frazer (note 7) 53 f. – (97) F. S. Krauss, *Volksgl. u. rel. Brauch d. Südslaven*, 1890, 34. Om blomster plukket St. Hansdag blev i Normandiet sagt, at de aldrig visnede: Jules Lecoœur, *Esquisses du Bocage Normand* 2, 1883–87, 8, 244; Amélie Bosquet, *La Normandie romanesque et merveilleuse*, 1845, 293. – (98) Georgina F. Jackson, *Shropshire Folk-Lore*, 1883, 242. – (99) Pauline Schullerus i *Archiv d. Ver. f. Siebenbürg. Landeskunde* 40, 1916, 84 f., 81 f., 89 sml. 128 (hassel). – (100) *Schriften d. Naturforsch. Gesellsch. zu Danzig*, neue Folge 5, 1882, 12.

(101) W. J. A. v. Tettau & J. D. H. Temme, *Volkssagen Ostpreussens, Lithauens und Westpreussens*, 283. – (102) Lemke (note 87). – (103) Toeppen (note 56a); ligeså i England (Wales): løg opkaldt efter ungkarle anbringes i loftet, den, hvis løg først begynder at gro eller knoppes, vil snart fri til hende; forbliver løget uændret, går han ikke i giftetanker (Marie Trevelyn, *Folk-lore and folkstories of Wales*, 1909, 235). – (104) Jul. Gréb, *Zipser Volkspflanzen*, 1943, her efter ms. – (105) E. M. Leather, *The folk-lore of Herefordshire*, 1912, 65 jf. 257. – (106) *Folk-Lore* 16, 1905, 65. – (107) *Journal of American Folk-Lore* 6, 1893, 38.

Folkevisens lyriske indledninger

Af KAARE VINTEN

Indledning

I den følgende undersøgelse af folkevisens lyriske indledninger er det ikke hensigten eksplicit at tage stilling til alle fremsatte hypoteser. Vi skal her nøjes med at fremhæve uoverensstemmelser mellem undersøgelsens resultater og væsentlige synspunkter i den tidligere diskussion. Vi kan groft skelne mellem tilhængere af opfattelsen af indledningsstroferne som dansevers og modstandere af denne opfattelse. Hovedrepræsentanten for første gruppe er R. Steffen, der med sin teori om eksistensen af en ældre, enstrofig danselyrik og folkevisindledningernes sammenhæng med denne satte gang i diskussionen, (R. Steffen: *Enstrofig nordisk folkelyrik*. 1898). Modstanderne af Steffens stevstammetcori er mange og deres holdninger er forskellige. Det vil dog være naturligt især at gøre opmærksom på Ernst Frandsens bidrag til diskussionen, både fordi hans vurdering i *Folkevisen* 1935, optog og udviklede ældre forskeres synspunkter, således Bings og Steenstrups, – og fordi han senere i forelæsninger, trykt i *Danske Studier* 1954, reviderede sin opfattelse og betragtede folkevisens lyriske indledninger i et videre perspektiv.

En mere nuanceret gennemgang af diskussionen kunne være ønskelig inden vi skrider til undersøgelsen, men da pladsen ikke tillader dette, skal jeg blot henvise interesserede til Erik Dals oversigt i *Nordisk folkeviseforskning siden 1800*, s. 289–308.

I

Der arbejdes med følgende lyriske indledninger:

DgF nummer: 8A – 32B – 56C – 60ABC – 67BF – 74A – 75B – 78ABC – 83A – 86ABCDEFGHL – 87AB – 90A – 108 ABCDEF – 129A – 132D – 138ACDEFKL – 142AB – 141ABCD – 155A – 162AB – 195A – 196A – 202A – 205ABCEFG – 247B – 250EGH – 261A – 288A – 289G – 306E – 355ABCD – 356AB – 360C/360D

– 366E – 375ABDEF – 387AB – 390A – 398A – 407EDG – 408AB
 – 409D – 416B/416H – 428AF – 431E – 440AB – 446P – 481ADE
 MNOPQ – 484ABC – 488A – 498A – 504A – 513G.

Der er identitet mellem DgF nr. 74A, 1/431E, 1/488A, 1 – 355ABCD, 1/356AB, 1 – 32B, 1/261A, 1 – 75B, 1/78ABC, 1.

Samme vise har forskellig lyrisk indledning: 360C/360D – 416B/416H. Samlingen gør ikke krav på at være en fuldstændig registrering af de lyriske og statiske indledninger i de danske folkeviser, selvom det er hensigten her ikke blot at regne med de traditionelle »stevstammer«. Der kunne på baggrund af denne hensigt være medtaget endnu nogle indledninger, men jeg har af praktiske hensyn valgt i tvivlstilfælde at lade strofer gå ud, (f. eks. foran DgF nr. 41 – 44 – 160 – 146 – 240).

S K E M A 1

Samlinger		viser ialt	lyr. v.	folkev.	lyr. v. i %	antal lyr. indl.	lyr. indl. i % af folkev.
Hjertebogen	1553	82	62	20	75	6	30,0
St. Billes hskr.	1555	84	38	46	45,2	3	6,5
Langebeks Kv.	1562	70 ty. 101 da.	82	19	81,5	1	5,3
Svanings Hskr.	1575	215	60	155	27,9	14	9,0
Rentzels hskr.	ca. 1580	70	23	47	32,9	3	6,4
Karen Brahes F.	ca. 1583	200		200		15	7,5
Dron. Sofias hskr.	1584					1	
Anna Munk	ca. 1590	51	2	49	3,8	5	10,2
Vedel	1591	100				4	
Kgs. Bibl.s Br.	1577	17	2	15	11,7	0	0
Langebeks F.	ca. 1580	106	16	90	15,1	9	10,0
Anna Basses hskr.	ca. 1600	125	21	104	16,8	9	8,7
Anna Krabbe	ca. 1610	88	14	74	15,9	3	4,1
Anna Urops hskr.	ca. 1610	122	49	73	40,1	10	13,7
Krist. Juels hskr.	1614/15	54	2	52	3,7	3	5,8
Sof. Sandberg	1627	125	27	98	21,5	5	5,1
Karen Brahes Kv.	1626/58	12	0	12	0	1	8,3
V. Bilds Kv.	1631/46	92	78	14	83,8	1	7,0
Kirsten Basse	1635	175	101	74	57,7	4	5,4
Mindre Stockh.	1641	43	5	40	7,1	4	10,0
K. Christendatter	1645	17	1	16	5,8	1	5,3
V. Bilds mindre F.	1646			2		1	50,0

Samlinger		viser ialt	lyr. v.	folkev.	lyr. v. i %	antal lyr. indl.	lyr. indl. i % af folkev.
Ida Giøe	ca. 1650	75	51	24	68	0	0
Større Stockh.	1650	107	10	97	9,3	8	8,2
Magd. Barnewitz	ca. 1650	171	8	163	4,6	16	9,8
Odense St. Bibl.	1650	62	4	58	6,4	2	3,5
Grundtvigs Kv.	1656	155	85	70	54,1	7	10,0
Grevinde Krist.	1660	34	0	34	0	3	8,8
Dor. Thott	1672	199	39	160	19,6	21	13,1
Tegner	1700	141	7	134	4,9	18	13,4
Reenberg	ca. 1700	148	10	138	6,7	18	13,0
Thotts F.	ca. 1700	—	—	—	—	—	—
Grev Holstein	ca. 1700	91	36	55	39,5	7	12,7
Vedels tilf. til Svaning						2	
Univ. Bibl. hskr.						2	
Tragica						3	
Flyveblade						2	
Færøerne						3	
Desuden en række danske, mundtlige optegnelser.							

S K E M A II

Førstegangsoptegnelser af de lyriske indledninger.

1553 HJB 78-86-141-408-428-481	6
1555 St. Bille 60-202-440	3
1562 Langebeks Kv. 205	1
1575 Svaning 56-155-375-366-431	5
1580 Rentzel 8-142	2
1583 f. KBF 67-83-87-250-261-355-398-407	8
1584 dron. Sofia	0
1590 Anna Munk 195	1
1591 Vedel 162	1
Tragica 360(C)	1
1580/90 Langebeks F. 108-129-138-498	4
1600 Anna Basse 484	1
1610 Anna Urop 247-387-409-504	0
1610 Anna Krabbe	0
1614 Kristence Juel	0
1622 Sofia Sandberg	0
1626/58 KBK	0
1631/46 V. Bilds Kv.	0
1635 Kirsten Basse	0
1641 Mindre Stockh. 288-416 (B)	2
1645 Karen Kristendatter	0
1646 V. Bilds m. F.	0

1650 Større Stockh.	0
1650 Magd. Barnewitz 90-196-289-390	4
1650 Odense Stift Bibl.	0
1656 Grundtvigs Kv.	0
1660 Grevinde Kristiane	0
1672 Dor. Thott	0
1700 Tegner	0
1700 Reenberg	0
lidt efter 1700 Grev Holstein	0
Flyveblade, 18. årh. 513	1
Færøerne 1846 132	1
Mundtlige danske opt. 360(D)-416(H)-446	3

Som det fremgår af skema II sker der en betydelig stagnation og tilbagegang for førstegangsoptegnelsernes vedkommende. Efter 1610 tilføjer håndskrifterne kun 6 nye lyriske indledninger, selvom der efter dette tidspunkt findes 1176 folkeviseoptegnelser (Thotts F og Thotts Kv fraregnet som rene kopier). Efter 1650 er der slet ingen nye lyriske indledninger i håndskrifterne, skønt der efter dette tidspunkt er optegnet 649 viser. Dette forhold tyder på, at stroferne i vidt omfang enten har eksisteret inden den skriftlige tradition eller er blevet dannet af de første nedskrivere. Det kunne være nærliggende at antage, at de tidlige nedskrivere, hvis forhold til tidens tysk-inspirerede lyrik har været fortroligt, har produceret de lyriske indledninger. Dertil kommer, at vi i flere tilfælde kan konstatere, at de på forskellige steder i viserne og i indledningerne har grebet redigerende ind. På den anden side foreligger de lyriske indledninger i de tidlige opskrifter på samme tid eller omtrent samme tid hos forskellige nedskrivere. En antagelse af de lyriske indledningers tilknytning til overgang fra mundtlig til skriftlig tradition synes altså at forudsætte temmeligt snævre forbindelser nedskriverne imellem. Det er tvivlsomt, at forskellige mennesker på omtrent samme tid skulle sidde og digte de samme linjer og strofer.

Ser vi på skema I, fremgår det her meget klart, at selvom der bliver færre »nye« indledninger, så er det dog langtfra således, at man hører op med at optegne de lyriske indledninger. De senere adelsvisebogsopskrifter har jævnt hen ligeså mange optegnelser af lyriske indledninger som de første. Magd. Barnewitz har 16 lyr. indl. svarende til 9,8 % af samlingens folkeviseindhold. Grundtvigs Kvart, der ikke har førstegangsoptegnelser, tegner sig alligevel for 7 lyriske indledningsstrofer svarende til 10 % af samlingens FV-

indhold. Hos Dor. Thott er der optegnet ikke mindre end 21 lyr. indl. hvilket svarer til 13,1 % af FV-indholdet. Alle samlinger efter 1650, undtagen Odense Stift Biblioteks samling, har procentuelt flere lyr. indl. end gennemsnittet. Alt dette strider mod R. Steffens antagelser, hvorefter antallet af optegnede »stevstammer« skulle dale kraftigt efterhånden som nedskriverne mistede forståelsen for deres »egentlige« funktion.

Ikke blot bevares de lyriske indledninger gennem adelsvisebogstraditionen, de fastholdes hos Vedel og Peder Syv og i flyveblade; desuden, hvad der ikke er det mindst vigtige, bevarer den mundtlige tradition de lyriske indledninger helt op til de seneste optegnelser og altså meget lang tid efter, at der kan have været tale om nogen dansefunktion. Også disse forhold taler mod Steffens teori.

II

Generelt synes der ikke at være sket væsentlige ændringer i de lyriske indledninger i tidens løb. Der er næppe tale om, at de senest optegnede strofer har en anden holdning end de tidligst optegnede. Dette er også i overensstemmelse med iagttagelserne ovenfor. Betragter vi de enkelte lyriske indledninger, kan vi dog i en række tilfælde konstatere visse konkrete forskelle fra optegnelse til optegnelse: DgF 155Aa (Svaning), 1:

»Jeg tør icke om lyssenn dagen udride
 ieg ber for saa stallt en iomffru bode sorrig och kvide
 dy kiender min skioldd saa wyde.«

Sammenhængen mellem den lyriske indledning og visens episke del er her ikke ganske klar. Visen handler dog om en jomfru. Strofebygningen i indledningen er anderledes end selve visens. Hos Peder Syv er indledningen lavet om, således at strofebygningen harmonerer med visens, DgF 155Ab, 1:

»Jeg vil ej om lysen dag
 I mark eller skov udride:
 Thi jeg bær for en stolt jomfru
 Baade sorrig og megen kvide
 Thi skinner min skiold saa vide.«

DgF 129A (Aa Anna Munk, Ab Langebeks F, Ac Magd. Barnewitz, Ad Reenberg) har ligeledes en lyrisk indledning, der ikke harmonerer med selve visens opbygning. Atter ser vi, at Peder Syv har ændret og tilpasset strofen, DgF 129A, 1:

»Det er y natt vogenatt,
der vaager y-huem som will:
der voger hin stolthenn segnillildt under saa grønen.«

Hos Peder Syv bliver det til:

»Det er i nat vaage-nat:
– der vaager hvo som vill! –
Der komme saa mange til dandsen brat.
Der vaager hun stolt signelild under saa grønen.«

Af samme art som Peder Syvs ændringer er variationen i DgF 407G (Ga Dor. Thott, Gb Tegner, Gc Reenberg), 1, hvor strofen ændres fra A (Aa KBF), 1:

»Thett er saa fuortt om suomeren,
der byllenn legger paa sannd.
Seg gleder saa mange stolt iumfru saa.«

til 1:

»Det er saa faurt om sommeren,
først bølgen leger paa sand:
det gleder saa mangel stolt iomfru
och saa mangel welbiurdig mand.
Sig gleder saa mangel iomfru.«

Et eksempel på en anden form for ændring findes i DgF 355. I den ældste optegnelse (B-KBF) er indledningsstrofen ren naturlyrik:

»Her stunder saa blyde enn suomer y-aar,
for-gangennd er wyntter hynd kold,
ther springer ud roser och lillier,
och skuoffuenn hun stander saa bold
och nu daa komer blidenn«

A-opskriften (Aa Anna Urop, Ab Dor. Thott, Ac Tegner, Ad Reenberg) har indsat to linjer, der refererer direkte til visens episke del:

»Du farer bortt, wintter hinn kaalde,
du kommer igienn, sommerenn hiinn bolde!
taa løster hannem bolde her Nielauss
att ride paa saa grønn enn wold
och nu ta ganges blide«

Til slut et eksempel på tilføjelse af to linjer og omkvæd; DgF 250E (KBF) har som indledning:

»Fiskenn tager sinn føede y wannd,
och ørnen alt med sinn klouff«

G-opskriften udvider og indpasser strofen i visens form:

»Feskenn hand thagger sinn fødde i vannd,
– och ørnen op under sin klou:
herre gud sende mig en goed stalbroder,
naar ieg skal sette min bo
mig lenges, ieg skall aff landenn fraa minn allerkiereste«

De ovenstående eksempler viser en klar tendens til at indpasse de lyriske indledninger i visen i de senere opskrifter. Det er nu spørgsmålet om denne tilpasning udspringer af en anerkendelse af de specielt lyriske strofers forekomst eller om den tværtimod er udtryk for et forsøg på at opløse og udslette dem ved at gøre dem til fuldt integrerede led i viserne. Det er i hvert fald temmeligt sikkert, at man ikke har ændret på stroferne med henblik på dansesituationen. På Peder Syvs tid var produktionen af stroferne gået i stå, og grunden til deres forekomst har ikke længere været indlysende. (Nærmere herom senere). Hvis indledningerne i sin tid faktisk har været anvendt som danseinstruktionsvers er det besynderligt, at vi i de tidlige opskrifter finder indledningsstrofer med form og rytme, der afviger fra visernes episke del, mens vi i de senere opskrifter, hvor der ikke har været tale om dansefunktion, finder forsøg på at tilpasse indledningsstroferne til selve hovedvisen. Det er vel rimeligt at antage, at den strofe, der har skullet angive dansen, også har haft sam-

me rytme og form som visens episke del. Teorien om indledningsstrofernes funktion som danseinstruktionsvers bliver altså noget rystet ved de her fremdragne forhold.

III

Inden de lyriske indledningers tilknytning til viserne undersøges skal vi uafhængigt heraf forsøge en grovere inddeling i typer. Når man kigger en samling af indledningerne igennem uden samtidig at se på de viser, foran hvilke de er placerede, synes især fire hovedgrupper at kunne udskilles. Som første gruppe kan vi tage indledninger, der er reflekterende, med tendens til at udtale almene sandheder og/eller leveregler. Et karakteristisk eksempel på denne type er DgF 74A, 1:

»Dett haffuer wertritt af arrilds – tid,
thett blyffuer, men lyffuett kand wyndde:
att elskuoffuen tvinger saa maning ienn,
buod mørr och høffskenn qvinde.
Thett dagis op under liddenn«

Herhen hører også strofer bygget efter skemaet natur/refleksion, noget der ifølge Steffen er særligt karakteristisk for de såkaldte »enstrofinger«. (Se i øvrigt: DgF 60ABC – 108ABCDE – 360C – 481DEMNOPQ – 484AB – 513G).

Den anden hovedtype er de rent naturlyriske strofer. Af sådanne er der kun relativt få. Eksemplet her er fra DgF 356A, 1:

»Her stunder saa blid en sommer till,
du røm bort, vinter saa kold!
der springer ud løff paa linne-kvist,
oc skoven oc marchen giøris bold.
Saa kommer ditt blyde«

(Se i øvrigt: DgF 56C – 407BDG – 355B).

Tredje hovedtype er den annoncerende, hvori der gerne meddeles, at der nu skal synges en vise og evt., at der skal danses. De to sidste linjer fremhæver noget centralt om visens moral, resultat eller personer. Jeg-formen er karakteristisk for denne type. DgF 86A, 1:

»Jeg well eder en wyse quede,
 hun legger meg offte for munde:
 alt huor her Florres Bendigtsen
 hand skøne fru Mergrett well unde.

I lader eder myndis, y soffuer saa gierne y skøne fruor deres arum«

(Se i øvrigt DgF 195A – 141ABCD – 247B – 390A – 398A – 408AB).

Til fjerde og største hovedtype kan vi regne strofer, der udelukkende ytrer sig om en konkret tilstand. Herunder regnes også strofer indeholdende bønner. Typen mangler helt naturlyriske elementer. Eks. DgF 8A, 1:

»Kongen råder for borgen
 oc saa for alle land,
 for saa mangen rasker heldt
 met dragen suerd i haande.
 Men kongen raader for borgen«

(Se i øvrigt DgF 32B – 67BF – 90A – 129A – 132D – 138ABCDEFKL – 142AB – 155A – 196A – 202A – 261A – 288A – 306E – 375ABDEF – 409D). Denne inddeling i reflekterende – naturlyriske – annoncerende – og konkrete indledningsstrofer må tages med forbehold, der er kun tale om en grov opdeling. Blandingsformer kan vi finde flere eksempler på. En annoncerende indledning kan forbindes med bøn, DgF 141A, 1:

»Jeg well edder enn wysse quedde,
 denn fierreste, y løster att hørre:
 haare Gud gyffue, landenn matt staa y fred,
 och kongenn wylly att gjørre!
 Y rydder ey!«

Denne strofe understreger i øvrigt det rimelige i at betragte annoncerende jeg-strofer i sammenhæng med de øvrige lyriske indledninger.

Enstrofingstypen kan udmærket forbindes med konkret meddelelse om visens indhold. Således i DgF 205C, 1:

»Lyndenn hun stander paa lynnde berrig,
 hun bogner til iordenn med blade:
 her Eske hand locker hynnd lydenn Kerstinn,
 Hun byder hanom y-saa waarlig«

Netop dette, at en enstrofingstype knytter sig så konkret til en vises, episke del, taler ikke til fordel for Steffens teori, medmindre man vil anse det for et forsøg på at indarbejde en tilsyneladende meningsløs lyrisk strofe i visen.

Sofus Larsens forsøg på at hævde et skel mellem et ældre »Stevkvæde«, der var instruktionsvers, og et yngre »Prologvers«, der knyttede sig åbenlyst til visen og som ikke havde med dans at gøre, må afvises på grund af blandingsformerne, der netop gør det naturligt at arbejde med alle de lyrisk-statistiske indledningsstrofer under ét. (Se S. Larsen: *Fire danske Viser*, 1923, s. 50 f.).

Det bliver nu nødvendigt nærmere at undersøge de lyriske indledningers forhold til visernes episke del. Generelt kan det siges, at de lyr. indl. har forbindelse til den episke del. Kun i enkelte tilfælde må vi helt opgive at finde en slags overensstemmelse mellem indledning og vise; det drejer sig om DgF 8A, 1 – 162AB, 1 – 261A, 1. Forholdet mellem indledning og vise er af stærkt varierende karakter. En temmelig fast regel er det dog, at den lyriske indledning står i præsens; den befinder sig uden for beretningens datid og kan overskue det episke forløb og dets resultat. Heri ligner den lyriske indledning mange af folkevisens slutstrofer, hvor resultatet opgøres i præsens. Strofen hæver sig op over de fortalte begivenheder og fremhæver situationen som den foreligger »nu«, DgF 481E. 72:

»Nu saa haffuer de unge tho
 for-vunden baade angst och quide,
 nu liger de i den grøne graff
 alt hoes hueri anders side –«

Den lyriske indledning kan dog gå videre, idet den kan ræsonnere alment over et tema, på hvilket visens episke del er et konkret eksempel. Den almene refleksion beskæftiger sig ofte med elskovens væsen: dens magt over mennesket, kærligheds sorg og glæde. En strofe af denne art, som f. eks. den ovenfor citerede »Dett haffuer werriit af arrilds tid –«, har været nem at placere som indledning

til forskellige viser, og det er da også blevet gjort, se DgF 74A, 1 – 431E, 1 – 488A, 1.

Den almene refleksion kan kædes sammen med et konkret billede, der får allegorisk karakter, DgF 481D, 1:

»Mangen mannd ymper udi sinn gaardt
baade roszer och eddelige lillier,
thill-sammen saa woxer top och rod,
saa gjør oc gode willie
och de bær sorrig for elskoug«

(Se også DgF 60ABC, 1).

Mens de ovennævnte strofer er karakteristiske ved deres almene holdning overfor visernes konkrete epik, altså har en slags motto-funktion, så er indledningsstroferne foran DgF 87AB – 408AB – 484ABC – 195A karakteristiske ved helt konkret at forholde sig til det episke indhold, DgF 195A, 1:

»Wylle y lyde och høre,
huorledis ieg queder wissen fram:
och huor hun liidenn Kierstinn
all hendis sorrig af kom
Der-aff all vor sorrig motte sig well for-driffue«.

Den lyriske indledning kan nøjes med at fremhæve et enkelt centralt moment i den episke del, der nu på sin fremhævede plads får en overordnet betydning og giver det stemningsanslag, som måske er det mest værdifulde ved de lyriske indledninger, DgF 409D, 1:

»Der er saa mannge, der undrer ter-paa
att minne kinnder giøres blege,
huen løber och hiartted giøres tunngtt,
och sorrigen tuinger mig.
Och nu haffuer sorrigenn twungett mig«

Strofen knytter sig direkte til str. 17 og 18 i selve visen.

I enkelte tilfælde beskæftiger den lyriske indledning sig blot med visens resultat, altså tilstanden som den er »nu« efter det episke

forløbs afslutning, som nævnt minder dette om slutstrofernes funktion, DgF 138A, 1:

»Nu liger di helte vegen
saa vit offuer Suerigiss land:
det volte her Sone Falchurssen,
voldtog den lilie-vand.
Nu liger de helte vegen«

(Se også DgF 375D, 1).

Vi må altså hævde de lyriske indledningers indholdsmæssige forbindelse med viserne. Det er ikke nødvendigt at søge grunden til strofernes forekomst i en ydre, praktisk ting som dansesituationen, som vi alligevel ikke ved noget sikkert om. Hvad vi ved er, at de lyriske indledninger i langt de fleste tilfælde har en funktion som viseintroduktion på indholdsplanet. Stroferne indrammer den episke beretning og giver den perspektiv.

IV

De lyriske indledningers forbindelse med omkvædet er af central betydning. I visse tilfælde (se DgF 8A – 32B – 60ABC – 75B – 78ABC – 162AB – 261A – 366E – 398A – 484ABC) begynder de lyriske indledninger med omkvædet, og der er ikke blot tale om sammenstilling men om snæver sammenhæng, DgF 32B, 1:

»Der stunder ind til Danmark
saa mangen erlige mand:
oc flere tydske riddere,
end ieg neffne kand
De stunder ind til Danmark«.

Omkvædets foranstilling og indholdssammenhæng med indledningsstrofen kan jo tages til indtægt for såvel tanken om de lyriske indledningers udspring af omkvædet som tanken om at omkvædet oprindeligt er taget fra indledningsstrofen. I forbindelse med tanken om indledningsstrofernes udspring i omkvædet må også DgF 67 omtales. A (Linköpinghskr. ca. 1450) har episk indgang med foransat

omkvæd: »Drømth haffuer mik om jomfruer i alle nat«, – i B (KBF) er den lyriske indledning kommet til, 1:

»I wennder op segell aff sylcke,
wy weel segell under øø,
drømmett haffuer suendenn alle natt
om saa ween møø
Drømmitt haffuer suenden om iomfruer ald den natt«

Det kunne jo her se ud som om den indledende lyriske strofe er udviklet af omkvædet. F-opskriften (dronn. Sofias hskr) har en kortere variant af den lyriske indledning, 1:

»I winder op segell aff silcke,
y segler icke saa bratt.
Drømmet haffuer suenden om jomfruen alle nat«.

Det må tilføjes at C og D, der begge er yngre, ikke har den lyriske indledning.

Når vi betragter de lyriske indledninger, der ikke har foransat omkvæd, viser det sig, at temmelig mange af dem har en ret snæver sammenhæng med omkvædet, det gælder således følgende DgF numre: 129A, 1 – 132D, 1 – 196A, 1 – 202A, 1 – 306E, 1 – 355ABCD, 1 – 387AB, 1 – 390A, 1 – 407BDG, 1 – 409D, 1 – 481ADEQ, 1. Desuden kan der spores en vis sammenhæng i DgF 83A, 1 – 86ABCDEFKL, 1 – 205ABCDEFGF, 1 – 416B, 1. I 12 tilfælde kan jeg slet ikke se nogen overensstemmelse mellem omkvæd og lyrisk indledning. DgF 56C, 1 – 74A, 1 – 142AB, 1 – 141ABCD, 1 – 155A, 1 – 83A, 1 – 250EGH, 1 – 288A, 1 – 428AF, 1 – 408AB, 1 – 481MNOP, 1 – 488A, 1.

Den samme lyriske indledning kan være forbundet med forskellige omkvæd: DgF 375BD, 1 har andet omkvæd end 375EF, 1. DgF 205G, 1 har andet omkvæd end 205ABCEF, 1. Dog kan en forbindelse mellem de to omkvæd måske anes: C (KBF) omkv.: »Hun byder hanom y-saa waarlig«, G (Flyveblad 1666, Syv) omkv.: »Hende beder en ridder saa lønlig«. Den tidligere citerede, meget almene elskovstrofe, der indleder DgF 74A – 431E – 488A er stillet i forbindelse med hele 3 omkvæd: i DgF 74A er omkvædet: »Thett dagis op under liddenn«, DgF 431I har »I fryder eder baade

tiden och stunden min allerskiønnest«, hvorimod 431E har »Der soffuer enn ridder allenne«. I DgF 488A varieres dette endda til »Der soffuer en ridder saa lidenn«.

Endelig skal nævnes DgF 481, hvor ADEQ har omkvædet:

(A): »Sorren berthy for elskoff«, mens MNOP skifter til:

(N): »Saa løser hun suenden aff all syn angst«.

Når vi nu ser, at omkvæd og lyrisk indledning i mange tilfælde ikke hænger indholdsmæssigt sammen på nogen måde, og at den samme lyriske indledning kan skifte omkvæd, så må vi, når vi dertil lægger den kendsgerning, at samme vise kan have forskellig lyrisk indledning og at forskellige viser kan have samme lyriske indledning, – tage afstand fra tanken om at de lyriske indledninger har afsat omkvædene. Netop den almene indledningsstrofe tæller i denne forbindelse stærkt. Det er temmeligt sandsynligt, at denne strofe er sat på visen efter omkvædet, man har haft brug for en passende indledning og ikke selv kunnet producere den, derfor har man taget en tilpas neutral strofe, der kunne passe til mange forskellige viser uden helt at tabe forbindelsen med den episke del. Endelig, – hvis vi kan se væk fra bortfaldsteorien –, svækkes yderligere tanken om omkvædenes udspring af de lyr. indl., når omkvæd, der findes i forbindelse med lyriske indledninger også findes i opskrifter uden lyr. indl. Dette er der mange eksempler på, se f. eks.:

DgF 56DE, der har samme omkv. som A, der har lyrisk indl.

DgF 74B, der har samme omkv. som A, der har lyrisk indl.

DgF 138B, der har samme omkv. som ACDE-

FKL, der har lyrisk indl.

DgF 155B, der har samme omkv. som A, der har lyrisk indl.

DgF 247A, der har samme omkv. som B, der har lyrisk indl.

DgF 484D, der har samme omkv. som ABC, der har lyrisk indl.

Som en yderligere støtte for en afstandtagen fra forestillingen om at de lyr. indl. har afsat omkvædet skal det fremhæves, at der findes lyriske indledninger, der optræder uden omkvæd, se DgF 375A, 1 og DgF 250B, 1.

Når vi her hævder, at der ikke kan være tale om en generel produktionssammenhæng mellem omkvæd og lyrisk indledning, så in-

debærer det ikke blot frafald fra tanken om, at de lyriske indledninger har afsat omkvædet, men også fra tanken om, at det omvendt er omkvædet, der har udviklet de lyriske indledninger. Vi synes således bl. a. at komme i modstrid med Ernst Frandsens første tolkning af indledningerne som udtryk for en trang til at rationalisere forholdet mellem omkvædslyrikken og visernes episke del. (Se E. Frandsen: *Folkevisen*. 1935/1969). Det kan parentetisk bemærkes, at en sådan rationalisering i hvert fald ikke har haft den tilsigtede virkning på Peder Syvs tid: »Tit begyndes Viserne af et synderligt sprog eller oord / om det end undertiden / saavel som og Omkvædet / ikke kommer meget der ved /« (P. Syv: *Nogle betenknninger om det Cimbriske sprog*. 1663. Cit. fra E. Dal: *Nordisk folkeviseforskning*. 1956). Vi kan også konstatere at romantikkens viseudgivere Abrahamson, Nyerup og Rahbek i deres udgave fra 1812–14 netop slettede visse indledningsstrofer, fordi de forekom dem uforståelige, bl. a. stroferne foran visen om Mettelil (DgF 360C) og visen om Esbern og Sidselille (DgF 250EGH).

Når den generelle produktionssammenhæng benægtes, betyder dette på ingen måde, at de lyriske indledninger og omkvædene ikke i mange tilfælde kan være arbejdet sammen. Ligeledes forhindrer det ikke at indledningerne i visse tilfælde kan være inspireret og udviklet af omkvædet!

V

Vi skal i det følgende prøve at se nærmere på, hvorledes Steffens »enstrofinger« optræder i folkeviserne. Som nævnt er der undertiden en overensstemmelse mellem slutstrofernes og de lyriske indledningers funktion. Det er da interessant, når vi i DgF 289G, en vise med lyrisk indledning, finder to slutstrofer, der må betegnes som »enstrofinger«. De har den karakteristiske opbygning: naturbillede/refleksion, DgF 289G, 34, 35:

»Kolde driver duggen
offuer lillie-quist:
den ber altid sorgen
som sit haffuer mist

Kolde driffuer dugge
offuer lillie-gren –

den ber altid sorgen
 der mister sit i meen
 I mens vi torde.«

Her er altså et eksempel på, hvordan lyrik af samme type kan trænge ind i en episk vise fra to sider. Et lignende tilfælde findes i DgF 306, hvor H (mundtl. opt.) udover den lyriske indledning tilføjer to slutstrofer, der af Steffen indlemmes som »enstrofinge« i *Svenska Låtar*, DgF 306H, 14, 15:

»Ja, Blodet det rinder vist aldrig saa tyndt,
 er jo tykker end Vand,
 om Elven den ganger end aldrig saa lavt,
 den fattes ej Vand

Ja, Svanen han flyver al Verden omkring
 og rækker sin Hals,
 men hvem som trolover en ærlig Mands Barn,
 bør ej være falsk«

Visens lyriske indledning i 306ABCH:

»Jeg ville, at alle de steene var guld,
 or haffuet det var viin
 langt heller ville jeg, skønne iomfru,
 i var allerkjæreste min«

har paralleller i Sverige, hvor den bl. a. optræder inde i en vise (se L. Borgström: *Folkvisor upptecknade i Vermland och Dalsland*, 21,6 – Geijer & Afzelius: *Svenska Folkvisor*. II, 61). Desuden findes den inde i DgF 7G, strofe 10 og 7H, strofe 43. Visen i DgF 306F og G, der måske ikke bør identificeres med visen i de andre opskrifter, mangler den lyriske indledningsstrofe, men har til gengæld en række slutstrofer, der af Steffen klassificeres som »enstrofinge«, DgF 306G, 6, 7, 8:

Hiorten hand ganger i rosens-lund
 oc spreter met benn;
 saa gørr och diy unge suenne,
 di suer dem om men

Hinden hund ganger i rosens-lund
 och kaster met hals,
 saa gjør och di smocke iomfruer,
 deris talle er falsk

Huem der kaster en sten i vand,
 den syncker tilbund,
 och huem der haffuer en fultro ven,
 hand elsk den till grund.«

Det skal bemærkes, at stroferne passer fint ind i visens lyrisk-diktiske stil. I Sverige er strofer, der svarer til ovennævnte str. 6-7 + en variant, optegnet som slutstrofer i en vise, mens de i Norge findes som stev (se *Svenska Låtar* og Landsted: *Norske Folkeviser* s. 401). En variant findes i DgF 504A, der har lyr. indl. Strofen er placeret som den tredjesidste, DgF 504A, 11:

»Huem ter kaster enn feder i vannd,
 hunn flyder saa lett,
 huem der elsker sinn kierreste gode wenn,
 den haffuer god rett«

Derefter følger en strofe om stenen og én om hjorten.

Ikke blot kan folkeviserne have enstrofingslignende udgange, de kan også have slutstrofer, der andre steder findes som lyriske indledningsstrofer. I DgF 360A (KBF) står som næstsidste strofe (nr. 27):

»Ebbelett henger saa hyøgtt y three,
 till iordenn saa mone thett falde,
 herre gud nade huer fattige quinde,
 synn skiebenn haffuer icke y wolde«

Strofen er ikke uden en vis forbindelse med handlingen. C-optegnelsen (Tragica) har som indledning en variant af denne strofe. DgF 375B (Anna Basse) har en slutstrofe, der befinder sig på præsensplanet, efter at visens begivenheder har fundet sted, 18:

»Snecken ligger for lande,
 och gresed under hende groer;

och hinder styred aldrig saa rask en suend,
siden hinder styred her Ion
Dett skønneste lifff ganges mig aldrig aff hoffue«.

I A-opt. af samme vise (Vedels tilf. til Svaning, bl. 67–69, I) er denne strofe sat foran som indledning! DgF 136A (Svaning) har en enstrofingstype som næstsidste strofe:

»Emellem bierge oc dale
der gielder baade ugle og ørn:
der greder saa mangel encke
oc halff flere faderløsse børn«.

B-opt. (Anna Basse) fordobler strofen. Hos Vedel er den indført som dobbeltstrofe, 8 strofer fra slutningen. Til anden linje svarer førstelinjen i DgF 17A:

»Der gielder Ugle, og der gielder Ravn
opover de Jellinge Marke: –«.

DgF 57A, 8 har en førstelinje svarende til førstelinjen i 136A (se ovenfor) og en tredjelinje svarende til DgF 306G, 8, 3. lin. DgF 57A, 8:

»Imellem Bierg og dyben dal
Bortrinder de stridige strømme:
Men den, som haver en fuld tro ven,
Han ganger saa sent udaff glemme«.

Om den netop citerede strofe minder også denne fra DgF 17A, 18:

»Och Bloditt thett rindder y stridenn strøm
buode offuer bierrig och hyffue:
och røggen standder y hemellenn ud,
och suollenn bleff bluodig och rød
Men stridenn staandder nuorden undder Jyttland«.

Vi ser således en tydelig forbindelse mellem de her anførte strofer. Af eksemplerne på enstrofingstypernes placering fremgår det, at

de kan stå både foran, i midten og i slutningen af folkeviserne. Der-til kommer, at de gerne optræder i grupper og/eller i forbindelse med viser, der i øvrigt har lyriske træk, f. eks. længere lyriske slutninger. Disse forhold strider ganske mod Steffens teori. Selv bemærker Steffen ganske vist, at »enstrofinger« kan optræde i slutningen af viser, men han søger at bortforklare dette som et sekundært træk fremkommet ved analogi, idet nedskriverne, der ikke længere har forstået de lyriske indledningers betydning, har tilsat en lyrisk slutning: »Ock då visen haft en lyrisk början, så kan den likaväl ha ett lyrisk slut« (*Enstrofig nord. Folklyr.* s. 148). Denne forklaring, der jo kun er en ubegrundet formodning, giver slet ikke svar på spørgsmålet om hvorfor »enstrofingerne« forekommer inde i viserne.

Selvom enstrofingstyperne vel oftest placeres foran eller mod slutningen af viserne og dér har en særlig funktion, så må vi dog på grund af deres forekomst inde i viserne betragte »enstrofingernes« forekomst i folkevisen i lyset af en lyriseringsproces. De lyriske strofer foran og efter viserne er jo heller ikke de eneste lyriske elementer i folkeviserne, der findes, som Frandsen har påvist, en hel række andre. Desuden peger en del udvidelser af de lyriske indledninger hen mod en lyriseringstendens. DgF 8A har 2 lyriske indledningsstrofer. DgF 56C har hele 3 naturlyriske strofer. DgF 366E og 405D har hver 2 indledende lyriske strofer. DgF 440 har i A (St. Bille) 4 lyriske indl.-strofer, mens B (Tragica) har 6 og desuden en lyrisk slutning.

En antagelse af de lyriske indledningers forbindelse med en almen lyriseringsproces i visedigtningen behøver ikke at medføre en mindsket anerkendelse af de lyriske indledningers specielle værdi som introduktionsstrofer.

VI

Ifølge Steffens hypotese må alle de lyriske indledninger vel egentlig betragtes som oprindelige »enstrofinger«. I det følgende skal bl. a. dette søges belyst. Først skal vi se om de lyriske indledninger har forbindelse med elementer, der andre steder indgår i folkeviserne. DgF 129A, 1:

»Det er y natt voge-natt,
der vaager y-huem som will:
der voger hinn stolthenn segnilildt unnder saa grønne«.

Visen står i variantforhold til DgF 189A, der er optegnet tidligere (KBF). Her findes ingen lyrisk indledning, men den episke indledning minder alligevel om den lyriske i 129. 189A, 1:

»Stolt Ingelild spurde sin moder saa bratt:
– fuglen icke mig –
maa ieg gaa thill wect y natt?
Hun trad saa herlig«.

Man kunne tænke sig at denne indledning direkte har inspireret digter/nedskriver, der har følt behov for en lyrisk indledningsstrofe. Jeg skal i denne forbindelse erindre om den ovenfor citerede indledning til DgF 67, hvor indledningsstrofen syntes at være vokset ud omkring det oprindelige omkvæd, der i Linköpinghåndskriftet stod foran visen. DgF 288A, 1:

»Wy warre saa mange søskende smaa,
– under liden –
saa aarlig faldt oss faderenn fraa.
Der dagen hand dagis, och duggen den driffuer saa wide«.

Denne lyriske indledning, hvis relation til det episke forløb er diskuteret, minder om andre viseindledninger, der indgår direkte i handlingen, f. eks. DgF 239A, 1:

»Wy war oss to børenn saa smaa,
tillig falt oss moder fraa –«

Frandsen bemærker om de to første linjer af indledningsstrofen til DgF 67BF, at de er »ikke meget originale« (*Folkevisen* s. 147), og det har han unægtelig ret i. Vendingen dér hører vel nærmest til blandt folkevisernes faste formelinventar. Vi finder den med mindre variationer i bl. a. DgF 71A, 6 – DgF 87B, 38 – DgF 32B, 7.

Når vi dels ser, at lyriske indledninger sandsynligvis kan udvikles af episke indledningsstrofer og omkvæd, og dels ser en vis brug af karakteristiske formelelementer fra folkevisernes episke del anvendt i de lyriske indledningsstrofer, så taler dette ikke til gunst for tanken om, at det er en oprindelig enstrofig lyrik, der i alle tilfælde er anvendt som lyriske indledningsstrofer. Forholdet taler desuden mod tanken om strofernes funktion som dansevers.

Herefter går vi over til at se på de lyriske indledningers forhold til den rent lyriske poesi, der findes side om side med folkeviserne i visebøgerne. Man kunne tænke sig den mulighed, at de lyriske viser i samlingerne har smittet direkte af på folkeviserne. Noget sådant kunne eventuelt give sig udslag i et stort antal lyr.indl. i samlinger med mange lyriske viser. Der kan faktisk i visse tilfælde påvises en høj procent af lyriske indledninger i samlinger med høj procent af lyriske viser. Det gælder

Hjerte-	
bogen,	hvis LV- ⁰ / ₀ er 75 og hvis LI- ⁰ / ₀ taget af FV-indh. er 30,0
St. Billes	
hskr.	hvis LV- ⁰ / ₀ er 43,2 og hvis LI- ⁰ / ₀ taget af FV-indh. er 6,5
Svanings	
hskr.	hvis LV- ⁰ / ₀ er 27,9 og hvis LI- ⁰ / ₀ taget af FV-indh. er 9,0
Anna Urops	
hskr.	hvis LV- ⁰ / ₀ er 40,1 og hvis LI- ⁰ / ₀ taget af FV-indh. er 13,7
Grev Holsteins	
hskr.	hvis LV- ⁰ / ₀ er 39,5 og hvis LI- ⁰ / ₀ taget af FV-indh. er 12,7
Grundtvigs	
Kv.	hvis LV- ⁰ / ₀ er 54,1 og hvis LI- ⁰ / ₀ taget af FV-indh. er 10,0

Dog er dette ikke et gennemgående træk, der findes også samlinger med et stort lyrisk indhold og lav LI-⁰/₀:

Langebeks	
Kv.	hvis LV- ⁰ / ₀ er 81,5 og hvis LI- ⁰ / ₀ taget af FV-indh. er 5,2
Ida Giøes	
hskr.	hvis LV- ⁰ / ₀ er 68 og hvis LI- ⁰ / ₀ taget af FV-indh. er 0

De lyriske indledninger kan være mange selvom antallet af lyriske viser er ringe:

Anna Basses hskr.	hvis LV- ⁰ / ₀ er 16,8 og hvis LI- ⁰ / ₀ er 8,7
Magd. Barnewitz hskr.	hvis LV- ⁰ / ₀ er 4,6 og hvis LI- ⁰ / ₀ er 9,8

I denne forbindelse må naturligvis nævnes Karen Brahes Folio, der er et rent folkeviseshåndskrift og som alligevel har en LI-⁰/₀ på 7,5. Det lader sig altså næppe på baggrund af disse forhold gøre at slutte

sig til en direkte afsmitning fra de lyriske viser på folkevisernes lyriske indledninger.

Vi skal nu prøve nærmere at undersøge forholdet mellem den nedskrevne lyrik i visebøgerne og folkevisens lyriske indledninger.

Det er et udbredt træk, at et »jeg« træder frem i de lyrisk-statistiske indledninger. Det drejer sig om ca. tyve tilfælde! I andre fire tilfælde forekommer et »vi/vor«. Hvorledes forklares dette fænomen? Man kunne forestille sig en forsanger, der præsenterer visen, omtaler indholdet eller opfordrer til dans. Et sådant »jeg« forholder sig blot neutralt overfor indholdet. Men i en række tilfælde antager »jeg« en anden karakter, – det giver udtryk for følelser, længsel efter noget, angst o. l. Eks.: DgF 155A, 1:

»Ieg tør icke om lyssenn dagen udride: –«

DgF 250G, 1, lin. 3–4:

»Herre Gud sende mig en goed stallbroder,
naar ieg skal sette min boe!«

Et sådant »jeg« vurderer visens indhold og betydning for den enkelte uden at være identisk med nogen af de personer, der optræder i den episke del. I DgF 366B og i DgF 409A synes den lyriske indlednings »jeg« at være kædet sammen med den episke vises hovedpersoner. I 366B er første strofe formet som en jeg-strofe, hvori der udtrykkes længsel efter bejleren. I anden strofe følger en opfordring til dans; 1, 2:

»Meg lengis aff alltt mytt hiartte,
meg lengis y allen stund:
allt effter hynnde rige begle,
her Lauertz søner aff Lund

I stander op, alle mynne mørr,
och danser med meg en stund!
saa queder y meg denn wyse
om her laavy hanzs sønner aff Lund!«

Første strofe slår her stemningen an og holder sig samtidig indenfor fiktionen. »Meg lengis –«, – det må opfattes som om det er visens

hovedperson Ellind, der sidder som selvforskyldt pebermø og begræder sin skæbne. I anden strofe ændrer »jeget« karakter, det står udenfor diktionen og fungerer som forsanger eller lign. De to indledningsstrofer i DgF 409A synes at frembyde en lignende opbygning.

Vi kan skelne mellem et forsanger-»jeg«, et »jeg«, der føler noget ved visen og et »jeg« der er identisk med visens hovedfigur. Forekomsten af de lyriske indledningers jeg-strofer peger hen mod en nærmere forbindelse mellem de lyriske indledninger og de rent lyriske viser, hvor annonceringen og jeg-indledningen og i det hele taget den sentimentalistisk-subjektive holdning er fremherskende. (Se f. eks. *Danske Viser* 49–62–63–166).

De lyriske indledninger har en række andre fællestræk med de lyriske viser: den lyse naturskildring – opfattelsen af kærlighedens magt over mennesket – kærligheds sorg og længsel – gudsanrøbelser. Desuden er stilen og formlerne ofte identiske med de lyriske visers. I det nedenstående følger nogle eksempler på de nævnte holdninger sammenlignet med strofer fra den rent lyriske digtning. Bemærk de mange helt konkrete ligheder:

»Mig hobis, thett maa innd nu faa gaa,
min sorrig motte sig forswinnde,
min hierte bliffuer løst aff lengsels trang
nar ieg min aller kierist maa finnde«

Danske Viser 197, 3.

»Herre Gud, motte ieg dett fange,
som ieg haffuer effter langet!
Saa motte min sorrig bort-gange –« DgF 387A, 1.

»Herre Gudtt y himmerigh
giffue all min lengelse och sorigh en guodtt ende –«
DV 199, 4.

DV 167 har omkvæd:

»Mig lengis ud aff alt mitt hiertte«

»Meg lengis aff alltt mitt hiertte –
aff sorrig och we mett hiarte er fangen –« DgF 366B, 1.

»O, Gud, huem schal ieg klage min bange,
aff sorrig och we mett hiarte er fangen –« DV 138, 1.

»ieg haffuer stoer sorrigh i mit hierte fangit
for saa høvisk en quinde« DgF 416B, 1, lin. 3–4.

»Herre Gud løse vel min kuede,
Gud giffue ham trøst,
saa bliffuer och ieg aff sorrig løst« DV 203, 3.

»Herre Gud løsse wel wort angist
och sorigen aff wort brøst
Ham som haffuer en lønlig sorig,
hans hiette det er wel thørst.
Herre Gud løsse well wort angist« DgF 75B, 1.

»Roo och glede bode dag och natt,
saa lenge som liffluid khan vinde –«
DV 270, 3 (se også DV 172, 4).

»– i sorrig och glede, natt och dag,
Den stund ieg er i liffue –« DV 132, 8.

»Glæde och frydt baade dagh och natt,
och lenger kandt liffuet ick winde –« DgF 416B, 1.

Ikke blot kan vi finde en række ligheder mellem folkevisernes lyriske indledninger og de lyriske visers stil, vi kan også i de lyriske viser påvise en række indledninger, der både svarer til og fungerer

indholdsmæssigt som de lyriske indledninger i folkeviserne. Vi har allerede omtalt jeg-indledninger, dertil kommer nu lyse naturindledninger som f. eks. DV 38, 1:

»Lærcken hun siunger all først om Aar
og gledis mod Sommersens Tid,
saa gjør og Stær og Svalen om Vaar,
Mod Natten og Dagen giøris blide«

(Se i øvrigt DV 34, 1 og DV 180, 1).

Jfr. DgF 355/56 og 407B, 1:

»Thett er saa fuortt om suomerén,
der byllen legger paa sannd,
Seg gleder saa mange stolt iumfru saa«

I viser vedrørende dansk historie findes også lyrisk refleksion som indledning. Således i visen om kong Hans og Sten Sture, DV 1, 1-2:

»Stor lycke er ingen eye dom,
huem thett kand rætt besinde,
saa mängen mand tha gjør hun from
oc lader ham stondom vinde;

hun er saa sarre behenddig,
paa hende tør ingen mand murre,
allt som ett hiull om vendelig,
thett vedt vell Sten Sturre«

Derefter følger den episke beretning. (Se i øvrigt DV 3-24). Også blandt de såkaldte skæmteviser findes lyriske indledninger: *Danske Skæmteviser* 68, 1:

»Herlig ganger dantzen
herlig met den strand,

som de rige købmænd
kommer seilend for land.
Herlig ganger dantzen«

Reflekterende indledninger findes desuden foran DS 24–82–89. Indledningen til den sidste vise, der tillægges kansleren Johan Friis, anføres her:

»Huem der haffuer it brudet suerd,
hand lade det bliffue i skede,
om hand vil ride i herreferd
oc fecte met de vrede«.

I skæmteviserne finder vi også annoncerende indledninger og naturindledninger. Brugen af indledninger i skæmteviserne fortsætter langt op i tiden, se f. eks. visen om »Skræderen og Soen«, DS 91, 1, en flyvebladsoptegnelse fra 1804!

Vi har nu set, at de lyriske indledninger i folkevisen ikke blot i almindelighed har træk tilfælles med de lyriske viser. Selve det, at foranstille en strofe, der skiller sig fra resten af visen, er noget, der ikke er begrænset til folkevisernes kreds. Det forekommer også i viser, hvor vi på baggrund af indhold og alder kan afvise, at fænomenet har noget med dansen at gøre.

Efter nu at have betragtet de lyriske indledningers forhold til de danske viser fra nedskrivningsperioden og noget senere, finder jeg det rigtigst at vende opmærksomheden mod den tyske folksliedlyrik fra 1500-tallet dels for at undersøge forekomsten af »enstrofiner« og dels for at se, om der også dér findes en særlig indgangslyrik.

I de tyske viser er den annoncerende indledning udbredt: Böhme s. 32, 1:

»Wölt ir hören frembde mār,
die vor zeiten und e geschah:
von dem edlen Moringen —«

(se i øvrigt Böhme nr. 7, s. 38 — nr. 20, s. 77 — nr. 78, s. 165 og Uhland s. 130–138–144–162–167–168–174–262).

Også naturlyriske indgange findes foran mange tyske viser. Følgende eksempel er fra en rent lyrisk vise: Uhl. s. 36, 1:

»Es get ein frischer summer daher
und ein vil liechter schin,
ich het mir ein bulen erworben,
da schlug als ungelück drin«

Foran en politisk vise fra 1519 står denne lyse naturstrofe: Uhl. s. 181, 1:

»Mancher freut sich der summerzeit
so frewe mich aine grossen streit;
das plümle auf der haide
das sin ist weiss, das ander plaw,
der farb ist mancherlaie«.

Man behøver ikke at kigge mange af de tyske visers annoncerende, reflekterende og naturlyriske indledninger igennem for at kunne konstatere, at der her er tale om indledninger af samme art som de danske. Hvad angår naturindledningerne er der næppe nogen tvivl om, at de er overtaget direkte fra minnesangen, hvor de findes ret ofte; en nærmere redegørelse for dette forhold findes i Adele Stoecklin: *Die Schilderung der Natur im deutschen Minnesang und im älteren deutschen Volkslied*. Diss. 1913.

Inde i de tyske viser findes temmelig mange enstrofingstyper. Her skal blot fremhæves et par karakteristiske eksempler: Böhme nr. 178, s. 267, 4:

»Ja zwischen berg und tiefe tal
da get ein enge strasse:
wer sein bulen nicht haben wil,
der sol on faren lassen«

Böhme, nr. 267, s. 345, 11:

»Es ist kein apfel so röslein rot,
es steckt ein würmlein drin:
es ist kein jungfrau so hübsch und fein,
sie fürt ein falschen sin«.

En variant findes også som slutstrofe i nr. 268.

Enstrofingstypernes forekomst inde i de tyske viser er en yderligere bekræftelse på, at denne type gerne knytter sig til længere viser af indholdsmæssige årsager og ikke på grund af dansen. En gennemgang af indledningerne foran de tyske viser afslører, at en række af disse faktisk er »enstrofinger«, i nogle tilfælde endda varianter af dem, vi kender fra den danske folkevis:

»Es ligt ein schloss in oesterreich,
das ist ganz wol erbauet
von silber und von roten gold,
mit marmelstein vermauret« Uhl. s. 125, 1.

»Es stet ein lind in jenen Tal,
ist oben breit und unten schmal,
darauf da sitzt frau Nachtigall
und andre vöglein vor dem Wald«

Böhme nr. 39, 1, s. 116.

Se også Böhme nr. 176–177–178.

Disse to strofer er jo godt kendt fra skandinavisk område og har desuden en række paralleller i Holland og Tyskland. Men det er ikke kun sådanne kendte strofer, vi finder foran de tyske viser. Her skal anføres endnu et par indgangsstrofer med den karakteristiske enstrofingsopbygning. Foran en lille episk vise står følgende strofe: Böhme nr. 164, s. 257, 1:

»Es ist ein Schnee gefallen
wann es ist noch nit zeit:
Ich woll zu meinem bulen gang,
der weg ist mir verschneit«.

Optegnelsen er fra 1535. Visen findes i en tidligere optegnelse fra 1467, hvor tredje linje, der her er sidste linje, er ændret: »– man wirft mich mit dem ballen«. Over en lyrisk-didaktisk vise står følgende almene betragtning: Böhme nr. 160, s. 255, 1:

»Wann der best wein inn faul fass käm,
darin müst er versauern:

so wann jungs maidlin ein alten nãm,
ir herz müst drob er traueren«.

I den tyske visetradition fandtes da en række indledningsstrofer svarende til de danske. Deres forekomst dér kan dårligt forklares ved en henvisning til dansen. Der er næppe nogen tvivl om, at de står der af indholdsmæssige årsager. Enstrofingstypernes foranstilling i de tyske viser taler klart mod Steffens stevstammeteori. Sammenholdt med de tidligere iagttagelser vedrørende de lyriske indledningers forekomst i Danmark giver betragtningen af den tyske indledningstradition grund til at antage, at årsagen til folkevisens brug af lyriske indledningsstrofer ligger på det indholdsmæssige plan.

VII

Selvom vi må afvise, at de lyriske indledninger er kommet til på den måde Steffen antager det, behøver dette ikke at medføre en benægtelse af en ældre, enstrofig danselyriks eksistens og af, at folkevisen kan have hentet inspiration fra en sådan genre. Dog skal det fremhæves, at når teorien om de lyriske indledningsstrofers funktion som dansestrofer i forbindelse med folkevisen er forladt, så åbnes der større mulighed for at betragte de karakteristiske »enstrofinger« fra en anden synsvinkel. Der kunne således tænkes en enstrofig genre, der slet ikke knyttede sig til dans. Jeg skal i denne forbindelse omtale spruch-digtningen: Vi kan iagttage, at nogle af de lyriske indledninger ikke blot har en klart sluttet holdning, men også en ordsprogsagtig karakter. Der udtales, evt. i parabolisk form, en almen livsvisdom. Det mest fremragende eksempel herpå er vel nok valravnsstrofen i DgF 60ABC, 1, A, 1:

»Raffnen handtt flyuer om afften,
om dagen han icke maa:
handtt skall haffue den unde lycke,
den guode kandtt icke faa.
Men raffnen han flyer om afften«.

En parabolisk form i forbindelse med almen livsvisdom finder vi i Hávamál str. 38 (v. Olaf Hansen, 1911):

»Den Fyrr gaar ud,
 som staar ene ved Bygden,
 Bark og Naal er for lidt til læ.
 Ligesaa med en,
 som ingen elsker.
 Hvad skal han med et langt liv«

Her står vi altså overfor en meget gammel nordisk strofe, hvis opbygning og holdning minder meget om mange »enstrofingers«. Denne strofe er langfra encstående i Hávamál, der findes adskillige andre, der har en lignende form. Det kunne måske tænkes, at vi her står overfor en oprindelig, enstrofig, folkelig spruch-digtning. Det mener i hvert fald Robert Petsch, (*Spruchdichtung des Volkes*, 1938). Han hævder, at urnordisk gnomisk poesi af denne type er forudsætningen for den høviske traditions spruch-digtning. Hvordan forholder det sig nu med en folkelig videreførelse af en sådan digtning? Petsch mener, at den er blevet videreført i ordsproget og har opgivet sin strofiske form: »Das Sprichwort ist ja gewissermassen an die Stelle des Weisheit-Spruches getreten —« (s. 109). Det er nok muligt; men det er vel på den anden side ikke utænkeligt, at den oprindelige form visse steder har overlevet. Petsch nævner under Zaubersprüche følgende strofe, som han antager har rødder langt tilbage:

»Es sitzen drei Jungfrauen auf einen Marmorstein,
 die eine spinnt grob, die andere fein,
 die dritte spinnt eine Innwindel
 für Harmwindel«

(Se E. Fehrle: *Zauber und Segen*. 1926, s. 44).

Denne strofe er ikke uden en vis lighed med indledningsstrofen i DgF 90A, 1:

»Der sidder tre møer i buret,
 de tu slynger guld:
 den tredie hun greder sin festemand
 under sorten muld
 For hun haffuer troloffuet den rige«.

I denne forbindelse er det interessant, at vi finder selve valravnsstrofen selvstændigt optegnet, vistnok uafhængigt af Vedel, i to ordsprogshåndskrifter fra omkring 1600. Det drejer sig om Hans Thomissøns ordsprogssamling fra sidste halvdel af det 16. årh. og Povl Enevoldsens ordsprogssamling fra 1607. Desuden foreligger strofen selvstændigt optegnet i Vedels ordsprogssamling, 1614, og i Hans Mikkelens Ravns »Heptachordum danicum« fra 1646. Vedels optegnelse adskiller sig noget fra de øvrige optegnelser:

»Raffnen fløyer om oette,
om dagen hand icke maa;
hand skall haffue den krancke lycke,
den guode kand icke faa.«

Ser vi på den strofiske spruch-digtningens udvikling i Tyskland, således som den kommer til udtryk i den høviske tradition, synes den oprindelige (?) form ganske at være forladt. I hvert fald har jeg ikke kunnet finde den hos de betydeligste spruch-digtere: Walther v.d. Vogelweide, Freidank og Teichner. Hos Kerlinc (Herger) der af Petsch hævdes at stå den folkelige, oprindelige spruch-digtning nær, synes der heller ikke at være nogen nærmere forbindelse udover den parabolske form. (Se *Prager deutsche Studien*. I. s. 289 ff, Wallner: Kerlinc).

Fra nordisk område må i denne forbindelse nævnes stevdigtningen. I flere af de såkaldte gamlelev findes naturindgang med påfølgende refleksion: Landstad, s. 377:

»Reven han diltar jorðið ikring,
og hjasen hoppar i rugin;
hon er inki god at gilja den møy,
som hev sin annen i hugin«.

Det kunne måske tænkes, at gamlelevet er en videreførelse af en urnordisk/urgermansk spruch-digtning! At gamlelevet egentlig skulle være en dansestrofe kan, så vidt jeg kan se, næppe bevises. Stefens bevisførelse i så henseende grunder sig på den aprioriske antagelse, at al folkedigtning oprindelig er knyttet til dans (se *Enstrofig nordisk Folklyrik* s. 33–34), en sådan argumentation indebærer cirkelslutning og kan dårligt anerkendes.

Vi kan iagttage, at det ikke blot er »enstrofingerne« blandt de lyriske indledninger, der udmærker sig ved en særlig karakteristisk opbygning, også jeg-stroferne og de naturlyriske strofer har et formelagtigt præg. I det hele taget må de lyriske indledningsstrofer siges at være formelprægede strofer. Netop deres faste form og deres anvendelse af formler har gjort dem særligt egnede som indledere. Når vi finder sådanne særligt fast opbyggede strofer, behøver vi ikke straks at henhøre dem til en enstrofig genre; en række af Steffens »enstrofing«, måske de fleste, bør snarere karakteriseres som vandrestrofer, altså strofer, der fordi de har været lette at huske, har holdt sig længe og er blevet spredt omkring. Den tyske forsker Otto Stückerath afviser i en afhandling i *Euphorion* XX, 1913, at sådanne vandrestrofer skulle have noget med dans at gøre og at de skulle udgøre en bestemt genre. Oprindeligt, mener han, er de udviklet af længere viser, men: »Schwinden die Apperzeptionsmöglichkeiten, so hat die Wanderstrophe als solche ausgelebt. Sie schwebt völlig in der Luft, und kann, falls inhaltlich dazu geeignet, noch eine Zeitlang als Vierzeiler weitergetragen werden.« (s. 330). Gennem deres særlige sluttethed i indhold og form kan vandrestroferne i udpræget grad blive bærere af følelser, der svarer til visernes samlede stemning; derved får vandrestrofen tilbøjelighed til at indtage en særlig vigtig plads i visen (indleder – slutstrofe).

VIII

Som det er fremgået af det foregående, må jeg afvise Steffens teori om stævstammerne. På den anden side kan jeg kun delvis tilslutte mig Ernst Frandsens vurdering. I stedet for blot at indplacere de lyriske indledninger som led i en lyriseringsproces bør man først og fremmest lægge vægt på fænomenets egenverdi, altså dets funktion. Det er således min opfattelse, at en forståelse af folkevisens lyriske indledninger beror på erkendelsen af disses sammenhæng med litterære indledninger overhovedet og i særdeleshed med indledningsfænomener i litteraturen omkring nedskrivningsperioden. En oversigt over litterære indledninger og deres funktion i almindelighed kan ikke gives her, det skal blot nævnes, at man ikke behøver at søge længe i kunstprosa og lyrik efter indledninger, der fungerer på samme måde som folkevisens lyriske indledninger. Hvad angår indledninger i litteraturen omkring nedskrivningstiden, synes disse at stå i forbin-

delse med en stigende udbredelse af ordsprog og sentenser. Det bliver i det 15.-16. århundrede almindeligt ikke blot at indflette ordsprog i poesien men også at foran – og efterstille sentenser. Hos Herman der Teichner findes ordsprog inde i digtene (se *Deutsche Texte der Mittelalter* Bd. 44) men hos Frauenlob (Henrich Meissen) anvendes sentenser i begyndelsen og slutningen. Lidt senere, hos mestersangerne, bliver sådanne sentensagtige slutstrofer almindelige. Også i tysk prosa findes noget lignende; i folkebogen *Till Eulenspiel* stilles en slags ordsprog gerne som indledning eller afslutning på historierne. Også reformatorerens folkelige prædikensamlinger anvender lignende indledende sentenser og ordsprog. Den foranstillede almene betragtning bliver bekræftet gennem den følgende beretning, der fungerer som eksempel. På dansk bemærker vi i Rimkrøniken fra sidste halvdel af 1400-tallet en sådan række indledningsstrofer, der ræsonnerer alment. Karakteristisk er: 1. Dan offes søn:

»Hwilken som lœcken wil ware medh
han wordher hoffærdigh paa en stedh —«

(Ved H. Toldberg, 1961)

(Se i øvrigt nr. 36-42-63-44-79-83).

Refleksioner af denne art over ulykke og lykke har paralleller både blandt de rent lyriske viser og blandt folkevisens lyriske indledninger. Se f. eks. DgF 108B, 1:

»Ulycken er for huer mandz dør,
Gud nade them, hun kommer for hende!
thed maa hind liden Kiestin klage
for alle dy venner, ther hinn kinnde«.

Det fremgår af det ovenstående, at man ikke blot kan forklare forekomsten af folkevisens lyriske indledninger ved at henvise til en generel lyrisering af folkeviserne. Dette betyder ikke, at jeg vil benægte, at der har fundet en lyrisering sted. De lange lyriske indledninger foran enkelte af viserne og de lyrisk farvede romanviser peger klart nok mod en lyrisering. Hvad er det da for en lyrik, der har påvirket folkeviserne? Efter min opfattelse må det være den tysk-inspirerede danske viselyrik, hvis eksistens inden nedskriv-

ningsperioden jeg finder sandsynlig, bl. a. på grund af de lyriske elementers forekomst straks ved nedskrivningsperiodens begyndelse og på grund af Peder Ræffs stil i anden halvdel af det 15. århundrede.

Vi kommer nu til at tage stilling til Ernst Frandsen, der i sin sidste afhandling (*Danske Studier* 1954) hævder, at det i første række har været en østnordisk minnesang fra omkr. 1300, der har påvirket folkeviserne i lyrisk retning og som på et stadium af denne lyrisering har medført udviklingen af lyriske indledninger. Det forekommer mig, at adskillige ting taler mod denne antagelse. At brugen af folkevisens lyriske indledning således skulle ligge på et tidligere trin end tilblivelsen af den viselyrik, vi finder i visebøgerne, må afvises med henvisning til parallelliteten mellem folkevisens indledninger og den tyske og danske visedigtningens indledninger. Frandsen er næppe tilstrækkelig opmærksom på indledningsstrofernes specielle værdi. Det er min overbevisning, at når de lyriske indledninger skal forstås, må spørgsmålet om, hvorfra man har hentet selve materialet, komme i anden række efter spørgsmålet om, hvilken funktion stroferne har haft i folkevisen. Hvis vi kan se, at indledningsfænomener af denne art forekommer særligt i en bestemt periode, så må der tungtvejende grunde til at antage, at folkevisens indledninger ligger væsentligt tidligere. Frandsen erkender desuden selv, at flere af de lyriske elementer i folkevisen knytter sig snævert til tysk og tysk-inspireret dansk visedigtning fra 1500-tallet, det vil altså sige, at folkevisen skulle være påvirket af to slags lyrik. Det er måske ikke ganske utænkeligt, men det klinger dog kunstigt. I sig selv usandsynlig er vel tanken om en østnordisk minnesangs overgang til folkelig vise parallel med og uafhængig af den tyske poesis udvikling, ikke mindst når forbindelsen mellem tysk folkelig visetradition og de danske visebøgers lyrik må erkendes. Muligvis har Ernst Frandsen forestillet sig den ældre nordiske lyrik udviklet i stadig forbindelse med den tyske. Men mon ikke de tegn på en ældre nordisk minnesang, Frandsen finder, trods alt bedst kan forklares som elementer, der direkte er overtaget fra tysk minnesang, eller som via tysk Volkslied er overført til dansk?

Selvom visse af de lyriske indledninger må karakteriseres som vandrestrofer med særlig lang levetid, og selvom naturindledningerne helt sikkert kan føres længere tilbage end volksliedtraditionen, – så er det måske det naturligste, når vi finder funktionsmæssigt og indholdsmæssigt ensartede strofer foran viser, optegnet i 1500-tallet

både i Tyskland og Danmark, og erindrer den tyske Volkslieds øvrige forbindelse med den danske lyriske vise, – at hævde at folkevissens lyriske indledningsstrofer først og fremmest må betegnes som et tysk-inspireret fænomen, der i tidsmæssig henseende næppe kan rykkes længere tilbage end til sidste halvdel af 1400-tallet!

Selve stroferne kan man have fået på forskellig vis: der kan være tale om vandrestrofer, evt. forskellige enstrofiske genrer, udbygning af omkvæd, materiale fra visernes episke del. Fremfor alt har den tysk-inspirerede danske viselyrik påvirket folkevissens lyriske indledninger.

Litteratur:

Tekster:

- Abrahamson, Nyerup og Rahbek: *Udvalgte danske Viser fra Middelalderen*. I–V. 1812–14.
- Danmarks gamle Folkeviser*. I–X. 1853 – ff. Svend Grundtvig, A. Olrik, H. Grüner-Nielsen, K.-I. Hildeman, E. Dal, I. Piø.
- Den danske Rimkrønike*. Ved H. Toldberg. 1961.
- Den ældre Edda*. Ved Olaf Hansen. 1911.
- H. Grüner-Nielsen: *Danske Skæmteviser*. 1927–28.
- H. Grüner-Nielsen & M. Kristensen: *Danske Viser*. I–VII. 1912–31.
- R. Steffen: *Svenska Låtar jämte danske och norske Former*. 1898.
- Fr. M. Böhme: *Altdeutsches Liederbuch*. 1877.
- Deutsche Texte des Mittelalters*. Bd. 44. 1953.
- L. Uhland: *Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder*. I–II. 1844/45.

Afhandlinger:

- Erik Dal: *Nordisk folkeviseforskning siden 1800*. 1954.
- Danske Studier*, 1954.
- Euphorion*. Zeitschr. f. Lit. Bd. 20, 1913.
- Ernst Frandsen: *Folkevisen*. 1935/1969.
- Karl-Ivar Hildeman: *Medeltid på vers*, 1958.
- Sofus Larsen: *Fire danske Viser*. 1923.
- Robert Petsch: *Spruchdichtung des Volkes*. 1938.
- Prager deutsche Studien*. Bd. 8, 1908.
- R. Steffen: *Enstrofig nordisk folklyrik*. 1898.
- J. Steenstrup: *Vore Folkeviser fra Middelalderen*, 1891.
- Adele Stoecklin: *Die Schilderung der Natur im deutschen Minnesang und im älteren deutschen Volkslied*, 1913.

Redaktion og forfatter takker for tilskud til afhandlingens trykning fra Sv. Grundtvig og Axel Orlis legat.

Klassicismens danske lærebøger i gejstlig og verdslig veltalenhed

Af BENT MØLLER

Den store interesse for prosaen, der karakteriserer sidste halvdel af det 18. århundredes æstetiske debat, affødte en række større værker om emnet veltalenhed. Af disse er de fleste, i god overensstemmelse med dannelsestraditionen, skrevet på latin, og en god del af dem er kortere disputatser for diverse kollegier. Men nogle få var skrevet på dansk og med veltalenhed på modersmålet for øje, og af disse er de vægtigste følgende tre:

Erich Pontoppidan: *Collegium pastorale practicum*, indeholdende en fornøden Underviisning for dennem som enten berede sig til Præste-Embede, eller og leve allerede deri. Kbh. 1757. Kapp. 14–32, der omhandler prædikenstil. Fork.: CP.

Chr. Bastholm: *Den geistlige Talekonst*. Kbh. 1775. Fork.: DgT.

Jakob Rosted: *Forsøg til en Rhetorik* i et Udtog af Hugo Blairs Forelæsninger over Rhetoriken, med Hensyn til Underviisningen i de lærde Skoler. Christiania 1810. Fork.: FtR.

Foruden disse tre udkom i perioden en række mindre værker, som beskæftiger sig med enkeltproblemer; disse vil blive omtalt senere.

De tre hovedværker repræsenterer alle de klassicistiske stilidealer, men ikke desto mindre fremtræder de meget forskelligt, og det er hensigten at lokalisere forskellene og lighederne for derved at kunne give et signalement af tre forskellige former for klassicisme. En af de ting, der kan gøre en sammenligning af disse tre værker særlig frugtbar, er, at det drejer sig om tre regulære lærebøger, og at deres

primære læsere derfor let lader sig identificere. Hensynet hertil vil vise sig at være bestemmende for deres respektive behandlinger af den opgave, de alle tager på sig: at give retningslinier for indlæring af talefærdighed. Selv om værkerne i sig selv kan synes perifere og specielle (to af de tre er gejstlige retorikker, og det sidste er et oversættelsesværk fra et godt stykke ind i det 19. århundrede), er og bliver de dog de mest udførlige behandlinger af emnet, vi kender på dansk fra denne periode.

Pontoppidan indfører i sin mægtige håndbog for unge og vordende præster et længere afsnit om prædikenen. Det stilistiske er her ikke behandlet systematisk, men nærmest som sidespring i forhold til det øvrige, der drejer sig om prædikenens egentlige indhold. Hans klassicistiske tankesæt kommer først og fremmest til udtryk i tendensen mod den tidligere (»engelske«) prædikestil; han er en mand med solid humanistisk dannelse, kender grammatisk og retorisk terminologi fra latinskolens gennemgang af klassikerne, men citerer fra nyere æstetiske værker findes ikke i CP. Hans klassicistiske synsmåde er affødt af en naturlig modvilje mod dens modsætning. Sine primære læsere kalder han selv »elskelige Candidatii« og »Evangelii Tiener«, altså præsten i funktion.

Bastholm komponerer sin bog omtrent på samme måde som Batteux¹, og enkelte citater fra denne franske æstetiker forekommer også. Han er udpræget litterært-æstetisk orienteret, det er det stilistiske, der kommer i første række. Også han ser sin egen smag i forhold til de rester af barokken, som måtte være tilbage i tidens stil, og hans synspunkter er i mange tilfælde ikke til at skelne fra Pontoppidans. Hans dannelse er lige så latinpræget som dennes, men det, at han kender og citerer Batteux og formulerer sig langt mere elegant og flydende end Pontoppidan, placerer ham blandt de moderne æstetikere med et meget bevidst stilideal. Sine primære læsere kalder han »(offentlige) Talere«, og næsten aldrig prædikanter, præster, lærere eller andre gængse betegnelser.

Rosteds bog er som nævnt et oversættelsesværk², og kompositionsprincippet er ikke hans eget. Men den omstændighed, at han hist og her i parenteser og fodnoter gør opmærksom på, når hans egne meninger afviger fra Blairs, legaliserer behandlingen af ham side om side med de to originale forfattere. Bogen er komponeret efter samme principper som Batteux's og Bastholms, og de »lærde Anmærkninger« (fodnoter og henvisninger) kan genfindes i næsten ethvert

værk af denne art (henvisninger til kendte steder hos de antikke retorikere). Den repræsenterer en tredje form for klassicisme, den degenererede formalisme, »lærebogsklassicismen«. Den er tænkt som en lærebog for skoleelever, og så godt som hele eksempel materialet er hentet fra Rahbeks Læsebog. Den uoverensstemmelse mellem det forfægtede og det realiserede stilideal, som flere steder kan påvises, tillader at tage udtrykket »lærebogsklassicisme« i lidt nedsættende betydning.

Veltalenhedens stilling

Selv om vi befinder os midt i utilitarismens kulminationsperiode i dansk åndsliv, og trods det at nyttesynspunktet gøres gældende i hver eneste af de bøger, vi kommer til at beskæftige os med, er der grund til at gøre opmærksom på en væsentlig forskel mellem den håndfaste nyttemoral, der gør sig gældende i den klassiske oldtid, og klassicismens opfattelse af talekunstens nytte. Et par citater vil kunne belyse den afgørende drejning hen imod det æstetiske for dets egen skyld.

Man tillægger Cicero udtalelsen: »To ting kan forlene en mand med den højeste anseelse – feltherrekunst og veltalenhed.« Denne opfattelse af talerkunst og krigskunst som to komplementære begreber, forskellige færdigheder med beslægtet formål, finder vi også udtrykt hos Homer; særlig sidste del af Iliaden har mange eksempler herpå:

XVI, 625–629; Patroklos irettesætter den snakkende Meriones:
»Hvorfor, Meriones, snakker du sådan, du er dog en kriger? . . .

Kraftige arme gør udslag i krig, men tungen i rådet.

Nu bør du ej tage munden for fuld, men tænke på kampen.«

XVIII, 105–106; Akhilles ærgrer sig over ikke at kunne anvende sin styrke:

»skønt ikke én blandt alle akaïernes pansrede helte
vejer mig op i en kamp omend andre er bedre på tinge.«

XVIII, 250–251; præsentation af Polydamas:

»Drotten var Hektors ven; på samme nat fødtes de begge;
én var mester i ordenes kunst, den anden med lansen.«

Sammenstillingen – som man kan møde overalt i den antikke litteratur – viser med al tydelighed, hvori talekunstens nytte består:

så utvetydig er klassicismens opfattelse ikke. I det 18. århundrede optages veltalenheden som genre af Selskabet til de skønne og nyttige Videnskabers Forfremmelse, men vel at mærke som en af de »skønne«; der er altså tale om en sidestilling med poesien (eller næsten sidestilling; præmien for det bedste prosaarbejde var mindre end den for poesi, nemlig henholdsvis 40 og 50 rigsdaler). Opfordringen til at indsende lovtaler til bedømmelse fremkom først i 1764, men allerede i Tyge Røthes (?) bekendtgørelse om Selskabets oprettelse i *Kjøbenhavns Adresse-Contoires Efterretninger* fra 21/12 1759 begrundes veltalenhedens placering blandt de genrer, der kendes værdige til bedømmelse af Selskabet:

»Men andre Videnskaber sigte til at forbedre Hiertet ved at fremsætte Sandheden, saaledes, at den maae opvekke behagelige Følelser i Siælene. Man haver kaldet disse de skønne Videnskaber, og derved forstaaet Poesien og Veltalenheden; man haver regnet dennem iblandt de frie Konster, for at tilkiendegive, at Nemmet og Indbildnings-Kraften have liige saa meget at gjøre i disse Konster, som i de andre, der efterligne Naturen ved Farver, ved ophævede Figurer, ved Lyd eller ved Legemets Bevægelser.«

Veltalenheden er ved sin placering indenfor de af æstetikken afstukne rammer blevet et formål i sig selv, en kunstart, og det er som sådan, den bliver betragtet af Det smagende Selskab. Den genre, der i første række tænkes på, er lovtalen; prædikenen, hvis betydning for retorikkens historie i nyere tid er større end nogen anden genres, hører ikke ind under Selskabets område, men er genstand for selvstændig behandling. De to sidste klassiske tale-genrer, rets- og rådstalen, uddør efterhånden som æstetiske objekter, hvilket yderligere viser forskellen mellem den antikke og den klassicistiske opfattelse af talen.

Genren og talens arter.

En beskrivelse af talen som genre har traditionelt to dimensioner:

1. En sammenligning mellem talen og andre genrer; ligheder og forskelle mellem talen og de nærmestliggende genrer, der må forudsættes kendte, opregnes og fastlægges. De »nærmeste« genrer er på den ene side poesi og på den anden disputats (eller dialog).

2. En beskrivelse af talens forskellige bestanddele og talens tre (eller fire) arter; stykke for stykke opregnes mulighederne for disposition af en tale, dens enkelte afsnit gennemgås, og deres (u)undværlighed diskuteres.

De to beskrivelsesmetoder er ikke eksklusive, men supplerer hinanden. Ingen retorik fra antikken til klassicismen mangler en gennemgang af talens kompositionelle afsnit³, ligesom man heller ikke savner diskussion om forholdet mellem prosa og poesi.

I CP og DgT findes naturligvis ingen egentlig oversigt over talens arter, da begge jo koncentrerer sig om én enkelt art; den væsentligste forskel mellem de to er forholdet til kunsten: Bastholm betragter prædikenen som et kunstværk og skriver ud fra æstetiske principper, mens Pontoppidans etiske (pietistiske) holdning tvinger ham til enten at tage afstand fra eller i hvert fald at se bort fra denne side af homiletikken. I praksis fremgår de forskellige holdninger deraf, at Bastholm går systematisk til værks, medens Pontoppidan bevidst gør sin fremstilling løs og bred; men deres synspunkter viser sig at være de samme: det er overalt den antikke retorik i dens klassicistiske udformning, der er grundlaget for begges arbejder. F. eks. er de enige om, at »Indgangen« (exordium) kan undværes⁴, og begge medtager det for prædikenen særlige afsnit »Applikationen« (eller i DgT »Anvendelsen«), der blev indført under den »engelske« periode (barokprædikenen).

Den omfattende debat om forholdet mellem prosa og poesi, som næppe har sat sig spor i CP, optager en hel del plads i DgT; det drejer sig om de Batteux-farvede kapitler 24–25; som indledning til kap. 25 anføres, at talen i *modsatning til disputatsen* skal være prydet af hensyn til tilhørerne, men i kap. 24 advares der mod at pryde stilen for meget, d.v.s. at sammenblande poesi og veltalenhed. I kap. 25 ligger egentlig den opfattelse, at talen (prædikenen) i sit væsen *er* en disputats, men med henblik på det publikum, der skal kapere den, er den udstyret med visse kvaliteter, som skal lette forståelsen. Bastholm tilføjer fromt, at sandheden egentlig burde være nok i sig selv, men det er den erfaringsmæssigt ikke; i sin videste konsekvens er en prædiken kildren af tilhørernes øren!

Med Batteux⁵ har vi fået placeret talen som genre som en mellemting mellem poesi og disputats, og efter dette synspunkt kan der gives regler (kvalitative som kvantitative) for anvendelsen af enhver

tænkelig figur; metoden er simpelthen den, at der for hver figur advares mod at anvende den for hyppigt (hhv. sjældent), da talen i så fald vil få karakter af enten en disputats (ved for mange retoriske spørgsmål og for få metaforer og billeder) eller et stykke poesi (ved for rigelig brug af metaforer). I det ene tilfælde vil prædikanten kede sine tilhørere, i det andet vil han opvække moro iblandt dem.

Grænsen mellem poesi og prosa har altid været et yndet emne i den æstetiske debat, men oftest med hovedvægten lagt på poesien; i slutningen af det 18. århundrede samler interessen sig imidlertid om prosaen; et vidnesbyrd herom er D. C. Festers lille afhandling i *Minerva*, maj 1790⁶ »Talekunstens Natur, Nytte og Skjæbne«; den holder sig, særlig i første afdeling, til det sidste synspunkt og søger at definere prosaen i dens mest kunstneriske form; heri finder man en typisk klassicistisk »definition« (p. 4f.): »Talekonst har i Digtekonsten en Søster; i Philosophien en fortrolig Veninde⁷. Saavel i Forestilling, som i Udtryk, er den mindre sandselig, end Digtekonst . . . derimod søger Philosophien den større Tydelighed . . .«

Tidens interesse for problemet mandede ud i, at Københavns Universitet i 1796 udskrev en prisopgave i æstetik med dette emne; formuleringen af spørgsmålet er særlig bemærkelsesværdig; der er to spørgsmål, stillet således: »Hvorledes kan det prosaiske Sprog forðærvæ ved at komme det poetiske for nær? og hvor ere Grændserne mellem det poetiske og det prosaiske Sprog?« Man ser (navnlig i første spørgsmål), hvordan sigtet er rettet fra poesi til prosa, og det er også det første spørgsmål, H. C. Ørsted gør mest ud af i sin (trykte) besvarelse af opgaven⁸. Selve hans besvarelse er ellers meget traditionel; det interessanteste afsnit (også metodisk) er det, der handler om allegorier som eksempel på en figur, der kan optræde såvel i poesi som i prosa (p. 13 ff.). Her sætter han sig nemlig for at bestemme forskellen på figurens væsen, når den optræder i hver af de to genrer; hans konklusion er, at når allegori anvendes for tydeligheds skyld, er teksten karakteriseret som prosa; dette hænger sammen med klassicismens særlige syn på forholdet mellem udtryk og indhold: poesi er fornemmelig udtryk, medens prosa først og fremmest er indhold.

I Rosteds Forsøg drejer definitionsafsnittet sig mere om at definere talens arter i forhold til hinanden end en egentlig definition af tale og talekunst; det er 4. kapitel, der har dette emne. Der skelnes mellem »Tale« og »Veltalenhed«, og definitionerne munder ud i,

at en tekst kun kan benævnes »Tale«, for så vidt den »vorder Gjenstand for Kunst«, og talekunst er »den Kunst at overtale«. Vi er altså tilbage i den antikke, funktionelle definition, hvor persuasio er overbegrebet for alle veltalenhedens (rhetorikkens) funktioner. Når det hører med til definitionen af en stilart, at den skal kunne »(vorde) Gjenstand for Kunst«, betyder det, at kunstværket primært er bestemt til bedømmelse, kritik. Kunstsynet er det fransk-klassicistiske, der sidestiller læserens (kritikerens) goût med kunstnerens génie (eller je ne sais quoi). I oldtiden var kun prosaens (veltalenhedens) teori rettet både mod digter og publikum, medens poesiens teoretikere kun beskæftigede sig med kunstnerens ingenium. (Sml. f. eks. Aristoteles' *Ars rhetorica* med hans *Ars poetica*). Den klassicistiske kunstteori's janushoved dukker op igen i Heibergs formalisme, der hinsides romantikkens »Anarchie« skelner endnu skarper mellem de enkelte genrer og specielt mellem form og indhold, således indenfor dramateorien, hvor det »poetiske« henvises til den offentlige dom, medens det »dramatiske« er »et teknisk Spørgsmaal, som ene Kritiken kan besvare ... Det tekniske i et Digterværk kalder jeg dets Overensstemmelse med den Digtart hvortil det hører ... Saaledes er da kun det Techniske Gjenstand for Kritiken«⁹. Ligesom hos Bastholm og Batteux svarer hos Rosted distinktionen mellem poesi og prosa i litteraturen til en opdeling af menneskesjælen i en emotionel og en intellektuel del, der hver for sig fungerer som apperceptionssted for hhv. poetisk og prosaisk overtaelse. Denne opfattelse af overtalelsens væsen vil vise sig at være uhyre betydningsfuld for den 'kommunikationsmodel', som klassicismen arbejder med. Et enkelt citat fra Rosted viser typen:

»For at overtale en fornuftig Mand, maa man først overbevise ham ... man maa, for at frembringe en varig Overtalelse, altid henvende sig til Forstanden, førend man henvender sig til Indbildningskraften og Hjertet.«

Det følgende afsnit i kap. 4 i *FtR* er en gennemgang af talens arter. De tre aristoteliske arter (eidē), som opstilles i *Ars rhetorica* I., III, er:

1. rådstalen (symbolleutikon)
2. retstalen (dikanikon)
3. æretalen (eller det modsatte) (epideiktikon).

Opdelingen sker ud fra forestillingen om en kommunikationsmodel, hvor det er tilhørernes forhold til talen, der er afgørende for, hvilken kategori denne tilhører. Det hedder: »Thi enhver tale forudsætter tre parter: taleren, emnet, han behandler, og den person, han henvender sig til, jeg mener tilhøreren, hvem talens hensigt eller dens emne angår«¹⁰. Tilhøreren kan så være ét af tre:

1. dommer vedrørende det fremtidige,
2. dommer vedrørende det fortidige eller
3. egentlig tilskuer (eller dommer vedrørende det nutidige).

Denne inddeling har, ligesom de tre klassiske (ciceronianske) stilarter, sat sig så fast, at den for eftertidens renæssancer ikke har været til at komme uden om, og også Batteux inddeler sin bog om talekunst efter dette skema (i Hvas' oversættelse »Beraadslagstalen, den retsformige Tale og Æretalen«). Et forsøg på at bringe inddelingen i overensstemmelse med samtidens forhold finder vi hos Blair¹¹, der dog bibeholder tredelingen, men hans arter er forskudt i forhold til Aristoteles; som brite finder han det mere hensigtsmæssigt at regne med tre arter »taken from the three great scenes of Eloquence, Popular Assemblies (d.v.s. parlamentet), the Bar, and the Pulpit.« Lovtalen forbigår han som antikveret, hvilket ikke falder i god jord hos Rosted, der ikke kan affinde sig med, at han

»har gaaet den saa reent forbi, at han næsten ikke engang, eller dog kun saa løseligt har nævnt den . . . Altid maatte den vel blive at ansee som en mindre vigtig Hovedart end de øvrige; men hvorfor dog ikke lade den beholde et Sted, som den lige fra Aristoteles Dage har havt blandt Veltalenhedens Hovedarter; allerhelst da det ikke synes at have kunnet undgaae hans Opmærksomhed, hvor meget denne Art af Veltalenhed dog virkeligen kan bidrage til at opflamme og belive Patriotisme og hver Borgerdyd?« (p. 99)

Den særlige klassicistiske konflikt, der opstår, når troskaben mod det fra antikken overleverede kommer i strid med kendsgerningerne, søger Blair og Rosted at løse på hver sin måde: Det overleverede er 1) 3-delingen og 2) dens indhold. Blair bevarer 1) og ændrer 2), mens Rosted bibeholder 2), men tilføjer en senere tilkommet genre (prædikenen), så 3-delingen bliver til en 4-delning.

De tre klassiske stilarter er mere holdbare. Første gang, de er sat i system, er vist hos Cicero, og hos Quintilian er de blevet klassiske¹². Cicero viser i Orator¹³ processen i udviklingen, idet han an-

tager, at extremerne (*grandiloquus* og *tenuis acutus*, adj. går på taleren) er oprindelige, og at der senere er skudt et mellemled (*medius* et *quasi temperatus*) ind. I middelalderen hedder de tre stilarter («Vergils hjul»¹⁴):

1. *stylus gravis* (*grandis*, *robustus*, *grandiloquus* etc.)
2. *stylus mediocris* (*medius*, *modicus*, *floridus* etc.)
3. *stylus humilis* (*tenuis*, *subtilis*, *gracilis* etc.).

Disse tre hedder i Hvas' Batteux-oversættelse (IV, p. 126): »Der er tre Slags Stiil: den simple, den mitle og den høje Stiil.« Bastholm skriver om stilens genera:

»Stiilen deeles sædvanlig i den høie, den lave og Middel-Stiilen; Uagtet der mellem disse Classer kan gives forskellige smaa Grader, hvorved Stiilen nærmer sig meere til den ene end til den anden Classe.« (p. 126).

Blair og Rosted tilføjer¹⁵ to stilarter, ikke mellem de klassiske, men omkring dem. Disse nye stilarter (*Dry/tørt* og *Flowery* (el. *Florid*) /et alt for blomsterrigt eller yppigt Foredrag) er imidlertid blot udartninger, som de fraråder brugen af (p. 83 f.).

Af de tre aristoteliske *artes orationum* er det i klassicismen særlig lovtalen (den panegyriske, epideiktiske tale), der har betydning som æstetisk objekt. I oldtiden havde enhver tale et praktisk formål, og derfor havde rådstalen og retstalen fortrinnet, og om disse to siger Aristoteles selv, at rådstalen er »ædlere« end retstalen, selv om folk foretrækker den sidste (I, I, 10). Når man i klassicismens Danmark begynder at genopdyrke talen, er det først og fremmest med sprogets polering for øje, og det er derfor ikke underligt, at det bliver i dens mest abstrakte (og ligegyldige) form, vel i høj grad på grund af dens indholdsmæssigt uforpligtende karakter. Lovtalen, »en genre, som nu forekommer ganske utålelig«¹⁶, introduceredes herhjemme af Sneedorff i Forsøgenes 2. stykke med en oversættelse af en fransk lovtale sammen med en opfordring til at indsende forsøg i genren. Det, som gør genren særlig »utålelig« (hvis vi tør overtage Plesners synspunkt), og særlig klassicistisk, er den omstændighed, at det drejer sig om foregivne, ikke egentlige lovtaler. Genrens blomstringstid blev kort. Selv folk, der selv excellerede i den, kunne se, at den var degenereret fra fødslen, og fra o. 1820 bliver der stille omkring genren. Det år udsendte Johs. Boye sin lille pjece *Betragtninger over*

Veltalenhed – Eller Indledningen til Lovtalen over Daniel Rantzau fortsat, hvori det hedder (p. 1): »De Gamle søgte Udtryk til stærke Tanker; De Ny lede oftest efter Tanken til Udtrykket.« En uhyre velformuleret karakteristik af den klassicistiske lovtale.

I 1819 havde Det smagende Selskab uddelt sin sidste prisbelønning for en lovtale. Genren var blevet for utålelig.

Natur og kunst – naturlighed og kunstlethed

Som motto for classicismen set på baggrund af barokken kan man sætte aforismen »ars est artem celare« (kunsten er at skjule kunsten). Hvorvidt kunst (ars, tekhnē) i det hele taget er en nødvendig forudsætning for veltalenhed, er et andet og mere metafysisk spørgsmål.

Der er altså to problemer nedlagt i modstillingen af de to begreber natur og kunst (ars-natura, tekhnē-physis), nemlig et metafysisk og et æstetisk:

1. Er talekunst naturlig eller erhvervet, og er det muligt at erhverve den uden naturlige (medfødte) anlæg?

2. Bør talen fremtræde som et bevidst komponeret kunstværk, eller bør taleren skabe en illusion om naturlighed, d.v.s. improvisation?

Det første spørgsmål er væsentligt for antikkens filosoffer og senere et etisk problem for visse homileter. I antikken nåede man stort set til den konklusion, at veltalenhed forudsætter en bearbejdelse af naturgivne anlæg. De to begreber udelukker altså ikke hinanden.

Nogle citater vil vise den gennemgående holdning til problemet; Aristoteles er vist den første, der nævner princippet »artem celare«; det hedder (III, II, 5): »Kunsten er behændigt skjult, når taleren vælger sine ord fra det almindelige sprog, og sætter dem sammen som Euripides.« Kunst er altså en nødvendighed, men den bør skjules. Cato, der repræsenterer den arkaiske periode i romersk æstetik, formulerede sin stilling til problemet i ordene »rem tene, verba sequentur« (hold fast ved sagen, så følger ordene). Cicero stiller sig midt mellem den »dekadente« hellenistiske talekunst og Catos (og atticisternes) barberede stil. Hans replik til ars-natura-diskussionen giver han i *De oratore*: »Jeg tror, at alle disse reglers egentlige styrke er, – ikke at talere ved at følge dem har vundet ry for veltalenhed, men at man har lagt mærke til og samlet punkt for punkt,

hvordan mænd, der var naturligt veltalende, bar sig ad: veltalenhed er altså ikke født af teorien, men teorien af veltalenheden«¹⁷. Om trent det samme siger Quintilian i den store *Institutio Oratoria*, der nok er den mest citerede klassiker hos de danske klassicister (hans 10., 11. og 12. bog blev oversat til dansk som besvarelse af prisopgave fra Selskabet til de skønne og nyttige Videnskabers Forfremmelse 1776–77). Det hedder her i 3. bogs kap. 2: »Spørgsmålet om talekunstens ophav behøver vi ikke at opholde os længe ved; thi hvem tvivler vel på, at mennesket ved fødslen (for længere kan vi ikke gå tilbage) modtog talens gave fra naturen, mens talens nytte medførte forbedring og studium, og endelig metode (ratio) og øvelse (exercitatio) gav den fuldkommenhed?« I fortalen siger Quintilian om bogens anvendelighed: »Uden naturlige gaver er tekniske regler nytteløse. Følgelig vil den elev, der er blottet for talent, ikke få mere udbytte af dette værk, end gold jord får af en afhandling om agerdyrkning.« Denne opfattelse kan stort set siges at være fælles for alle klassicistiske retorikker.

Pontoppidan indleder sit afsnit om prædikekunst med en kort diskussion om, hvorvidt talekunst kan læres, eller om veltalenhed udelukkende grunder sig på medfødte egenskaber. Hans konklusion er den klassiske tilsat et gran kristelighed:

»... hertil udkræves ikke allene nogen Kunst, men ogsaa nogen Natur-Gave, ja fornemmelig nogen aandelig Naade-Gave, til at hellige og nobilitere Natur-Gaverne, saa at de maae komme ret til Gavn og Nytte.« (p. 172 f.)

Ellers er det ham mere om at gøre at få åbnet de vordende prædikanters øjne for det lattervækkende ved kunstlethed i selve talen og deklamationen. Som mønster til efterfølgelse fremhæver han den middelalderlige homilia, thi »her fandt det fremmede, forfængelige og overflødige intet Sted.« Dog kan en prædiken også virke for ustuderet (p. 189), især improviseret prædiken, som kun de færreste magter. Senere i bogen (p. 290) opsummerer Pontoppidan sine synspunkter:

»Førend jeg slutter denne Materie, maa her endnu giøres en liden Erindring angaaende en Prædikantes Veltalenhed. Nogle spørge: om denne er ham anstændig, og om ikke en Christi Tienner mere bør vogte sig for alt det som smager deraf? Jeg svarer:

sandt nok, naar det forstaaes om den indbildte, affecterte, falske og forfængelige Veltalenhed, som sømmer maaske en Rabulist, men ingenglunde en Christi Tiener og Sendebud i Guds Sted.«

Med hensyn til deklamationen (»Legemets Veltalenhed«) gælder det samme krav om naturlighed, måske endda skærpet: her kan aldeles intet læres af andre, alt tillært vil virke kunstlet og unaturligt. Naturlighedskravet kommer her i konflikt med imitationsprincippet, som siden antikken har været anset for en hovedhjørnesten i den retoriske opdragelse; ifølge dette princip skulle nemlig alt, inclusive gestus, kunne læres ved imitation af et mønster. Om en sådan overdreven imitation har Pontoppidan et morsomt eksempel (p. 175):

»Man har seet Studentere, saa eenfoldige, at, naar de have forelsket sig i een anden berømmelig Præstes Gaver, og udsøgt sig dem, ligesom en Form at støbe sig i; da have de med blind Efterabelse imiteret saa got som de kunde, alle deres Originals Lineamenter, endogså indtil deres Feyl og Vanskabelse inclusive. Hvor vidt saadan daarlig Efterabelse kand gaae, sees af nogle Prædikener, trykte 1570 til Brygge i Flandern, da Autor, som meente, man maatte af og til i en Prædiken hoste lidt, har ikke glemt at sette in margine, hem, hem, paa de Steder, hvor ham syntes det var à propos at imitere ham i hans Hoste.«

Pontoppidans største problem er af kristelig-etisk art: det er spørgsmålet om den »verdslige« retoriks forenelighed med kristen etik. Vi kommer mere ind på hans løsning af problemet i næste afsnit, hvor det vises, at han indgår en slags kompromis med sig selv ved at konstatere, at kunst er et af menneskets udtryksmidler, og derfor er kunst nødvendig for at kunne kommunikere. Han kunne let være kommet uden om problemet (eller skabt sig et helt nyt problemkompleks), hvis han havde tænkt over, i hvor høj grad hele kirken og alle kirkelige handlinger er præget af kunst: selve kirkebygningen og dens omgivelser er kunstværker, ofte endog af monumental karakter; udsmykningen af kirkerne (hvis ødelæggelse i 1500-tallet skyldes en med Pontoppidans beslægtet tankegang) er kunstværker; salmesangen og salmedigtningen er med flid udarbejdet kunst; bønnen er en kunstfærdigt opbygget Wiedergebrauchsrede¹⁸; alle ritualer har et element af kunst i sig. At en prædiken ikke skulle kunne

bearbejdes ud fra et kunstnerisk synspunkt, ville gøre en undtagelse uden mening. Men Pontoppidans og hans åndsfællers modvilje mod veltalenheden hænger sammen med den ortodokse, stivnede pietismes mistænkeliggørelse af alle udtryk for »sanselighed«, selv i de mest perifere udtryksformer.

Bastholm er kendt for i sine prædikener at være rationalismens betydeligste repræsentant på religionens område. Dette kan kun bekræftes ved læsning af DgT. Han nærer heri en pythagoræisk tro på, at alt kan beskrives ved måling og vejning og at det deskriptive er en forudsætning for det normative, som igen er forudsætningen for al indlæring. Alt kan læres ved systematisk træning og indlæring af regler. De betænkeligheder, som Pontoppidan nærede ved at indføre talekunst på prædikestolen, affejes flot allerede i forordet til DgT, og det samme gælder overvejelserne over, hvorvidt kunsten kan læres eller ej. I fortalen hedder det:

»Jeg seer ingen Aarsag, hvorfor en geistlig Taler ikke ligesaa vel bør besidde en vis Styrke i Talekonsten, som den verdslige, men jeg seer mange, hvorfor han fremfor hiin bør besidde den... Bør en geistlig Taler ellers have dette tredobbelte Formaal for Øinene, at overbevise, røre og behage, saa maae denne Konst i det mindste være meget nyttig, dersom den ikke er aldeles nødvendig.«

Af fortalen fremgår endvidere, at nøje kendskab til kunsten (eller med Bastholms egen, mere nøjagtige oversættelse af det lat. »ars« (gr. »tekhnē«) »Konstens Regler«) er en nødvendig forudsætning for at blive taler; læsning og efterligning af berømte forbilleder er ikke tilstrækkeligt, det kræves, at man sætter sig ind i en systematisk fremstilling af de regler, hvorefter retorikkens virkemidler dannes, altså en »tekhnē« efter Aristoteles' definition, d.v.s. et sæt af regler reduceret til et system (I, I, 2). Bastholms retoriske argumentation herfor er typisk:

»Vel haver ethvert Menneske en Slags naturlig Veltalenhed, men skulde han derfor ikke behøve den konstige? Enhver haver ogsaa en vis naturlig Fornuftlære, men desuagtet holder man det dog for nødvendigt at legge sig efter Reglerne [d.e. den aristoteliske logik] ...«

Det afsluttende kapitel i DgT handler om »Gebærderne«; Pontopidan har taget dette emne op og slået til lyd for en neddæmpning på dette område, men den naturlighed, der fordres, er hos Bastholm drevet ud i noget, der ligner parodi. Indtil de mindste detaljer beskriver han, hvorledes det sømmer sig at optræde på talerstolen, men den selvmodsigelse der ligger i kravet om indlært naturlighed, har rationalisten Bastholm slet ikke fået øje på. Hans helt ud i de mindste detaljer gennemførte anvisninger på kroppens (indtil næsens) bevægelser under fremførelsen har næppe – hvis de skal tages alvorligt, hvilket der ikke er grund til at tvivle om – været egnede til at indgive den talende en naturlig fremtræden, skønt dette netop er hans vigtigste krav. Han indleder kapitlet med en *ars-natura*-betragtning:

»Naturen selv haver dannet os saaledes, at man aldrig taler, i det mindste ikke med nogen Affect, uden at bruge visse udvortes Gebærder, der ere ligesaa forskellige som Materien, man taler om«¹⁹.

Men gebærder kan, i modsætning til alt andet, ikke læres ved imitation:

»I det mindste vil han uden Gebærder alletider blive dem [tilhørerne] kiedsommelig, og ere de unaturlige, bliver han væmmelig.«

Den forandring, der er sket siden Holbergs krav om naturlighed (realisme) på scenen i replik og diktation over den forfinede franske smag²⁰ til Rosenstand Goiskes opfattelse af naturlighed, kommer tydeligt til udtryk hos Bastholm. Han bestræber sig nemlig for at understrege, at naturlighed ikke er det samme som usømmelighed, snarere tværtimod. I det anførte kapitel om gebærderne hedder det:

»I Besynderlighed maae Taleren vogte sig for det Affecterte, det Comiske, ofte for det Naturlige selv, hvilket, besynderlig i heftige Sindslidelser²¹, ikke alletider vilde være sømmeligt paa en hellig Talerstol.«

Man ser, at Bastholm har vanskeligheder med præcisere, hvordan naturligheden kan indlæres; konklusionen må blive, at det væsentlige overlades til den udøvende talers eget skøn, hvilket man også kunne forvente: skuespilkunst er ikke noget, man kan læse sig til.

Men selv om Bastholm er teoretiker og systematiker, er han ikke blind for faren ved overdreven teoretiseringen. I afsnittet om »Anlægget« til en tale (d.v.s. dispositio) håner han (kap. 4) »de gamle Homileter«, der »ret havde svedet over dette Capitel . . .«

»Wiedemann fylder strax 188 Sider med Regler for at gjøre Anlæg til en Tale; men her lærer man og at prædike syntetisk, porismatisk, schematisk, emblematiske, og utallige andre smaae Kostgreb, som jeg meget vil bede enhver at vogte sig for, der tænker nogen Tiid at blive en god Taler.«

Pontoppidan har i CP et lignende sted; kun referencen er en anden (p. 318):

»Vil nogen see en Samling af meere end tive adskillige methodis concionandi, opregnede og exemplificerte paa een Gang: da findes de i Doct. VALENT. ERNST. LÖSCHERS saa kaldte *Edle Andachts Früchte*. Jeg for min Part maa bekiende, at de allerfleeste af saadanne methodiske Forskrifter staaer mig ikke an. Det synes, at Konsten har alt for megen Deel deri, og ikke Naturen selv.«

Det er karakteristisk at se de to forskellige argumenter for afvisning af den overdrevne teoretisering: Bastholm forkaster den på grund af den pædagogiske utilstrækkelighed, Pontoppidan på grund af sin holdning til kunst i det hele taget.

Bastholm glemmer heller ikke, at »ars est artem celare«; også hos ham er det et hovedprincip, og det kommer til syne adskillige steder i bogen. Et enkelt sted skal anføres (p. 209):

»En Taler, der søger meere andres Nytte end sin egen Ære, taler skiønt, men dølger omhyggelig sin Umage for at være skøn . . . Man maae troe, at disse skønne glimrende Udtryk have søgt Taleren, og ikke, at det er Taleren, som haver søgt dem.«

Selv om Bastholm flere gange tvinges til at indrømme, at ikke alt kan læres ved kunstens regler, har han dog ikke ved slutningen af

DgT opgivet sit strenge positivistisk-rationalistiske syn på kunsten. Hvor megen tillid han nærer til tekhnē, ses af den afsluttende bemærkning:

»Dersom Naturen kommer disse Bestræbelser noget til Hielp, vil hans udvortes Foredrag blive behageligt, og haver den end nægtet ham disse Gaver, vil det i det mindste blive taaleligt.«

Et sådant citat bekræfter, at Bastholm er den naive optimist, som M. Neiiendam hævder, at han er²².

Rosted tangerer ars-natura-problemet hist og her, men det er egentlig ikke et problem, der hører ind under hans område som skolebogsforfatter. Han mener, at visse troper og figurer (f. eks. hyperbel og antitese) er »grundede i Naturen selv«, mens andre er kunstprodukter. Dette forhold anvendes ikke direkte som kriterium for tilstedeligheden. Det er det andet og for talens praktiske udarbejdelse og fremtræden mere relevante problem, det at skjule kunsten, der er det egentlige for Rosted (og Blair). Det ledende princip under gennemgangen af »Det figurlige Sprog« er det klassicistiske mådehold. Hver enkelt figur og trope beskrives, og der advares mod overdrivelser og barokke udfindelser, som vil få talen til at virke kunstlet og søgt.

De to beslægtede emner, som er overskriften for dette kapitel, fordeles sig forskelligt på de tre forfattere, vi har med at gøre. Hos de to homileter er spørgsmålet om ars versus natura væsentligt på grund af den kristeligt-etiske holdning, der er nedlagt i værkerne, og hos de to fordeler det sig igen således, at Pontoppidan gør det til et hovedprincip at skelne mellem det naturlige og det kunstige som en opposition analog med det kristeligt-etiske overfor det verdsligt-æstetiske og kun drevet af nødvendighed (kommunikationsbehovet) tillader at indføre kunst på prædikestolen, medens Bastholm nok har øjnene åbne for det etiske problem, men eliminerer det, fordi det ellers ville føre til et skinproblem i forbindelse med hans udpræget æstetiske holdning. Hos den verdslige retoriker eksisterer problemet ikke som sådan, men kun for så vidt det vedrører det andet (æstetiske) problem, det søgte overfor det naturlige.

Denne anden side af emnet, naturlighed-kunstlethed, fordeles sig mere ligeligt på de tre. Her har de alle en fælles reference og tilhører i åndshistorisk perspektiv den samme periode.

Ordvalget – kommunikationssituationen

Talekunstens primære formål er, at den skal sætte taleren i stand til at overtale en større forsamling til at gå ind på hans egen tankegang. En nødvendig forudsætning for at nå dette mål er, at den talende kan gøre sig forståelig. Denne indlysende sandhed synes ikke en længere debat værd, men spørgsmålet om at vinde gehør bliver væsentligt, når forsamlingen og taleren ikke tilhører samme miljø, når den fælles referensramme er begrænset. Problemet var ikke stort for de antikke retorer, der roligt kunne forudsætte en dannelsesgrad hos publikum, der stod fuldt på højde med deres egen (selv om informationsniveauet i visse tilfælde nødvendigvis må være højest hos taleren). Platon som er den første der berører problemet (polemisk), i dialogen *Phaidron*, udtaler nogle almindeligheder om, at taleren må sætte sig nøje ind i de sjælelige (psykiske) kategorier og lære at forstå de forskellige sjælelige typer for at kunne påvirke hver enkelt. Talen er her ikke om forskellige grupper af tilhørere; hans formål er nærmest at bevise, at det faktisk er en umulighed at uddanne sig til en fuldkommen taler. Aristoteles kommer problemet nærmere, når han i *Ars rhetorica* siger (I, I, 12), at

»I omgang med visse personer vil man næppe, selv om man er i besiddelse af nok så megen videnskabelig lærdom, finde det let at overbevise dem under anvendelse af sådan lærdom. Thi videnskabelig diskussion er forbundet med instruktion (d.v.s. logisk demonstration og modtagelighed for samme), men i forbindelse med sådanne mennesker er instruktion umulig; vore beviser og argumenter må hvile på almindeligt vedtagne principper, (...) når vi taler til almuen«²³.

Disse bemærkninger er indskudt i forbifarten og er ikke udviklet nærmere hos nogen retoriker før Augustin. Det er kristendommen og den dermed følgende prædiken, der bringer hensynet til et stort, udannet publikum ind i debatten.

Prædikenens historie fra Paulus og Augustin og fremefter viser en lang række af forskellige prædikentyper, den ene lige så folkelig som den anden lærd. Men til stadighed ser man forsøg på i prædikemåden at nå ind til de bredeste lag i befolkningen, enten ved optimal letfattelighed i tankegangen eller ved direkte at »tale til bønnerne i bøndernes eget sprog«.

Et særligt problem udgør i denne forbindelse selve valget af ord, i særdeleshed spørgsmålet om fremmedord og purismer. Der er her to hensyn, der gør sig gældende, for det første det nationale hensyn og for det andet kommunikationshensynet; eftersom vi befinder os på et tidspunkt, hvor sprogrensningsdebatten er heftigere end nogen sinde, ville det være rimeligt at se, hvad de forskellige mener om dette problem.

Pontoppidan udtaler sig ikke explicit om brugen af fremmedord i almindelighed; kun de få ord om fremmedordenes uforståelighed for almenen siger noget om hans mening herom²⁴.

Bastholms stilling til purismen er velkendt; han er som i næsten alle stridsspørgsmål moderat og indtager en mellemstilling mellem yderpunkterne, og som altid argumenterer han godt og overbevisende for sit syn på sagen. I realiteten må han vel siges at være modstander af at indføre noget som helst nyt, og man må tage i betragtning, at debatten er mere end et kvart århundrede gammel på den tid, da hans bog bliver skrevet. Af den grund har visse (særlig eilschovske) purismer nået at fæstne sig, og disse vil han nok lade blive stående. Det, der mere end noget andet styrer hans argumentation, er foruden kommunikationshensynet den særlige genre, han har for øje:

»Læseren har Tid at grunde paa et Ord, indtil han af Sammenhængen kan slutte sig til dets Meening, i Talen derimod løber det Opmærksomheden hastig forbi, og efterlader et tomt Rum i Tilhørersens Forstand; Taleren kunde her ligesaa gjerne have pauseret, som bruge en unyttig Tone, der ikke kom længere end til Øret (p. 271).

Kriteriet uforståelighed er uimodsigeligt, men det indbefatter ikke alle purismer. Det andet, og vel i debatten nok så væsentlige kriterium, sprogfølelsen, patriotismen, er han nødt til at tage med, men for ham selv er det første det væsentlige:

»At forskrive udenlandske Vahrer, naar man haver dem ligesaa gode i Landet, er ikke patriotisk«, men »At udstøde et Ord, som ved en gammel Brug allerede haver faaet Borgerret i Modersmaalet, og indsætte et andet i dets Sted, som ikke haver andet

Fortrin, end at det er nyt eller ældgammelt, men . . . uforstaaeligt for de fleeste . . . det kan vel ingen fornuftig Taler overtale sig til, som vil forstaaes. Jalousie og Materie ere fremmede, aabry-sottig og Emne ere danske, men for den gemeene Mand ere hine danske og disse arabiske«²⁵.

Her røber Bastholm, hvilket publikum, han prædiker for: den geme-ne mand er for ham den kirkegænger, der søger Kastelskirken og ta-ler om den og den »Materie«, mens Chr. Fleischer i Sorøske Sam-linger 10 år tidligere under påberåbelse af »Menig Mand« havde plæderet netop for dette »nyc« ords indførelse:

»Et Ord, som er gaaet af Brug, bør, naar det fremmede, sær for meenig Mand, er lige uforstaaeligt, gives Fortrin i Brug.

Saa bør Aabry heller bruges end Jaloux, Øde end Fatum, For-mon end Prærogativ, Æmne end Sujet.«²⁶

Bastholms og Fleischers præmisser er omtrent de samme, men kon-kclusionerne er stik modsatte; dette ene eksempel er nok til at place-re Bastholm på den reaktionære eller meget moderate fløj, men hans argumentations væsen gør, at man må tage hans tilhøreres sociale stadi i betragtning.

Selv om Rosted af gode grunde ikke tager direkte stilling til den egentlige sprogrensningsbevægelse, har han alligevel et par kommentarer til ordvalget, som snerper derhen ad. Af de tre klassiske krav til elocutio²⁷, puritas, perspicuitas & ornatus (Rosted: »Reenhed, Beqvemhed og Nethed«) siges om det andet, at (p. 8):

»Beqvemhed finder Sted, naar saadanne Ord i Sproget vælges, som den bedste og almindeligst antagne Talebrug har bestemt for de Begreber, vi ville udtrykke; og samme tillige i Overensstem-melse med bemeldte Talebrug rigtigt og heldigt anvendes.«

Dette kan ses i lyset af sprogrensningsbevægelsen, men det kunne også være sagt af Aristoteles og altså være uden denne tendens. Og-så Rosteds eksempler fra Rahbeks Læsebog viser, at det er helt an-dre ting, han har i tankerne; i en fodnote til stedet gives nemlig en række

»Eksempler paa det modsatte (. . .): Han *fremturede* i sine philosophiske Lectioner. Rahb. Læseb. I. B. S. 45. Saa mange forskellige Arter af Indsigter, han *gjør sig bekendt med*. Sammest. S. 372. Og Ordet Ubrugelighed for Ubrugbarhed, S. 375.«

Det er vanskeligt at se, hvad eksemplerne gør forkert, det første er en simpel, gængs metafor, de to andre anses åbenbart for nydannelser, men da Rosted selv anvender ordet »ubrugelig« i en kontekst, hvor »ubrugbar« ville være det korrekte (p. 82), synes disse regler, ligesom flere af Rosteds normative regler, ikke at have nogen praktisk betydning²⁸. Forklaringen er nok den, at han ved oversættelsen fra engelsk nødes til i en hast at fremdrage modsvarende danske eksempler, der således ofte kommer til at virke hårtrukne, særlig da han har bundet sig til at hente alt eksempelmateriale fra én og samme bog.

Men kommunikationen etableres ikke alene ved hensigtsmæssigt valg af ord. Mange andre hensyn må tages, og de problemer, der opstår i den forbindelse, optager mange sider i de retoriske lærebøger.

I CP kap. 15 gennemgår Pontoppidan de forskellige prædikemåder fra Augustin frem til samtiden. Herunder nævner han homiliens naturlighed, og i sammenhæng hermed fremhæves reformationstidens prædikemåde som særdeles vel anvendelig på landet og blandt almenen:

»Den naturlige Eenfoldighed havde endnu Overhaand . . . Brochmands, Medelbyes og andres . . . Prædike-Maade . . . var sancta simplicitas, og ikke utienlig til Opbyggelse, særdeles i en Tiid, da hver Mands Øye var eenfoldigere og mindre vandt til Kunst-Verk.«

Fejlen ved den engelske prædikestil med »hine affecterte, allegoriske og høytravende Tale-Maader« ligger i den manglende kommunikation, thi

»Enfoldige kunde høre det Slags prædiken hver Dag, fra Morgen til Aften, og dog efter ti Aars Forløb, være lige uvidende om HErrrens Villie.« (p. 187).

»Efter de Eenfoldige, saasom Meenighedens største Tal, bør de faa lærde rette sig.« (p. 192).

Efter det sidste citat virker det lidt selvmodsigende, når Pontoppidan i en anekdote hel holbergsk påstår, at »Almuen . . . meest admirerer, hvad den mindst forstaaer.« (p. 196). Men pointen er her, at det er let og fristende at kildre tilhørernes øren ved citater på fremmede sprog, ænigmata og svært forståelige lignelser, hvilket bør skyes, da prædikanten ikke må tjene sin egen forfængelighed.

Opkomsten af den ny tyske prædikestil ved siden af og til afløsning af den engelske tolkes som en vilje til kommunikation med menigmand: ved denne nye stil, som er

»optaget efter vore tyske Naboer, ligesom den forrige af Englænderne, fik man Smag paa noget bedre, nemlig en tydelig og naturlig Exegesis, befattet i enfoldige Ord, efter Almuens Begreb.« (p. 189).

Men alligevel er en vis form for talekunst nødvendig; menigmand er nemlig ikke kun den allerenfoldigste almue, og længere henne i CP omtales den lidt mere dannede del af menigheden, som også skal tilgodeses. Det er her, Pontoppidan kommer i konflikt med sin samvittighed, en konflikt, som ligner Augustins og løses på samme måde. En vis portion kunst (in casu metode, d.v.s. divisio) kan accepteres af hensyn til kommunikationen, men det er kun yderst nødt, at Pontoppidan gør denne indrømmelse:

»efterdi vore nærværende Prædikener og offentlige Lærdomme ere et paa Guds Ord grundet og der ved helliget Menniske-Ord, anvendt paa at forklare og indskiærpe Guds Ord; item, efterdi dette offentlige Lærdoms- og Formanings-Ord henrettes til saadanne Mennisker, som ere vandte til at forestille sig Sandhederne i en vis Orden og Sammenbindelse, saafremt de skulde gjøre deres fulde Virkning; see, saa behøves det visselig i nogen Grad, at være betænkt paa en saadan Lærdoms-Form, eller som det i daglig Tale kaldes, en Prædike-Methode.« (p. 317–318).

Vi ser, at Pontoppidan står i samme situation som førhen Augustin: han ønsker at nå ind til et publikum, der er vant til at få sandhe-

derne serveret efter en vis metode, og den eneste rigtige måde er at tale i dette publikums eget sprog.

Det krav, som Platon stillede til en retor om indgående kendskab til tilhørernes sjæleliv, og som nærmest blev opstillet for at demonstrere en umulighed, får fornyet kraft hos Pontoppidan. Netop i egenskab af sjælesørger er det præstens pligt at danne sig et billede af sine sognebørns sjæleliv.

»Han maa legge sig efter at forstaae sig paa det menneskelige Hiertes Beskaffenhed, samt paa de Ting, som mere eller mindre sette det samme i Bevægelse.« (p. 286).

Mens Platon altså ville demonstrere umuligheden af en sådan indsigt, er det Pontoppidans hensigt at vise nødvendigheden heraf og muligheden herfor. Ved udvælgelsen af de sider af veltalenheden, der i de forskellige tilfælde kan finde anvendelse, må præsten også granske sit eget hjerte:

»Reglen er, at de fleeste Mennisker temmelig ligne hver andre i Henseende til det, som afficerer eller beveger dem.« (p. 348).

Men efter at have set ind i sig selv må han erhverve »en nøye Kundskab om sin Menigheds eller dens fleeste Lemmers aandelige Tilstand.« (p. 349). I forlængelse af det krav om applikation, som havde hersket siden den engelske prædikestils dage, og i forbindelse med kravet om personlighed i prædiken og gudsdyrkelse i det hele taget fremkommer Pontoppidan med et par interessante psykologiske iagttagelser, som stiller direkte stilistiske krav:

»Prædikenen bør endelig indeholde det, som er applicable paa Meenigheden, og det som er interessant, Magt paaliggende og nærgaaende for mange iblant dem.« (p. 349).

Det stilistisk relevante kommer ind i billedet under behandlingen af formaninger; enhver adressat skal føle sig ramt:

»Taler man Ex. gr. mod Ærgierrighed, da maa det være saaledes, at alle Slags Ærgierrige kunde finde deres Hiertes Tilstand. Den stolte Bonde eller Borger, saa vel som den stolte Herremand.« (p. 338–339).

Temmelig detaljeret redegøres der for, hvorledes man undgår at fordømme en retfærdig eller frikende en ugudelig; den største fejl er at fremstille »hver Synd stedse in superlative gradu«, idet dette ville medføre, at ingen af tilhørerne genkender sig selv (men nok naboen). Denne gode iagttagelse med speciel adresse til det stilistiske er desværre den eneste i sin art.

Hen mod slutningen af DgT skriver Bastholm, at taleren må have »Hensigt til sine Tilhørere i Besynderlighed og Nationens Tænke-maade i Almindelighed.« (p. 330). Det synspunkt, der her er udtrykt kort og klart, er gjort til hovedsynspunkt for bogen. Særlig det første punkt er væsentligt; selv om der spredt rundt om i bogen forekommer eksempler på, hvad man kan tillade sig på en prædikestol f. eks. i Frankrig, men ikke i Danmark, er det forholdet mellem den lærde teolog på prædikestolen og den brogede forsamling af tilhørere, der optager Bastholm. Hensynet til nationens tænke-måde er noget, der ligesom skal med, noget der er oppe i tiden; vi møder synspunktet i tidens filosofiske og særlig den politiske debat, hvor eksponenten herhjemme er Sneedorff, der i sit statsvidenskabelige hovedværk *Den borgerlige Regiering* (1757), i overensstemmelse med Montesquieus teorier forlanger af en god regering, at den må følge de principper, som stemmer med folkenes nationale egenart.

Hvad angår forholdet til det nationale i en anden forstand, nemlig spørgsmålet om dialekterne, kan Bastholms synspunkt sættes i relief ved hjælp af et citat fra Rosted: denne skriver i kap. 6 om det »mundtlige Foredrag« (p. 154–155):

»han [taleren] maa give enhver Lyd, han fremfører, sit rette Forhold, og lade bestemt høre hver Stavelse, ja endog ethvert Bogstav i det Ord, som han udtaler [...] han maa give hvert Ord, han fremfører, den samme Lyd, som den finere Maade at udtale Ordene paa, i Modsætning til den brede, gemene eller provinzielle, giver dem.«

Hos Bastholm udvikles dette noget mere nuanceret (p. 306).

»Som det strider mod Stiilens Reenhed, at blande den med fremmede Ord af et andet Sprog, saa stemmer det heller ikke overens med Udtalens Reenhed, at overføre en Provintses Udtale i

en anden« . . . men »Den jyske, fyhnske, nordske Udtale for Ex. kan være uden Anstød i Jylland, Fyhn, Norge; paa den Kiøbenhavnske Prædikestoel derimod skurrer den.«

Ud fra synspunktet natur-kunst kommer Rosted i konflikt med kommunikationsprincippet, og med hensyn til naturlighed-kunstlethed er der en betydelig diskrepans mellem dette sted (»finere . . . udtale«) og de synspunkter, han ellers står for. Bastholm tager højde for begge dele og undgår konflikten ved kun at tale om at »overføre en Provintses Udtale i en anden.«

Som nævnt er det vigtigste punkt »Hensigten til Tilhørerne i Besynderlighed.« Det er, som vi har set, ikke noget nyt emne, Bastholm her tager op; teoretisk har det været behandlet fra Platon og Aristoteles over hellenismen og Augustin til Tausen og Pontoppidan, og i praksis har det vel været aktuelt i hvert fald for prædikanter siden kristendommens første dage; men selv om emnet ikke er nyt, får det dog hos Bastholm en original behandling.

I fortalen til DgT anfører forf. de hovedsynspunkter, han agter at gå frem efter. Blandt andet hedder det:

»Den geistlige Taler træder op i en talrig Forsamling, hvor der næsten ere lige saa mange forskellige Tænkemaader, som Tilhørere; Nogle have af Naturen en skarp Dømmekraft, andre en munter, levende Indbildning, nogle besidde en god, sund Forstand, Øvelsen fattes dem ikkun for at bringe den til sin Modenhed, andre derimod kunne neppe ophøje sig over det Sandselige og Taleren bør dog trage efter at overbevise alle, at behage alle, at røre alle. Hvad Konst udfordres der ikke til saaledes at indrette sin Tale, at man kan være nyttig for de Eenfoldige, uden at blive kiedsommelig for de lærde, at ophøje sig til disses Tænkemaade, uden at være hine uforstaaelig.«

I 1. kapitel (om den gejstlige talers egenskaber) er et af punkterne kravet om et »følsomt Gemyt«; uden et sådant vil talerens forsøg på at røre tilhørernes hjerter (det vigtigste trin i persuasionsprocessen) være forgæves: »De [liv og styrke] blive ikke naturlige nok, Konsten skinner igiennem og tilintetgjør deres Virkning.« Atter en

variation over temaet »ars est artem celare«. Menneskekundskab fremhæves gang på gang, ikke væsentligt afvigende fra de kendte formuleringer; kap. 1 afsn. 8 genfindes næsten enslydende hos Rosted og Pontoppidan. I sammenhæng med citatet overfor hører vi endnu engang ekkoet af det klassiske krav om psykologisk indsigt, som Platon havde hånet:

»En god Taler bør kiende Mennesket, hans Hierte i dets hemmeligste Tilbøieligheder, Lyster og Lidenskaber, dets sindriige Konster i at skiule sig, dets falske Undskyldninger, Lasternes Oprindelse . . . En Læge kan ikke anvende sin Medicin med den fuldkomne Nytte, dersom han ikke kiender den Syges Legems-Beskaftenhed.«

og ræsonnementet munder ud i, at det egentlig kun drejer sig om at lære sig selv at kende, thi »Det menneskelige Hierte er i Grunden hos alle det samme.« Pontoppidan nåede til nøjagtig samme konklusion (p. 348), og alt i alt er denne afdeling påfaldende uoriginal, lige til billedet med lægen og medicinen. Dette drejer sig om de principielle forudsætninger; men når vi når til de egentlige, praktiske anvisninger, træder Bastholms personlighed frem igen.

Først er der valget af prædikemåde. Der findes to måder at prædike over en given tekst på, den analytiske (exegetiske) og den syntetiske (tematiske), der igen deles op, den bundne og den frie syntetiske. Såvel Bastholm som Pontoppidan foretrækker langt den sidste, der jo levner taleren den største frihed, men deres argumenter er forskellige og hver for sig karakteristiske: Pontoppidan tilråder mellem linierne den analytiske til at begynde med, fordi den er lettest for den unge, uerfarne prædikant (p. 321–322), mens Bastholm afviser den, fordi den er kedelig. Man ser, i hvilke baner, de to tænker: Pontoppidan tænker på sine »elskelige Candidatii«, mens Bastholms tanker er hos tilhørerne.

Det er de fortsat i det afsnit, der handler om valget af tekst²⁹; efter én af mange klager over de påbudte pericoper finder vi et ræsonnement over talerens virkning på tilhørerne og disses reaktion på en usikker fremførelse. Denne lille analyse kan stå som mønster på Bastholms metode, når han vil vise taleren, hvorledes han tager sig ud i en bestemt situation:

»De kunne tale got og nyttigt, naar de først veie den Text, de vilde udvælge, med deres Kræfter, og ikke udvælge anden, end den, de føle sig stærke nok til at udføre; Vælge de en anden, saa anvende de ikkun deres Møie uden Nytte, deres Foredrag vil gaae paa Krykker, Tilhøreren mærker Talerens Fattigdom, han vilde ynkes over ham, naar Texten var ham paanødt, men nu da han i en vidtløftig Text udvælger den selv, saa meener Tilhøreren at opdage en vis Storagtighed midt i Fattigdommen, han bliver vred . . .«

Man kan tilføje, at Bastholm her taler om den dannede tilhører, ikke den »enfoldige«, som ellers er hans emne. Hans svaghed er, at han til stadighed holder sig tilhørernes enfoldighed for øje, men på den anden side tillægger dem en dømmekraft, som forudsætter en hel del dannelse.

I øvrigt kan det belægges med utallige citater, hvordan Bastholm til enhver tid lægger tilhørernes fatteevne til grund for bedømmelsen af dette eller hint; når én metode gives fortrin for en anden, er det næsten altid på grund af dens letfattelighed. Mønstereksemplet er i kap. 8, »Om Hovedsætningens Deelinger«; selve temaet kan deles i »Sætninger« på to måder, hvoraf den anden er kædeslutningen (deduktionen):

»Denne Afhandlingsmaade er net og grundig [...] men det maae være vanskeligt for den Eenfoldige at beholde saa lang en Række af Slutninger i Hukommelsen, at han ved Enden kan samle dem alle i eet Punkt, og føle det Indtryk, som Taleren vil giøre paa hans Forstand; Dette bestemmer mig til at give den Første Afhandlingsmaade Fortrinet.«

Rosteds bog beskæftiger sig med alle former for talekunst, ikke med en bestemt genre. Derfor kunne der være rig lejlighed til at udfolde sig om de forskellige virkemidlers effektivitet overfor de forskellige tilhørerskarer, men dette benytter forfatteren sig ikke af i udstrakt grad. Han kommer lidt ind på det i kap. 4, der handler om »Veltalenhed eller offentlige Foredrag, sammes forskellige Arter og Gjenstande, og den paa enhver passende Behandling.« Heri diskuteres forholdet mellem retstale og folkeforsamlingstale under

denne synsvinkel, og udgangspunktet er den for alle lærebøgerne og det klassicistiske tankesæt så karakteristiske adskillelse mellem forstand og hjerte:

»naar Taleren der [i folkefors.], for at opnaae sin Hensigt, maa vende sig til Sindsbevægelserne og Hjertet ligesaa meget, som til Forstanden, saa har han her [i retten] fornemmelig med Forstanden, eller rettere, med Forstanden allene at gjøre.«

Desuden er det en anden kommunikationssituation: sagføreren tilhørere er langt færre, eventuelt kun en enkelt dommer, hvis informationsniveau han ikke kan holde nede ved effekter, og hvem han altså heller ikke kan manipulere med i samme grad som med en folkeforsamling. I forlængelse heraf siges om prædikestolens veltalenhed, at den »maa være en populair Veltalenhed«, men »man maa altid først henvende sig til Forstanden, naar man vil gjøre et varigt Indtryk paa Hjertet.« For prædikenen gælder det desuden, at den må være inddelt særlig klart af hensyn til »Hoben af Tilhørere« (p. 135). Denne inddeling, som vi tidligere har været inde på, er særlig karakteristisk for den rationalistiske prædiken; Rosted understreger selv, at den skarpe afgrænsning af de kompositoriske afsnit ikke må finde sted andre steder, idet den er beregnet på det særlige publikum. Om folkeforsamlingstalen siger han i denne forbindelse (p. 102):

»Lys Orden og Methode maa være een af de Ting, som vi især beflitte os paa. Ved Methode forstaaes her ikke den formelige Methode, som bestaaer i at opstille Dele og underordnede Dele, og gemeenligen bruges paa Prædikestolen.«

Alfa og omega er også for Rosted tilhørernes fatteevne. Om stilens dannelse hedder det (p. 92):

»[det er] i Henseende til Stilen en ligesaa indlysende, som væsentlig Regel, at vi altid søge at indrette den efter Materien, og, om vi skulle tale offentlig, tillige efter vore Tilhøreres Fatte-Evne. Intet fortjener Navn af Veltalenhed eller Skjönt, som ikke er passende paa Leiligheden, og paa de Personer, til hvilke man henvender sig dermed.«

Kommunikationskløften er alle offentlige taleres problem, men i særlig høj grad er det problem for den gejstlige taler, prædikanten. Endnu en bog om dette emne fortjener at nævnes, ikke mindst fordi det igen er en præst, der er forfatteren, hvilket kun kan bekræfte reglen. Det drejer sig om Carl Christian Birchs *Tanker om en Prækens Egenskaber for Tilhørere paa Landet* (Odense 1780). Egentlig er bogen en lille prædikensamling, men da den udover det 36 sider lange forord kun indeholder 6 prædikener, kunne det se ud som om det i første omgang har været forfatterens hensigt at udgive en afhandling, hvori han har samlet nogle af de erfaringer, han har gjort som prædikant på landet. Birchs behandling af emnet er på sin vis mere interessant end Bastholms, eftersom denne fortrinsvis er by-prædikant (oven i købet senere hof-do) med en menighed bestående af folk fra de højeste sociale lag, medens Birch har gjort sine erfaringer på landet. Når Bastholm taler om almuen og den gemeene mand, mener han bybefolkningen, medens Birch virkelig mener almuen – den allerbredeste befolkning, bønderne på landet.

I begyndelsen af afhandlingen præciseres de overordnede krav, som er fælles for snart sagt alle homiletikker:

»Føel selv Sandhedernes Vigtighed, sæt dig i dine Tilhøreres Sted; indret dine Taler og Prækener rørende, og afpassede efter Tilhørernes Beskaffenhed.« (p. 12).

Det første krav er væsentligt for prædikanten i særdeleshed, idet det adskiller ham fra den egentlige sagfører, der siden antikkens retorskoler skulle lære at forsvare et hvilket som helst synspunkt³⁰. Som stilideal vælger Birch Jesus (spec. Matt. 6,25 ff.) og Paulus, hvis force netop bestod i, at han kunne stemme sin stil efter adressatens situation. Hvad angår *divisio*, så er alle højklassicister enige om, at alle talens dele til stadighed bør holdes præsent for tilhørerne, hvilket har til formål at lette tilegnelsen af hele talen; dette er med til at bestemme klassicisternes forhold til talen: den er et kunstværk, en helhed, og skal med vold og magt opfattes som sådan – også af det mere eller mindre udannede publikum i landsbykirkerne:

»Ønsker en Lærere, at Tilhørerne skal have Nytte af hans Prækener, saa bør han angive sin Hovedlærdom og Deelee ganske ty-

delig, og saavidt som det uden at opvække Kedsomhed kan skee, igientage dem i sin Præken nogle Gange, jeg anseer dette som et Middel, hvorved Tilhørerne lettere kan tilbage kalde, det som de have hørt, i deres Hukommelse.« (p. 27).

Men det primære spørgsmål med hensyn til at gøre sig forståelig var dengang som nu ordvalget. Vi så tidligere, hvordan Bastholm omtaler sin typiske tilhører som »den gemeene Mand« og dog forudsætter, at han kender ord som materie og jalousie. Men han siger ikke, om han her taler af erfaring; det gør Birch:

»Som Præst paa Landet har jeg af Erfaring lært, at man bør afholde sig fra enkelte Ord, som ere Bonden ubekiendte, omendskiønt de ellers kunde være almindelig vedtagne, og endog for lang Tid brugte af vore beste Skribentere. Og mange af vore i sildigere Tider indførte Danske Ord, ere endnu ligesaa ubekiendte for Bonden, som de vare det for vore Forfædre. Man tillade mig at oplyse det med faae Exempler: Formaal, Gienstand, Mønstre, Bestemmelse.«

Kommunikationsbestræbelserne er nok den side af klassicismens retorikteori, der er mindst tidsbestemt. Selv den skarpeste reaktion mod klassicistisk tænke måde kan ikke angribe dette punkt, hvilket bliver bekræftet af Mynsters Bemærkninger.

Mynsters antiklassicisme

Den vigtigste reaktion mod de rationalistiske prædiketeorier finder vi hos J. P. Mynster. I et lille skrift *Bemærkninger om den Kunst at prædike*, Kbh. 1812, holdt som tale ved sjæll. landemode samme år, har han samlet en række punkter sammen, som til sammen udgør hovedparten af, hvad man kunne kalde romantikkens prædiketeori. Indtil de mindste detaljer er Mynsters bog i opposition mod de synspunkter, som styrede klassicismens retorikere. Kompositionen er bevidst løs, ingen kapitellinddeling og en causerende tone er de vigtigste ydre træk. Som Poul Møller siger i en strøtanke om Mynsters prædikener, at de er affekteret simple³¹, således kan man også karakterisere dette skrift. Det er bevidst formløst.

De hovedpunkter af prædikenens teori, der berøres i bogen, er:

1. Teoriens berettigelse
2. Kommunikationssituationen
3. Opdelingen af »Sjæleevnerne« (forstand og hjerte)
4. Den videnskabelige metode, spec. bevisformerne
5. Retorikkens berettigelse
6. Dispositionsprincipperne
7. Prædiken som en enhed, et kunstværk.

Af disse er det kun punkterne 2. og 5., der ikke behandles i direkte opposition til klassicismen, og det har sin naturlige forklaring deri, at det ville være fornuftstridigt at modsige kravet om forståelighed i forbindelse med énvejskommunikation, samt at benægtelse af retorikkens berettigelse ville gøre al diskussion overflødig.

Mynster indleder med en redegørelse for et kunstsyn, der er diametralt modsat det klassicistiske (man har særlig Bastholm in mente): det kan ikke være

»Kunst-Theoriens Bestemmelse at lære Begyndere Maaden, hvorpaa et Kunstværk bringes tilveie.« (p. 4).

Kunstsynets romantiske præg fremgår tydeligt af ordvalget under beskrivelsen af, hvorledes »den udvortes Natur« forbereder »sine Virkninger i det Skjulte«, og hvordan ligeledes »den indre Natur (virker) forborgene«; resultatet er, at »Tilskuerne [henrives] fordi de ei vide at forklare den Krafts Væsen, i hvis Vold de forunderligen føle sig hengivne.« (p. 5). Ironisk nok belægges opfattelsen med citater af Cicero og Quintilian; Mynster fortsætter med at hævde, at skønt prædikekunsten har »efterladt sig varige Mindesmærker nok, ikke blot i Literaturens, men i Verdens Historie«, så »skylder den sikkert Theorien, som først sildig har sysselsat sig med den, og som aldrig er trængt dybt ind i dens Væsen (!), meget lidet af sin Uddannelse.«

Det er hårde ord i 1812, og helt bogstaveligt skal de heller ikke tages; lidt længere nede modificerer Mynster sine udtalelser og erkender berettigelsen af en »Anviisning, som kunde vejlede de Uøvede«, altså netop hvad han lige har fornægtet.

Den første og største vanskelighed er for Mynster som for hans forgængere »at tale i en saa blandet Forsamling, at ofte paa een-gang baade Fyrsten og Betleren tælles deri.« Problemet kan kun

løses på én måde, nemlig nøjagtig den samme, som vi kender fra rationalisterne, og som efterhånden er blevet en banalitet:

»Paa Behandlingen har ogsaa dette Indflydelse, at Taleren temmelig nøie kiender sine Tilhøreres Kreds, derfor bruger de Forestillinger, de Vendinger og Udtryk, som han der finder passende.« (p. 35).

Formuleringen ligner mest Birchs, men synspunktet kendes allevegne fra.

Den karakteristiske opdeling af »sjæleevnerne«, som vi har set flere eksempler på³², er noget af det første, Mynster gør op med: en prædikens første egenskab bør være »Hjertelighed«, det vil sige

»ikke blot . . . den jævne godmodige Tone, som man for det Meste kun pleier at benævne saaledes, men den Varme, der er istand til at forene sig med alle Sjælens meest udmærkede Egenskaber . . . ikke sjelden hører man ogsaa Fordringer, hvoraf det skulde synes, som burde enhver Prædiken bestaa af tvende særskilte Dele, hvor den eene burde være overbeviisende for Forstanden, den anden rørende for Hjertet; og herved erholder man da Mennesket selv deelt i tvende forskellige Dele, uden at kunne forklare deres indbyrdes Sammenhæng, eller hvori de ere Eet.« (p. 10).

Derpå søges bevist, at forstand og hjerte ikke uden videre kan holdes ude fra hinanden. Egentlige forstandsbeviser (syllogismer, enthymemata) hører slet ikke hjemme i en prædiken, hvis opgave det nemlig er at vise, ikke bevise. Igen kan vi kaste et blik tilbage på rationalisten Bastholm, hvis fornemste opgave det var at redegøre for, hvorledes et bevis fungerer og at overbevise om, at det ingenlunde er skinbeviser at hente sine præmisser fra Åbenbaringen – hvorved man kan konstruere de mest fuldkomne syllogismer og bevise enhver dogmatisk sandhed.

Når nu genstanden blot skal skildres, vises, »stilles frem til Skue, og indbyde Enhver til at komme og see den, som den er«, hvad er da naturligere end at anvende alle retorikkens troper og figurer, især da retorik er »langt . . . fra Alt, hvad vi kalde Demonstration?« (p. 21–22).

»Hans Lignelser og billedlige Ord, hans Personificationer, hans Tiltaler, nu til den heele forsamlede Mængde, nu ligesom til Enhver i Særdeleshed, hans hyppige Spørgsmaal: vidner ikke alt dette om hans Bestræbelse at gjøre Gienstanden saa beskuelig, som han formaaer, og at opfordre Tilskuerne til at beskue dem?« (p. 22).

Talekunst hører altså hjemme netop på prædikestolen; intet sted er den mere på sin plads end her. Vi er kommet meget langt bort fra pietisten Pontoppidan, der beklagede brugen af verdslig retorik på den hellige talerstol; vejen går over rationalisten Bastholm, der søgte at overbevise om dens store nytte, og her frem til Mynster, der betragter blomstrende veltalenhed som selve prædikenens væsen.

Hos klassicisterne mødte vi også den meget stramme disponering af prædikenen, der ansås for at være en nødvendighed; Mynster mener heller ikke, at den er helt uden berettigelse, blot er den i den senere tid blevet vildt overdrevet. Særlig i det mundtlige foredrag kan inddelingens fastholdelse være nyttig; blot må foredraget ikke få et præg, der minder om den skolastiske prædiken (hvorfra *divisio* og *subdivisio* er levn). Men i øvrigt betyder det ikke så meget, om tilhøreren ikke skulle have opfattet hele prædikenen og dens idé; det kan være nok, om der i prædikenens løb har været en eller flere passager, som har fæstnet sig dybt:

»Vel ønske vi, at Tilhøreren maae giemme det, vi have sagt, men om det da opstaaer i hans Erindring i samme Følge, hvorefter vi efter vor særdeles Hensigt foredrage det, eller i en anden, om han meest har bemærket de Forestillinger, hvilke egentlig vare vor Tales Vendepuncter, eller om andre, som hos os vare meere subordonnerede, efter hans særdeles Sindsbeskaffenhed og Trang, ere blevne ham de vigtigste; om han erindrer Tanken med vore Ord, eller indklæder dem i sine egne: dette kan vel være ligemeget, naar det kun er lykket os at vække i ham det Sindelag, hvoraf vor Tale fremstrømmede.«

Man husker, hvorledes særlig Bastholm, men også Pontoppidan lagde stor vægt på, at en prædiken er et helstøbt kunstværk, der kræver at blive opfattet og forstået som sådan.

I lighed hermed mener Mynster heller ikke, at der er nogen grund til at skelne mellem alle de forskellige prædiketyper og deres dispositionsprincipper; flere sådanne kan udmærket være samlet i en og samme prædiken (p. 31):

»[vi] kunne uden Tvivl med lige Fordeel benytte os af fleere Former, hvilke vel ofte smelte i hinanden, saa at en nøiagtig og fuldstændig Classification maaskee er ligesaa umuelig, som lidet nyttig.«

Oprøret mod den regelrette, velfriserede klassicisme strækker sig helt ud i syntaksen, hvor Mynster også nægter at følge nogen form for afstukne rammer (p. 36). Taleren må »tillade sig hyppigere grammatiske Licentser, hvilke Ingen gandske undgaaer, der stræber efter Sprogets høiere Skjønhed.« Dette vil nok medføre bebrejdelser, men »Denne Fordømmelse bør vi dog hellere underkaste os, end forringe vort Udtryks Kraft ved blind Lydighed mod en ufuldkommen Syntaxis.«

Vi var ovenfor inde på Mynsters syn på talekunstens berettigelse på prædikestolen, og vi kan slutte med at konstatere, at hvor uenig den romantisk skolede Mynster end er i mange ting med rationalisten Bastholm og dennes åndsfæller, så er der dog enighed om, at prædikekunst og talekunst hører sammen:

»han kan tale i Lignelser og Billeder, saavelsom i egentlige Udtryk; ironien er ham ligesaa vel tilladt som det strængeste Alvor.« men »Det behøver neppe erindres, at man herved maae gaae varsomt tilværks . . . dog vilde det være en slet Forestilling om den Værdighed, der sømmer vort Embede, dersom vi troede, den kun tillod os at indklæde vor Tale i vedtagne søvnige Formularer, eller kun at udsmykke den med længe siden visnede Blomster.«

NOTER

- (1) Charles Batteux: *Cours de belles-lettres ou principes de la literature*. Nouv. éd. Paris 1735. Oversat med kommentarer af Jens Hvas: *Indledning til de skønne Konster og Videnskaber*. Kbh. 1774. — (2) Fra engelsk, nemlig Hugh Blair: *Lectures on Rhetoric*⁹, Edinburgh 1803. — (3) Disse dele eller komposi-

toriske afsnit af talen er anført f. eks. i Lausberg: *Elemente der Literarischen Rhetorik*, § 43. – (4) Pont. CP p. 313; sml. Aristoteles *Ars rhetorica* III, XIV, 8; Batteux kap. 5, 2; Rosted FtR kap. 5, beg. – (5) Det er selvfølgelig ikke Batteux selv, der har opfundet denne afgrænsningsmåde. Aristoteles løser problemet på ganske tilsvarende måde i Poetikken, og et påvirkningsforløb er meningsløst at postulere p. gr. a. den store hævdt, synsmåden har vundet. Batteux-citatet DgT p. 207 ff. er oversat af Bastholm selv, der ikke kendte Hvas' oversættelse, som udkom, mens DgT var under udarbejdelse. Det tilsvarende sted i Hvas' oversættelse (se note 1) står bd. IV p. 7. – (6) Trykt i bogform 1808; her citeret efter bogen. – (7) I en disputats er emnet pr. def. filosofi. – (8) H. C. Ørsted: Forsøg til en Besvarelse af det, for Aaret 1796, ved det københavnske Universitet, udsatte Prisspørgsmaal i Æsthetiken: Hvorledes kan det [...], Kbh. 1797. Også i *Minerva*, maj 1797. – (9) J. L. Heiberg: *Svar paa Hr. Prof. Oehlschlägers Skrift: Om Kritiken i Københavns Flyvende Post, over Væringerne i Miklagard*. – (10) Aristotle: *«Art» of Rhetoric*, Translated by. J. H. Freese 1926, se 4. optryk 1967 p. 32–33.

(11) Blair (se note 2) bd. II p. 212–213. – (12) Lausberg: *Handbuch der literarischen Rhetorik* § 1078 ff. – (13) § 20 f., udg. Loeb p. 319. – (14) Lausb. Elem. §§ 465–468; mere herom i Tøgeby: *Litterære renæssancer i Frankrigs middelalder* (i: *Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning* bd. 70, 1960). – (15) Blair bd. II p. 29; FtR kap. 3, beg. – (16) Plesner: *Det smagende Selskab*, Kbh. 1959, p. 47. – (17) Kn. Bruun-Rasmussen: *Talerkunst*, Kbh. 1963 p. 40. – (18) Lausb. Elem. §§ 14–19. – (19) Jfr. FtR p. 151 og Kn. Bruun-Rasmussen: *Talerkunst* p. 46. – (20) Se f. eks. Holberg ep. 250.

(21) Dvs. når taleren er i affekt. Ordet »Sindslidelse« er en af de purismer, der hurtigt blev anerkendt, men lige så hurtigt gik af brug igen. Det afløste »Affect«, men erstattedes senere af »Sindsbevægelse« (sål. Rosted). Bemærk i samme citat det meget bastholmske (rationalistiske) »hellig Talerstol« om prædikestol. – (22) Michael Neiiendam: *Christian Bastholm*, 1922 s. 179. – (23) Bl. a. derfor er enthymemata den argumentationsform, der i retorikken modsvarer dialektikkens syllogismer. – (24) Da spørgsmålet om fremmedord og nydannelser hænger nøje sammen med kommunikationsproblemet, behandles det længere fremme. – (25) S. 270. Bemærk den typiske metaforbrug, der afspejler den merkantile tankegang og den patriotiske nationalisme. Begge metaforerne har tidligere været brugt af Holberg (Moralske Tanker, Libr. III, epigr. 85 beg.) og hører til periodens fællesgods. – (26) Sorøske Samlinger, dvs. *Samling af adskillige Skrifter til de skønne Videnskabers og det danske Sprogs Opkomst og Fremtarv*, 2. stykke p. 169. – (27) Lausberg: Elem. §§ 91–469. – (28) Man kan lave en hel samling af regler, som Rosted kræver overholdt et sted i bogen og selv bryder et andet sted. – (29) Kap. 3; citat p. 15. – (30) Det hænger sammen med talens arter, idet bevisførelsen ses som det centrale: a) Retstalen beviser, hvad der hersker tvivl om. b) Lovtalen viser noget ligegyldigt. c) Prædikenen beviser, hvad præsten i forvejen er overbevist om, men som han ikke kan føre evidensbevis for.

(31) Denne og andre strøtanker om talekunst, kredsende omkring begrebet

affektation, er at finde i *Udvalgte Skrifter* af Poul Møller ved Vilh. Andersen, 1895, bd. II p. 296–333; cit. p. 298. – (32) Særlig gode eksempler er: CP kap. 22–23, p. 338; DgT Forordet (»Jeg veed, at Mennesket haver Fornuft, Villie ... Jeg viser ... først Talens Henvendelse til Forstanden i de dogmatiske, derpaa dens Henvendelse til Villien i de moralske Taler.«); p. 49; p. 65; FtR p. 106; p. 115.

J. P. Jacobsen og Flaubert

Af DOT PALLIS

Der er i 1870'ernes danske litterære klima to strømninger, en fransk og en russisk. Den franske var stærkere end den samtidige russiske, repræsenteret af Turgenjev, som Vilh. Møller oversatte. Danskerne læste mest de franske forfattere. J. P. Jacobsen læste både de russiske og franskmændene. N. J. Berendsen oversatte og indførte *Madame Bovary* – og således naturalismen i dansk litteratur¹. J. P. Jacobsen er udpræget af Flauberts skole. Han lærte i studietiden udmærket engelsk, som i lang tid var hans yndlingssprog, og hvori han særlig dyrkede Dickens og Tennyson. H. S. Vodskov og J. P. Jacobsen læste i flere år dagligt engelske forfattere sammen. Gennem Vodskov har han sikkert også lært den franske forfatter Sainte-Beuve at kende. Langsommere tilegnede han sig fransk.

Det kunne være interessant at vide, hvornår han er begyndt at læse Flaubert. Af et brev af 14.10.1877² ser man, at han benytter sit ophold i Montreux til at læse fransk litteratur, heriblandt Flaubert: »Jeg har i sinde at benytte mit Ophold her nede til at gøre mig lidt bedre bekendt med fransk Literatur og Historie. For Øjeblikket læser jeg Mme Mottevilles Memoirer, men skal med det første hugge løs paa Zola, Cherbuliez, Daudet, Flaubert og Balzac.« Resten af brevet handler om Zola, som det viser sig, han tidligere har omtalt for brødrene Brandes, og hvis forfatterskab han allerede synes godt hjemme i. Man kan da formode, at han også tidligere har stiftet bekendtskab med Flaubert.

Et andet interessant sted er et brev til Georg Brandes 26.12.1877³. Han skriver her: »Jeg læser en Del; udelukkende Fransk: Gautier, Hugo, Cherbuliez, Flaubert, Zola, Feuillet o.s.v. o.s.v. – Af Flauberts nye Fortællinger finder jeg »Un cœur simple« udmærket, men lidt trykkende. St. Julien 1' Hospitalier, eller hvad den hedder, er et rent Mesterværk. Det er virkelig en gammel Kirkerude, en Perle af en Rude. Den sidste Fortælling Herodias keder mig. Den er ganske som Salammbô, som jeg ikke har kunnet udholde.«

Indirekte forstår man her, at både *Madame Bovary* og *Salammbô*

er gamle bekendte for ham. *Salammbô* har nok været en for svær mundfuld at sluge, men det er ellers det værk, der i udarbejdelse kommer tættest på J. P. Jacobsen. Brita Tigerschiöld har interesseret sig for problemet og mener, at han har lært Flaubert at kende omkring begyndelsen af 70'erne⁴. Det må være fra sin studieomgangskreds eller gennem et litterært tidsskrift, han først har stiftet bekendtskab med Flaubert.

Det synes ikke utænkeligt, om Edv. Brandes har indført ham i den franske litteratur. Jacobsen spørger ham ofte til råds med sin franske lecture. Således spørger han Edv. Brandes til råds om Dumas fils d. 24.2.1878 fra Montreux og om Zola d. 18.11.1878 fra Rom. I 1872 skrev Rud. Schmidt en større artikel om *Madame Bovary* i tidsskriftet *For Idé og Virkelighed*, hvor han stillede sig noget kritisk overfor romanen. I brevvekslingen med Edv. Brandes d. 9.6.1873 nævner Jacobsen en artikel af R. Schmidt i *For Idé og Virkelighed* om Jeppe på Bjerget. Også senere i brevvekslingen dukker R. Schmidts navn gentagne gange op. Man kan sikkert sætte året 1872 for Jacobsens kendskab til Flaubert.

Det er vigtigt om Jacobsen har kendt *Madame Bovary* før fuldendelsen af *Marie Grubbe* julen 1876. Det har han, han kan ovenikøbet have læst og benyttet N. Berendsens oversættelse, hvorom G. Brandes skrev en lille anmeldelse i *Det nittende Aarhundrede*, Juni 1875. I dette tidsskrift udgivet af brødrene Brandes havde Jacobsen allerede i den første årgang oktober 1874 fået trykt Marie Grubbes barndom, lidt senere januar-februar 1875 novellen »Et Skud i Taagen«. Et nærmere studium af *Madame Bovary*-oversættelsen er næsten lagt til rette af Georg Brandes for samtidens forfattere. Han skriver om Berendsens oversættelse:

»Fru Bovary«, hans første og uden Tvivl hans allerbedste Arbejde, er et Stykke Psykologi og Fysiologi, som søger sin Mage. En saadan realistisk Kraft i Analysen af vekslende Sjælstilstande havde den franske Skønlitteratur aldrig tidligere naaet, og hertil svarede en ligesaa mærkværdig Styrke i Beskrivelsen af den ydre Virkelighed... Som bogen er, er den imidlertid en literær Begivenhed, og ingen af vore yngre Forfattere vil med Opmærksomhed kunne læse denne Bog uden det største tekniske Udbytte.

Om Flaubert:

Han er maaske den samvittighedsfuldeste og grundigste Kunstner, der findes i den nyere franske Literatur og hans Kunst staar paa Videnskabens Grænse.

Han taler om »denne skærende Skildring af et Kvindelivs Tragedie« og nævner: »den strænge videnskabelige Kulde, hvormed Anatomen og Naturforskeren gaar tilværks.« Denne beskrivelse må have interesseret Jacobsen. Omtrent samtidig 6.6.75⁵ skriver han til Edv. Brandes om »Marie Grubbes frygtelige Kapitelmagerhed . . .«, Landluften, haaber jeg nu, vil gøre hende godt og give hende Huld.«

Forestiller man sig henholdsvis Jacobsens og Flauberts fysiognomi, er det ganske forskellige billeder man får. Jacobsen er den indadvendte stille, ja fornemme overbærende, medfølelse, drømmende natur med et stille lune. Dybest er han en skøn idealistisk natur. Flaubert er mere udadvendt, bajadsagtig, snart sur og ærgerlig, snart sværmerisk og oprømt med sans for disharmonier, som han harmoniserer i sit kunstnersind. »Jeg er en Arabesk i Mosaik; der findes Stumper i den af Elfenben, af Guld og af Jern; af malet Pap; af Diamanter; af Blik.«⁶

Dybest er han en splittet natur. J. P. Jacobsen og Flaubert ligner hinanden som kunstnere. Fælles for dem er deres afkald på en almindelig tilværelse til fordel for kunstnerens kald og deres skønhedsdyrkelse. Flaubert har udtrykt det således: »Ja, arbejde, elsk Kunsten. Af alle Bedrag er det dog den, der er fjernest fra Løgnen. Prøv at elske den med en ensidig, brændende, hengiven Kærlighed. Kun Ideen er evig og udødelig«⁷. Men det er, som den ene af dem er den lykkelige skønhedsdyrker og den anden den skuffede. J. P. Jacobsen er den lykkelige drømmer, som ganske absorberes af sin skønhedsverden. Flaubert har sit stade udenfor, er den skuffede drømmer, som stræber efter det uopnåelige himmelblå.

Flauberts berøringspunkter med J. P. Jacobsen ligger dels i hans arbejdsmetode, hans udarbejdelse af stoffet og stilen, dels i hans psykologi, som Jacobsen har lånt, og i nogle af hans idealer. Deres arbejdsproces ligner hinanden. Jacobsen læste flere romaner for blot at finde navnet Fennimore, Flaubert kunne læse den ene geologiske afhandling efter den anden for en enkelt detaljes skyld. Jacobsen læste Molbechs ordbog og udfærdigede ordlister. Flaubert var be-

lejret af ordbøger og gramatikker. Flaubert brølede sine sætninger højt, mens Jacobsen trak sig tilbage for i timevis at gruble over de replikker, personerne skulle sige.

Flauberts breve er morsomme og originale, man kan igennem dem følge arbejdets gang. »Paa fire dage har jeg skrevet fem sider,« skriver han et sted, eller han har skrevet 25 sider på 6 uger. En gang er han fem dage om at skrive een side. Deres metode er den samme næsten videnskabelige, grundige og langsommelige. Deres stilideal ligger også nær op ad hinanden: »Prosaen er dog noget skrækkelig Stads!« skriver Flaubert ». . . Jeg tror dog, man kan give den Versets Konsistens. En god Prosasætning bør være som et godt Vers, *umuligt at rokke ved*, lige saa rytmisk, lige saa klangfuld.«⁸

Flaubert havde opmærksomheden henvendt på stilen. Om *St. Antonius* skriver han: »Jeg vil aldrig mere opleve en sådan Beruselse i Stilen som den, jeg skaffede mig der i atten lange Maaneder. Hvor formede jeg Perlerne til dette Halsbaand med inderlig Glæde.«⁹ *Saint Antoine* kostede ham ikke fjerdedelen af *Madame Bovarys* åndsanspændelse. Af og til er han ved at græde over *Madame Bovary*, som var hans smertensbarn. Mens han skriver, er han stolt over romanen: »Der er ikke en eneste svag sætning i den. Den har været igennem rettelsernes rensende bad. Som Achilles krop blev usårlig ved Styx' vande, er romanen blevet usårlig og uforgængelig.«¹⁰ Han fortæller realistisk: »Jeg har Blikket rettet mod Sjælens Skimmel-svampe.«¹¹ Tillige denne vigtige bemærkning: »Jeg vil ikke have, der skal være *et eneste* lidenskabeligt Udbrud i min Bog eller *en eneste* Forfatterbemærkning.«¹²

Herved adskiller *Madame Bovary* sig fra Jacobsens værker, hvor forfatterbemærkningerne oftest hører til de skønneste steder, til dem man crindrer. Der står ofte en sådan tanke, eller forfatterbemærkning alene hos J. P. Jacobsen og funkler. Det kan være en almenmenneskelig følelse eller en fin psykologisk iagttagelse. *Madame Bovary* er hovedværket, når man vil sammenligne J. P. Jacobsen og Flaubert, men vi ved med sikkerhed fra et interview med Edv. Brandes, at han har læst en anden af Flauberts romaner, nemlig *L'éducation sentimentale* fra 1869.

L'éducation sentimentale er en langtrukken roman, som af og til synes at marchere på stedet, uden at den vege helt kommer videre. Hans kvindebekendtskaber lader ham føle alle kærlighedens facetter, uden nogensinde at tilfredsstille ham. Romanens centrum er

Frederic Moreaus kærlighed til fru Arnoux, en ung mands sværmeriske tilbedelse af en gift kone. Det forhold, den nærmest bringer i erindring hos Jacobsen, er Niels Lyhnes forhold til fru Boye. Frederic er æstetisk anlagt som Niels, har planer til et drama, citerer melankolske vers, drømmer om engang at blive Frankrigs Walter Scott, men tvivler samtidig på sig selv. Et sted siger han: »Jeg hører til de uheldige, jeg vil dø med mit pund, uden at nogen ved, om det er noget værd eller ei.«¹³

Flere gange falder han som Niels hen i fuldstændig uvirksomhed. De mange drømme gør ham modløs. Niels føler, at andre folk er »som Centaurer, Mand og Hest een Støbning, Tanke og Spring eet, eet eneste, medens han selv var delt i Rytter og Hest, Tanke eet, Spring noget ganske andet.«¹⁴ Denne feje ubeslutsomhed genfinder vi hos Flauberts helt. Flaubert skriver: »Handling er for enkelte mennesker ligeså umuligt, som deres ønske er sterkt. Mistroen til dem selv gjør dem kraftesløse; frygten for at mishage gjør dem ængstelige; desuden ligner den virkelige kærlighed ærbare kvinder: de frygter for at blive lagt mærke til og går gennem livet med nedslagne øjne.«¹⁵

Denne vege ynglingeelskov, som har svært ved at udtrykke sig og endnu vanskeligere ved at handle, er ens hos Flaubert og J. P. Jacobsen. Over Jacobsens beskrivelser af følelseslivet enten hos mænd eller kvinder er der næsten altid noget pubertetsagtigt, uforløst som i denne ungdomsroman af Flaubert.

Den er i øvrigt ikke så kold som *Madame Bovary*. Noget af ungdommens fortryllelse er gået over i den. – Hvor Jacobsen taler om »et Lidenskabsgrundlag at udvikle sig paa,« har han måske haft *L'éducation sentimentale* i tankerne. Se *Niels Lyhne* side 106: »Saa-dan var altsaa Forholdet støttet godt fra begge Sider...« Hele *L'éducation sentimentale* synes at ligge i disse linjer om Niels' udvikling: »Og man bygger modigt løs paa det Babelstaarn, der skulde række Himlen, men som kun bliver en stakket Stump af en Kolos, man hele Resten af sit Liv gaar og bygger til paa med forsagte Spir og kuriøse Karnapper.« (*Niels Lyhne* s. 109).

Man kunne nævne små detaljer fra *Frederic Moreau*, som har paralleller til *Niels Lyhne*. Om Frederic Moreau står der: »han ind-sugede i al hemmelighed duften af hendes lommelørklæde, hendes kam, hendes handsker, hendes ringe var for ham rarieteter, betydningsfulde som kunstværker, næsten som levende personer.« (s. 78).

Eller det lille træk at Niels kommer på fornavn med fru Boye: »De sagde du til hinanden og kaldte hinanden ved Fornavne,« (*Niels Lyhne*, s. 105) et træk der også forekommer i *L'éducation sentimentale*. Eller synet af en støvle der gør Frederic helt forvirret, som også Niels taber besindelsen ved synet af Edeles ben. Men disse småting tilhører vel mest fortidens galanteri. Romanen har nok snarere i sin helhed og i store træk gjort indtryk på J. P. Jacobsen. Det forholder sig lidt anderledes med *Madame Bovary*. Jo mere man sænker sig i denne roman, jo flere parallelle steder synes man at opdage hos J. P. Jacobsen.

Man kan vist med god ret som Paul V. Rubow gør det¹⁶ mene, at *Niels Lyhne* er utænkelig uden *Madame Bovary*, men Jacobsen udviser alligevel stor selvstændighed, og hans lån er mere eller mindre omsmeltede i hans egen ejendommelige og mere poetiske form. Man aner *Madame Bovary* som en stærk inspirationskilde bagved romanen. Drømmemotivet som A. Jolivet har gjort rede for¹⁷ har Jacobsen ikke lånt hos Flaubert. Det er et selvstændigt motiv. Men Jacobsen kan være blevet yderligere ansporet, yderligere beriget ved at finde en af disse naturer, som ønsker et liv hævet over dagligdagen, kort sagt ikke et hverdagsmenneske.

Fennimore-partiet, hvor påvirkningen føles tydeligst, er også det mest belånte. Jacobsen har vel ikke haft forudsætninger for at beskrive et trekantdrama af denne art uden psykologisk indsigt og hjælp fra franskmændene. Men Jacobsen ejer en højere grad af forfinelse, måske aner man, at han ikke har noget med Flauberts bedærvelse og desillusion at gøre, at hans digtning udviser en adel og skønhedsdyrkelse, som man skal lede vidt og bredt for at finde mæge til. Jacobsen hører til de få og sjældne digtere, der livet igennem bevarer deres illusionsverden og ikke desillusioneres. Et udsnit af et brev af 2.1.1881 til H. S. Vodskov¹⁸ synes at vidne om dette: »Det undrer mig, at du har kunnet tro paa nogen væsenlig Forandring hos mig, jeg synes netop jeg er saa usædvanlig uforanderlig, og jeg føler mig altid saa uendelig solidarisk med min Fortid ikke blot med hine unge Dage, men endogsaa med mine Drengaar, saa jeg stadig synes endnu at have Drengen levende i mig, ikke som et Minde om Noget jeg har været, men som jeg endnu er.«

Dette sted er vigtigt til forståelsen af Jacobsen. Jacobsen er ualmindeligere end Flaubert og bruger ikke skalpellen så skarpt, at vi ser personernes indvolde. Der er udbredt det sarteste, fineste svær-

meri over hans digtning. Man føler det grangiveligt som at komme ind i et drivhus med de mest strålende blomster, når man åbner hans bøger. Forskellen er vel dybest set, at Flaubert var en stor realist, Jacobsen en lyrisk fantast uden et nærmere forhold til virkeligheden, en digter der ligesom sit billede Niels Lyhne havde svært ved at slippe idealet. Det er en kunstners intime værksted, vi betræder i Jacobsens bøger. Alle hans længsler og drømme er åndet ud over papiret. Hvor er f. ex. medfølelsen hos Flaubert? hans indlevelse er af en langt objektivere og grummere art end J. P. Jacobsens. Flaubert giver os et objektivt stykke virkelighed, hvor Jacobsen giver os en lyrisk uendelighed. Forfatterens jeg kan knapt trække sit vejr i al den objektivitet, vi finder hos Flaubert, hvorimod vi føler hvert pulsslag af Jacobsens egen sjæl og hjerte på hver side af alt, hvad han har skrevet.

Personerne er tillige mere ejendommelige og nuancerede hos Jacobsen. Der banker et digterhjerter næsten i hver af dem, hvad man ikke kan sige om Flauberts personer. På en vis måde er meget af det, Jacobsen har skrevet *bekendelse*, den kolde iagttagelse er kun sporadisk hos ham, hvorimod den er permanent hos Flaubert. Stærkest føler man Flaubert-påvirkningen i slutningen af *Niels Lyhne* i Fennimore-partiet, men allerede på bogens første blade kan man spore den. I fortælleteknikken kan Flaubert også pludselig slå igennem. Der står i *Niels Lyhne* ganske kort: »— Hans eneste Trøst var at Bartholine var frugtsommelig.« (s. 15). Det virker på mig som en kynisme, en begivenhed Jacobsen ikke kunne have fundet på at omtale så kortfattet af sig selv. I begyndelsen af romanen aner man allerede at Jacobsen har benyttet eller ladet sig inspirere af Flaubert.

Man kan f. ex. sammenligne disse to steder, henholdsvis Bartholine Blides tanker om den store verden og Emmas om det samme. Der står hos Jacobsen: »Det var dog endelig engang En derude fra Verden, En, som havde levet i de store, fjerne Byer, hvor Skove af Spir og Taarne tegnede sig mod den solklare Himmel.« (*Niels Lyhne*, s. 12). Og der følger en romantisk beskrivelse af de fjerne lande, »hvor mægtige Slag havde omgivet Landsbyernes og Markernes Navne med u dødelig Glands.« (s. 13). Emma er den lille provinsko-ne, der keder sig og længes efter byen, allerhelst Paris: »Paris spejlede sig for Emmas Øjne ligesom i en Sølvtaage . . . Det var en Tilværelse, der stod over de andres, svævede mellem Himmel og Jord

i Lyn og Torden, noget sublimt. Den øvrige Del af Menneskeheden indtog ingen bestemt Plads, den eksisterede ligesom ikke... Alt, hvad der umiddelbart omgav hende, det kedelige Landliv, de intet-sigende Smaaborgere, hendes monotone Tilværelse forekom hende en Undtagelse. Men hinsides dette, saa langt man kunne øjne strakte sig Lykkens og Lidenskabernes uendelige Land.» (Bd. 1, s. 90).

Bartholine betragter sig som noget mærkeligt enestående, »som en Art tropisk Urt, der var skudt frem under umilde Himmelstrøg og nu kun mægtede kummerligt at udfolde sine Blade, mens den i en varmere Luft, under en mægtigere Sol vilde kunne skyde ranke Stængler med et underfuldt rigt og straalende Blomsterflor.» (s. 10). Hos Flaubert står der: »Behøvede Kærligheden ikke ligesom visse indiske Planter et særegent Jordsmon og en særlig Temperatur.» (Bd. 1, s. 91). Begge personer har trangen til at drømme sig bort fra det virkelige liv, hos Emma næres trangen til drømmelivet gennem romantiske bøger fra legebiblioteket, hos Bartholine er det et medfødt poetisk sind og læsning af vers: »I Vers levede hun, i dem drømte hun, og paa dem troede hun som paa næsten Alting andet.» (s. 8). Emma drømmer om »Sværmerier i Maaneskin, uendelige Omfavnelser, Taarer der fældes paa den Elskedes Haand i Skilsmis-sens Øjeblik, melankolsk Smægten og lidenskabelig Feberrus.» (Bd. 1, s. 91). Og for Bartholine Blide opløser dagen sig i en række poetiske situationer.

Bartholine har forlæst sig på poesi som Emma Bovary. I forlovelsestiden kommer dette frem. »Kjærligheden gjorde ham poetisk og der blev Skjønhed i Egnen, Skyerne blev de Skyer der drev i Digterne og Havens Træer fik det Løvhang, der susede saa vemodigt i Balladerne.» (s. 13). Senere i samlivet begynder »Prosaen at stikke Hestefoden frem,« og Bartholine søger ensomheden for i ro at sørge over sine tabte illusioner. Dette skema for kærlighedens psykologi finder vi tilsvarende i slutningen af bogen »den gamle Historie om Kjærlighedens Festret, der ikke vil blive til dagligt Brød, men bliver ved at være Festret, kun fadere, Dag for Dag vamlere, mindre og mindre nærende.» (s. 208). Det er i al korthed Emma Bovarys historie, Flauberts psykologi overført til den danske roman. Der er fuldstændig dækkende paralleller mellem beskrivelsen af de to kvindelige personer: Bartholine jager efter poesien og efter at overvælde gemalen med endnu større stemningsrigdom, endnu større begejstring, »men hun fandt saa ringe Gjenklang, at hun næsten syntes

sig selv sentimental og affektet.« (s. 15). I *Madame Bovary* står der: »I Maaneskin deklamerede hun nede i Haven alle de lidenskabelige Digte, hun kunne udenad, og sukkende sang hun smeltende Adagioer for ham, men det forøkom hende, at hun bagefter var lige saa rolig som før, og Charles lod heller ikke til at blive mere forelsket eller bevæget.« (Bd. 1, s. 70).

I sidste halvdel af romanen øges Flaubert-påvirkningen for at kulminere og standse brat i den store opgørscene mellem Fennimore og Niels Lyhne. Påvirkningen har været så stor, at bogen her er blevet ganske u-Jacobsensk. Hele partier ser ud, som om de er skrevet med Flaubert som forbillede, ja, flere episoder kunne næsten være undfanget af Flaubert og alle de psykologiske forklaringer er halvt Jacobsenske, halvt Flaubertske. Der tales om »Træskhedens og Falskhedens ædende Eddergift,« følelser og tilstande langt fra Jacobsens sædvanlige forestillingskreds.

Også personkarakteristikken har fået Flaubertske farve. Fennimore er beskrevet som en lidenskabelig, desillusioneret kvinde, kort sagt Flauberts egen heltinde Emma Bovary. Til sammenligning husker man den fine og skønt afmalede Marie Grubbe og husker karakteristikken af Niels Lyhne: »Niels var et Spilleværk af spæde Nerver.« (s. 219). Men desillusioneringen, som de franske forfattere kunne skrive om, er ikke Jacobsens sag. Man føler det tydeligt som et fremmedstof i hans hænder. Hvad der er realisme hos Flaubert er blevet tragedie hos Jacobsen. Jacobsen kunne resignere og finde skønne udtryk herfor især om døden, men desillusioneringen var ham fremmed. Den udspringer sædvanligvis af realisme.

Paul V. Rubow¹⁹ kalder da også partiet en *omskrivning* til dansk og har gjort opmærksom på et lån, nemlig brudebuketten med den rustne ståltråd, et symbol på ægteskabets fallit. Hos Jacobsen er det en gibsafstøbning af hendes hånd. Men der er flere lån både motivisk og direkte. Hele motivet, kærligheden der synker, og det ulovlige elskovsforhold er kopieret efter Flaubert. Det uærlige forholds karakter og den depraverede atmosfære, personerne lever i, er ren kopi. I *Niels Lyhne* står der: »det var kommet til en cynisk Fortrolighed mellem dem, og der var intet i deres Forhold, som de var bange for at røre ved med Ord.« (s. 230). Hos Flaubert om Rodolfe: »Nu fandt han enhver Undseelse overflødig og behandlede hende uden Omstændigheder.«

Videre står der: »Under hendes idiotiske Beundring for ham

gjorde han hende til den føjelige, perverse Kvinde.« (Bd. 2, s. 29). Også Fennimore beskrives som den erotisk faldne kvinde: »De havde elsket sig ned til en sød Foragt for sig selv og for hinanden, en sød Foragt, der Dag for Dag blev svagere i Sødme og bedsk tilsidst...« (*Niels Lyhne*, s. 193). »Sin Mands Skjøge, den Tanke var aldrig af hendes Hjærte, med den smed hun sig foragteligt ned i Støvet under hendes Fødder.« (s. 194). Elskovsnydelsen er af samme farlige lidenskabelige natur i *Niels Lyhne* som hos Emma Bovary. »Denne Lidenskab uden Grænser og Naade« kalder Jacobsen den. Psykologisk forklarer han den: »Hans [Eriks] Kjærlighed mangled den fine, mandige Ømhed, der værner den elskende Kvinde mod hende selv og vaager over hendes Værdighed. Hendes Skjønhed... spored ham til en Lidenskab uden Grænser og uden Naade.« (*Niels Lyhne*, s. 193).

Således kommer mudderet frem i forholdet. Hos J. P. Jacobsen synker lykkeslottet; hos Flaubert står der en beskrivelse, der stemmer nøjagtig med Jacobsens beskrivelse af Erik og Fennimores kærlighedsforhold: »Den dybe Kærlighed, hvori hun havde sænket sig med hele sin Sjæls Fylde, synes at svinde ind, ligesom Vandet i en Flod, der svinder bort fra Lejet, og hun fik Øje paa Mudderet.« (Bd. 1, s. 236). Hos Jacobsen benyttes også et billede: »Men hvert Lykkeslot, der rejser sig, det har Sand blandet ind i den Grund, hvorpaa det hviler, og Sandet vil samle sig og rinde bort under Murene.« (s. 192).

Det psykologisk udløsende motiv hos Flaubert er trivialiteten. Også den genfinder vi hos J. P. Jacobsen: »Stakkels Fennimore! hun vidste ikke at Lykkens svulmende Hymne kan synges saa tidt, at der hverken bliver Melodi eller Ord tilbage, men kun et Bavl af Trivialitet.« (s. 193). Der er passager hos J. P. Jacobsen, som virker fuldstændig Flaubertske f. ex. denne: »Deres Kjærlighed blev ikke mindre, tværtimod alt som den sank, blev den mere lidenskabelig og glødende, men disse Haandtryk, stjaalne under Tæpper, disse Kys i Entréer og bag Døre, disse lange Blikke lige under den Bedragnes Øjne, det tog helt den store Stil bort. Lykken stod ikke mere stille over deres Hoveder, de maatte rapse dens Smil og dens Lys, hvor bedst de kunne, og Listen og Snedigheden blev ikke sørgelige Nødvendigheder mer, men fornøjelige Triumfer, Falskheden blev deres rette Element og gjorde dem saa usle og saa smaa.« (s. 228). Denne daglige atmosfære af falskhed og forstillelse, den luft

af uære hvori de færdes, finder vi naturligvis endnu stærkere udmalet hos den mere realistiske Flaubert. Han gør Emma til en hel psykopatisk løgnerske for at skjule forholdet. Jacobsen antyder også, at Fennimore »var saa opfindsom i den retning.« (s. 228).

Ordet gridsk bruges gentagne gange om Emma hos Flaubert. J. P. Jacobsen taler om, »at der var saadan en Feberhast over dem, en Gridskhed efter Lykkens ilende Sekunder, som om de skulle skynde sig at elske og ikke havde hele Livet for dem.« (s. 229). Niels prøver at overtale Fennimore til flugt. I *Madame Bovary* er det Emma, der arrangerer en flugt og derved mister sin elsker. Men der er hos Jacobsen andre motiver, der snor sig på tværs af desillusionen. Niels Lyhne er ikke den kyniske elsker som Rodolfe hos Flaubert. Han ønsker at frelse en »skyldfri Kvinde som Livet havde saaret, stenet og besudlet, [han ville] givet hende Tro igjen paa dets bedste Magter, løftet hendes Aand til Adel og til Højhed, givet hende Lykken.« (s. 227). Her stikker Jacobsens idealisme frem på tværs af Flaubert. Don Quijote-naturen kommer lejlighedsvis over helten. Han er stadig, hvad der falder pinligt ironisk ud i dette forhold: »Venskabets vandrende Ridder.«

Jacobsen har ikke helt kunnet holde Flauberts psykologi fast, hvor det drejer sig om det illegitime forhold. Det moralske »fald« indvirker ganske forskelligt på Fennimore og Emma. Emma ser sig i spejlet, »hvor noget ubestemmeligt havde udgydt sig over hende, og omskabt hende. Hun vedblev at gentage: Jeg har en Elsker, en Elsker, og hun frydedes ved denne Tanke, som om hun for anden Gang var blevet voksen Kvinde. Endelig skulde hun altsaa besidde disse Elskovens Glæder, denne Lykkens Rus, som hun havde opgivet Haabet om. Hun traadte ind i et vidunderligt Land, hvor alt skulde være Lidenskab, Ekstase, Følelsens Tinder.« (Bd. 1, s. 225). Fennimores reaktion er den modsatte tragiske ved Niels' erklæring: »Jeg vilde ønske jeg vidste det og var død, gid jeg laa i min Grav og vidste det, det vilde være saa godt, aa, saa rart og godt...!« (s. 223). Det er det realistiske greb om personerne, der mangler hos Jacobsen. Jacobsens personer står højere moralsk. Hans brug af Flauberts psykologi er ikke heldig for personernes helhed. De får et tragediepræg i deres splittethed, mens Flauberts personer er sanddru, realistiske og uden glories.

Så kommer opgørsscenen mellem de to elskende, Fennimore og Niels Lyhne. Den har lighedspunkter med slutningen af *Madame*

Bovary. Fennimore er således sat dramatisk an på samme måde som Emma i sidste halvdel af Flauberts bog, hvis tempo er crescendo. Den stigende kurve i tempoet finder vi også her i Jacobsens egen febrilske scene. Den kvindelige persons ophidselsestilstand er ens hos Flaubert og Jacobsen. Fennimore genfinder i sin ulykke minderne om sin kærlighed: »I hendes Bevidsthed spøjte det endnu med usikre blændende Glimt af Elskovs Lykke og Elskovs Lyst.« (s. 235). Emma opsøger sin fordums elskede og minderne overvælder hende. »Hendes stakkels forpinte Hjerte lindredes derved.« Hun mindes en dag med sin anden elsker Léon og rives med af sine minder som af en sydende strøm. Begge personer kommer i en næsten hallucineret rædsel på vanviddets rand.

Med et ser Emma som et fyrværkeri: »Pludselig forekom det hende, at Ildkugler fløj om i Luften, skiftede Form og drejede sig for endelig at smelte paa Sneen imellem Træernes Grene. Midt i hver af dem saa hun Rodolfes Ansigt.« (Bd. 2, s. 190). Et lignende fyrværkeribillede oplever Fennimore: »(Hun) blev staaende og saa ud i Mørket, til det blev fuldt af hvide, smaa Gnister for hendes Øjne og af regnbueformede Ringe... Hun vilde ønske, der var et Fyrværkeri derude, Raketter der gik tilvejs i en lang lang Stribe...« (s. 232). J. P. Jacobsens ravnebillede: »I store Sværme, alle Steder fra kom de flyvende ligesom Ravne de mørke Tanker lokkede af hendes Lykkes Lig...« (s. 236), kan Flauberts ord måske have inspireret: »Det blev mørkt, Kragerne fløj omkring hende.« (Bd. 2, s. 190).

Man har fornemmelsen af at have overværet en tragedie hos Jacobsen. Især slutningen af scenen bærer dette præg. Fennimore synker på knæ og beder. Hun angrer og bekender på Jacobsens specielle hudflettende måde. Den krise og samvittighedskonflikt, Fennimore kommer i, ville aldrig være opstået hos Flaubert. Ægtfællens død ville have været den lykke for Emma, som hun netop ironisk ikke møder. Personerne mister i liv, hvad de vinder i moralsk skønhed hos Jacobsen. Når undtages de få lån er optrinet i det hele taget meget lidt Flaubertske. J. P. Jacobsens idealisme og moralske betragtning er overvejende. Fordømmelsen af det illegitime forhold går ganske på tværs af Flaubert og viser afstanden mellem de to forfattere. Jacobsens idealisme er en hæmsko for hans menneskeskildring selv om han til tider når dybere ned i sjælelivet end Flaubert.

Personskildringen her i *Niels Lyhne*, har vi set, er blevet splittet på grund af Jacobsens manglende realisme og evne til at forskønne dem moralsk. Sammenblandingen af det Flaubertske og Jacobsenske element har fået personerne til at mangle rigtig identitet. Det er sjældent, man kan gribe Jacobsen i direkte lån, oftest er det fremmede stof assimileret, støbt i Jacobsens egen støbeovn. Det lille træk med Fennimores løgne og påfund (s. 228) er taget direkte fra *Madame Bovary*.

Også til sin *Marie Grubbe* kan man formode, at Jacobsen benyttede Flaubert. Hos ham kunne han studere kvinden, især mener jeg, at han hos Flaubert har lært lovene for følelseslivet og omslagene i sindet: den psykologiske teknik. Marie Grubbe tyr en stund ind i et religiøst fantasiliv. Emma Bovary gennemgår en lignende krise. Der står hos Jacobsen: »Hun kunde ikke blive træt af at beskue det himmelske Jerusalems Pragt, hun udmalte sig det i alle Enkeltheder, gik gennem dets mindste Stræder og saae ind ad alle Døre, hun lod sig blænde af Straaleglandsen fra Sarder og Beryl, Chrysopras og Hyacinth, hun hvilede i Perleportenenes Skygge og spejlede sig i Gardernes gjennemsigtige Guld Der var i al denne Fromhed en Del forklædt Ærgerrighed,« står der videre, »der laa dog tillige til Grund for alle disse gudelige Øvelser en halvklar Lyst til Magt, et halvbevidst Haab om at blive en af de udvalgte Fromme, en af de Første i Himmerigets Rige.«²⁰

Emma »drømte om en Renhedstilstand, der svævede over Jorden og smeltede sammen med Himlen, og hun higede efter at få Del i den. Hun ville være en Helgeninde.« (Bd. 2, s. 60). Hele Emmas væsen forandrer sig ligesom Maries. Hos Jacobsen står der: »Hun var blevet indesluttet og folkesky, og ogsaa hendes Udseende blev et andet, hun blev mager og bleg, og hendes Øjne fik en haard, brændende Glands.« (Marie Grubbe, s. 109).

Denne psykologi, hvor den ydre tilsyneladende optræden skjuler en anden farligere virkelighed: Magtbegær (hos Marie Grubbe), undertrykt sanselighed (hos dem begge) har Flaubert beskrevet mesterligt: »Emma blev mager, hendes Kinder tabte deres sunde Farve, hendes Ansigt blev spidst . . Damerne beundrede hendes Sparommelighed, Klienterne hendes Høflighed, de Fattige hendes Godgørenhed. Men dog var hun opfyldt af Begær, af Raseri, af Had. Kjølens glatte Folder skjulte et oprørt Hjerte, og de saa kyske Læber fortalte ikke, hvad de led.« (Bd. 1, s. 153). Bag personernes

overflade skjuler der sig psykologiske hemmeligheder. Psykologien er benyttet ens hos Jacobsen og Flaubert.

Som i et dyb ser man pludselig afslørende ned i den menneskelige natur og aner det halvubevindte liv. Om en roman, som Jacobsen ikke finder rigtig tilfredsstillende, skriver han til Edv. Brandes d. 25.9.1879²¹, hvordan han havde tænkt sig den: »Og saa lidt fransk i det Psykologiske med skærpede Nuancer, sande i og for sig som Enkeltheder taget, men mere relieferende end sande i deres Forhold til Helheden.« Man ser heraf, at Jacobsen var vel inde i franskmændenes psykologiske finesser.

Man kan prøve at sammenligne Flauberts og Jacobsens psykologi. Det er ikke for meget at sige, at der over Jacobsens psykologi og menneskeskildring kan være en varsomhed, som havde han at gøre med sjældne blomster. I øvrigt bruger han ofte sammenligninger fra planteriget til at beskrive sjælelige tilstande. Dette er ikke på linje med den robustere Flaubert. I psykologien er Flaubert udpræget den dissekerende realist. Han skriver i et af sine breve²². »Kunstneren må lade alt stige frem. Han er som en pumpe, han har i sig et stort rør, som stiger ned i tingenes indvolde, i de dybe lag. Han stræber efter at lade springe i solen i enorme vandstråler, det som er skjult under jorden, og som man ikke ser.«

Flaubert hentede følelserne og lidenskaberne op i dagslyset og lod dem udfolde sig i kaskader for læserens øjne. Denne lidt robuste teknik er i grunden fjern fra Jacobsen; han benytter den næsten kun med henblik på de menneskelige instinkthandlinger. I de sædvanlige Jacobsenske beskrivelser er det det halvklare og halvubevindte, der folder sig ud nærmest Freudiansk i et slags ubevidst drømmeliv. Jacobsen er mester over instinkter, anelser og drømme og tilhører egentlig dybdepsykologien. »En Sjæl, det er saadan en skrøbelig Ting, og Ingen veed, hvor langt Sjælen gaar i et Menneske,« siger Erik (*Niels Lyhne*, s. 202).

Jacobsen er en selvstændig psykolog og en stor psykolog. Han lærte *menneskekundskab* af Flaubert, som han selv ikke havde haft de helt store muligheder for at erhverve. (Georg Brandes skriver: »At han nogensinde skulde have haft en Kærlighedsforbindelse, er der neppe Nogen, der tror«²³). Men i det psykologiske trak han de helt store veksler på sit eget indre liv og sine drømme. Han er i sin psykologi endnu mere moderne end Flaubert. Helt ind i det 20. århundrede. Jacobsen var en langt større psykologisk mester end Flaubert i sjæle-

livets nuancer og afskygninger. I det udsagte, i det fordækte, i lønlige drømme og i driftslivet.

I det erotiske nærmede han sig i visse retninger noget perverst som f. ex. algolagnien. Fetichismen har han også beskrevet. Han er uden tvivl en guldmine for psykologer i dag. Som fantast indtager han en ejendommelig plads med alt, hvad fantasteriet indebærer af skjulte ønsker og begær. Underbevidstheden er en realitet hos ham. Det er det overraskende resultat, man kommer til ved at sammenligne hans psykologi med Flauberts. Mangen en provinskone i Frankrig har nok genkendt lidt af sig selv i Emma Bovary. Romanens andre personer som spidsborgeren Homais og den klassiske komistype Léon er genkendelige typer. Jacobsens personer er mere individuelle og interessante.

Dog må man ikke betragte Flauberts personer som typer. Dertil er deres sjæleliv skildret for udførligt. Flaubert råder over et betydelig fond af menneskekundskab, kunne forstå den dyriske side af mennesket, de lavere drifter, måske endnu bedre end J. P. Jacobsen, men deres måde at skildre sjælelivet på kan sammenlignes med en mere direkte og en mere indirekte metode. En hel del af Jacobsens menneskeskildring er tillige ganske overskygget af fantastmotivet. Flaubert gik kort sagt solidere til værks, Jacobsen bevægede sig næsten altid i et stemningens univers. Jacobsen borer ligesom Flaubert, men hans hænder er finere og nænsommere, ofte har han måske ikke engang selv vidst, hvor dybt han trængte ind.

Forskellen gav sig et synligt udtryk i deres arbejdsmetode. Flaubert mente, at alle sætninger skulle læses højt, ja brøles ud. Jacobsen derimod sad ubevægelig timevis i selvfordybelse, sunken ganske bort fra omverdenen. På den måde blev hans personer næsten genemsigtige. For sjælstilstande, der ikke er helt klare, har Jacobsen ordene: Mystisk, hemmelig, halvklar, uklar, halvvejs, løndomsfuldt, sælsomt, dunkelt, mellembegreber, der definerer underbevidsthedens nuancer. Denne underbevidsthed beskrives f. ex. i *Niels Lyhne*: »Det stod naturligvis ikke for hans barnlige Bevidsthed dette, med den Klarhed og Bestemthed som det udtalte Ord giver det, men det var der Altsammen, ufærdig, ufødt, i vag og ugribelig Fosterform, det var som en Søbunds underlige Vegetation, seet gennem blakket Is, slaa Isen i Stykker, eller drag det dunkelt levende frem i Orde-nes Lys: det er det samme der skeer, — det, der nu sees og nu gri-
bes er, i sin Klarhed, ikke det Dunkle det var.«

Flaubert hadede alt hykleri og forstillelse. Han har i sine sjælebeskrivelser givet den ubesmykkede sandhed, med grumhed ofte med had. Han hadede den realisme, der fik ham til at tage selv den ubetydeligste detalje med, og som ofte gør forholdene i hans bøger så ubarmhjertige. Her er ingen skøn besmykkelse, ingen overbærenhed, det dunkle og grimme stiger frem i fuldt dagslys ofte til forfatterens ondsksfulde latter. Flaubert har uden tvivl givet Jacobsen et mere håndfast greb om begivenhederne.

Et par detaljer mere om *Marie Grubbe*. Også Madame Bovary holder af at lægge sig på knæ på gulvet: »Naar hun gik til Skrifte opfandt hun Smaasynder for at kunne blive liggende saa længe som muligt paa Knæ i Mørke med foldede Hænder og Ansigtet mod Gitteret under Præstens Hvisken.« (Bd. 1, s. 59). Marie Grubbe finder et »mystisk asketisk Velbehag i at lægge sig paa sine bare Knæ paa Gulvet.« (s. 109). Jacobsen har muligvis lånt trækket, men det er også af personlig oprindelse hos ham. Emmas pyntesygge og pragtglæde kan måske have givet ham ideen til omslaget i den unge Marie Grubbes sind. Også Madame Bovary bærer i øvrigt rosetter på skoene: »Paa hendes smaa højrøde Morgensko sad en Roset af røde Baand, der gik højt op paa Vristen.« (Bd. 1, s. 92).

Man savner den ægte poesi i *Madame Bovary* og finder kun en dårlig erstatning i satiren og pseudopoesien. Man kunne få et helt forkert indtryk af Flaubert ved kun at læse denne ene bog af ham (og han ville stå Jacobsen fjernere). Flaubert har i den grad tabt sig i sit ordinære emne, at man helt kan glemme, at han også er kunstner. Man reviderer denne opfattelse, når man læser Salammbô. Her står vi overfor en æstetiker, en kunstner, hvis billeder er mejslet ud på samme vis som J. P. Jacobsens.

Ligheden mellem de to forfattere bliver mere åbenlys, når man sidder med denne bog i hånden. Det er en kunstelsker, en maler, der har skrevet Salammbô. Jacobsens historiske roman *Marie Grubbe* stiger frem for ens øjne, og man aner, hvilke detailstudier der ligger bag udarbejdelsen af romaner som disse. Forfatterne rykker pludselig hinanden nær i deres omhu for de malende detaljer og de mange tableaux. De er beslægtede i deres videnskabelige omhu for en svunden tid og i deres sproglige veltalenhed. Begge må have følt en mægtig artistisk tilfredsstillelse i de orgier af farver og bevægelige optrin, stoffet henholdsvis byder på.

I *Madame Bovary* havde Flaubert uden tvivl lagt bånd på sig

selv. Han tilstår selv i sin correspondance, at frodighed og yppighed i stilen øver tiltrækning på ham, skønt han mener, man skal undertrykke denne trang. At man ikke kan dømme Flaubert alene efter *Madame Bovary* fremgår tydeligt af brevene. »Det er af had til realismen, at jeg har begået denne roman,« skriver han²⁴. »Madame Bovary var et parti, jeg tog,« skriver han, »et tema. Alt, hvad jeg elsker, findes ikke i denne bog. Senere vil jeg måske skrive noget ædlere.«²⁵

Hans inderste trang, skønhedsdyrkelsen har fundet større udtryk i *Salammô* og *Saint Antoine*. Denne skønhedsdyrkelse, som han dyrkede for sig selv fælles med J. P. Jacobsen, har givet sig skønne udtryk i hans breve. Han skriver efter at have gjort *Madame Bovary* færdig: »Jeg vil nu genoptage mit simple og rolige liv, hvor sætningerne er eventyr for mig, og hvor jeg ikke plukker andre blomster end metaforerne. Jeg skriver for den eneste glæde at skrive uden nogen bagtanke på penge eller på at vække opsigt. Eftersom vi ikke kan tage solen ned fra himlen, er det nødvendigt at tilmure alle vore vinduer og tænde lys i vores stue.«²⁶ Flaubert var kolorist i *Salammô*. »Detaljen er grusom, særlig når man elsker den som jeg,« kunne han skrive. Lys og farvebeskrivelserne i *Salammô* minder om dem i Jacobsens værker.

Jacobsen hentede en del af sin psykologi hos Flaubert og sansen for den malende detalje. I slægt med fransk stil var også tilbøjeligheden til at give interieurer, den nøjagtige sjæleransagelse og skildringernes varme, sanselige pragt. Men Flaubert var privat en hel anden natur en Jacobsen, næsten med et videre kunstnerisk udsyn kunne man sige, men ikke med en dybere indsigt. Der vil altid være noget begrænset over Jacobsens forfatterskab, hvor dybsindigt det end kan være, hvor meget i slægt med moderne psykologi.

Flaubert var ligesom delt i to personer, en sandhedssøger og en skønhedsdyrker. I billedet af sfinksen og kimæren i *Saint Antoine* har han givet et symbol på videnskabens og kunstens uforenelighed. Jacobsen hørte derimod til de sjældne digternaturer, der ikke er mange af, for hvem selve kunsten var sandheden. Flauberts poetiske nydelse kunne være anderledes raffineret. Han kunne se det ophøjede i det grusomme, eller danne sig en sublim syntese af modsætninger. Han var i sin grusomme realisme på sin vis den ulykkelige kunstner, mens Jacobsen til stadighed havde sit faste holdepunkt i en drømmeverden, som den lykkelige, gudbenådede. En dyb afgrund

ligger således i virkeligheden mentalt imellem dem, mens de i deres trofasthed overfor sprog og stil, den kunstneriske opfyldelse af det, de begge mente var deres kald, nærmer sig hinanden.

NOTER

(1) Madame Bovary oversættelsen citeres fra N. J. Berendsens oversættelse: *Fru Bovary*, 1931, bd. 1-2 (1. Udg. 1875). – (2) *Breve fra J. P. Jacobsen*. Med et Forord udg. af Edv. Brandes, 1899. – (3) *Georg og E. Brandes. Brevveksling med nordiske Forfattere og Videnskabsmænd*. Udg. af M. Borup og det danske Sprog- og Litteraturselskab, 1939-42, bd. 1-8. register. (J. P. Jacobsen og Georg Brandes, bd. 3.) – (4) Se hendes: *J. P. Jacobsen och hans roman Niels Lyhne*, 1945, s. 123. – (5) *Breve fra J. P. J.* – (6) Flaubert, G.: *Breve før berømmelsen*. Paa dansk ved H. M. Berg, 1960, s. 23 (Hasselbalchs Kulturbibliotek, 189). – (7) B.f.b., s. 19. – (8) B.f.b., s. 58. – (9) B.f.b., s. 54. – (10) Gustave Flaubert: *Oeuvres complètes*. Par Conard, Paris, 1923-36, bd. 1-19, *Correspondance* bd. 8-16, her: *Correspondance*, 1927, 3, s. 99.

(11) B.f.b., s. 55. – (12) B.f.b., s. 55. – (13) Hjalmar Christensens oversættelse *Frederic Moreau*, 1900, s. 22. – (14) J. P. Jacobsen: *Samlede Skrifter*, 10. udg., 1928, bd. 2, *Niels Lyhne*, s. 103. – (15) Hjalmar Christensens oversættelse *Frederic Moreau*, 1900, s. 244. – (16) Se: Paul V. Rubow: *Litterære Studier*, 1928. – (17) Niels Barfoed: *Omkring Niels Lyhne*, 1970, s. 237. (Værkserien). – (18) *Tilskueren*, Marts 1911. – (19) Se: Paul V. Rubow: *Den impressionistiske Stil*, Scrap Book, 1939. – (20) J. P. Jacobsen: *Samlede Skrifter*, 10 udg. 1928, bd. 1, *Fru Marie Grubbe*, s. 108.

(21) *Breve fra J. P. J.* – (22) *Correspondance*, 1927, 3, s. 249 – (23) Georg Brandes: *Samlede Skrifter*, 1900, bd. 3, s. 40. – (24) *Correspondance*, 1927, 4, s. 134. – (25) *Correspondance*, 1927, 4, s. 135. – (26) *Correspondance*, 1927, 4, s. 148.

»Tings gik like that«

En dansk-amerikansk tekst og et bilingvistisk analyseperspektiv

Af IVER KJÆR og M. BAUMANN LARSEN

1° Dansk-amerikansk talesprog findes afspejlet som replikfarvning i den dansk-amerikanske litteratur¹. Som sproglig kilde er denne litteratur mindre pålidelig, da autenticiteten som oftest er underordnet den stilistiske virkning. Hensigten med den foreliggende artikel er dels at fremlægge en autentisk dansk-amerikansk talesprogstekst, dels gennem en analyse af enkelte træk ved denne tekst at nå frem til generelle problemer omkring blandingssprog.

Teksten er en nøjagtig udskrift af et båndoptaget interview med en 82-årig dansk-amerikansk kvinde², der ved optagelsen havde opholdt sig 54 år i USA uden at have besøgt Danmark. Interviewet er foretaget af Iver Kjær den 15. august 1966 på det danske alderdomshjem i Seattle i staten Washington³. Meddelelsen har oplyst, at hun er født 17. juni 1884 i Kastrup, Taarnby Sogn, på Amager, hvor også hendes far er født 1856, og at hun er udvandret til USA 1912. Disse oplysninger er alle blevet bekræftet af undersøgelser i Landsarkivet for Sjælland⁴. Meddelelsen har desuden oplyst, at også hendes mor er født på Amager. Dette har hverken kunnet bekræftes eller afkræftes af arkivundersøgelser.

Meddelelsen har – som det fremgår af teksten – flyttet en del omkrig i USA, men hun har først, efter at hun kom til alderdomshjemmet, boet i et danskpræget miljø. Ganske vist bruges dansk ikke som dagligt talesprog på alderdomshjemmet i Seattle, men størstedelen af beboerne i 1966 var født i Danmark og havde et passivt kendskab til dansk. Meddelelsens dansk-amerikanske blandingssprog, som hun selv opfattede som dansk, fungerede således problemløst i det miljø, hvor interviewet er optaget.

2° Tekstens autenticitet er som nævnt et hovedsynspunkt. Men af hensyn, dels til tekstens læselighed, dels til det begrænsede analyse-mål, har vi valgt en ortografisk frem for en fonetisk gengivelse. Ortografisk gengivelse af mellemsprog medfører vekslen mellem orto-

grafier, hvor det enkelte ords fonetiske form må være kriteriet for valget. Den valgte gengivelse kan i enkelte tilfælde, hvor såvel ortografi som betydning er sammenfaldende på dansk og amerikansk, medføre, at det er umuligt i skriftbilledet at angive, om ordet er fortolket som dansk eller amerikansk: »over« (22), »for« (61). I sådanne tilfælde vil tolkningen blive angivet i noterne. To fonetiske fænomener: sætningstrykket og stødet, er indført i skriftbilledet. Trykket er markeret ved trykstreg foran den trykstærke stavelse. Stødet er markeret ved at stødbærende stavelser er kursiveret. Hvor stød optræder uden for trykstærk stavelse, opfattes stavelsen som bitryksstavelse uden at dette er markeret. Der regnes kun med bitryk i forbindelse med stærktryk.

Fra linje 1–77 er teksten en fuldstændig og minutiøs gengivelse af den første og langt den største del af interviewet. Fra den sidste del af interviewet har vi medtaget beskrivelsen af majsplukningen (78–82), som rummer en række væsentlige mellemsproglige træk.

JB: Skal jeg 'starte 'nu? 'My 'name det er J. B. I am 'født i 'Danmark, på 'Amager, 'eighty⁵ and eighty 'four.

(IK: og hvornår kom du herover?)

JB: I kom 'hertil 'ninety⁵ and 'twelve,

5 (IK: hvor kom du hen?)

JB: and kom hen til New 'York⁶ and gik 'op til New 'York⁶ 'staten and 'levede i 'Newton 'Falls for 'two 'years, and 'there fra 'Newton 'Falls vi 'gik til Illi'nois⁷, en 'town 'Wyanet, Illi'nois⁷, og 'levede 'der på en 'farm for tre-four 'years, and 'then vi 'movede til
10 a'nother 'farm, vi 'rentede os 'selv, and efter 'det vi movede 'round quite a 'bit, and til s . . til at 'last vi 'endte på en 'farm i Illi'nois⁷ and 'rentede 'den for 'twenty 'years, and da vi havde 'been der 'twenty 'years, vi 'movede 'ten 'mile 'derfra and 'købte os 'selv en 'lille 'farm, and 'der vi 'levede til my 'husband var sixty'nine. 'Then
15 vi 'movede til A'laska, hvor 'børnene 'levede, and 'stayed 'der 'close til 'dem for 'to 'years, then my 'husband passed away.

(IK: så kom du herved?)

JB: And 'then I movede 'op til my 'søn på 'his 'farm i A'laska for 'two 'years, and 'then de 'had to at gå til Ari'zona, be'cause
20 she got a ['dra·g]f in her 'back, and 'så det var 'not så 'godt for 'me at 'gå så 'far, så vi de'cidede, at 'jeg gik 'her til 'disse 'her 'home, and I have 'been i 'disse 'her 'home 'over⁹ 'nine 'years 'nu.

(IK: i Illinois på farmen, hvad dyrkede I der, hvad lavede I?)

JB: My 'husband and 'I vi 'levede på en 'big 'greenfarm, vi rejste
25 'korn.

(IK: kun korn?)

JB: 'Real, 'real 'maize, hvad vi kalder 'majs på 'dansk.

(IK: Ja. Var det i et dansk område, boede der danskere omkring
jer der?)

30 JB: 'Ja, det var 'most 'Swedish people, most 'svenskere.

(IK: javel.)

JB: Ja. My 'husband's 'mutter kom til 'Danmark som 'young
'girl fra 'Sverige and 'married en 'dansk 'der, så 'summertime 'then
vi 'took sometime et 'trip til 'Sverige og 'så 'her re'lation.

35 (IK: din mand og du, hvad talte I sammen, talte I altid dansk
sammen?)

JB: I 'Danmark, da vi levede i 'Danmark? I 'stayed hos mine
'parents, til I got 'married, for de 'rejste en 'big 'grøntfarm med al
kind af 'grøntsager, så 'der var 'plenty til at 'gøre, you 'know.

40 (IK: på Amager?)

JB: 'Ja. Så I 'stayed 'der, til I got 'married, and 'then I . . . my
'husband 'he var 'glasmager, he 'worked på the 'big 'glasfactory,
and 'then 'he got 'tired af 'det. He 'sagde, he 'could not 'stand det
så 'godt, you 'know, de 'blower det 'varme 'græs . . . 'glas, he 'gets
45 so 'white i his 'face. He 'could not 'stand det 'der 'heat, så he
de'cidede, at vi var 'better, hvis vi gik til A'merika. Så 'this hvad
der 'happened.

(IK: hvad talte I med hinanden herovre, talte I altid dansk til
hinanden?)

50 JB: Ja, vi kom 'her til 'hans 'onkel.

(IK: hvad talte I med hinanden, talte I altid dansk, eller talte I
engelsk?)

JB: Vi talte 'dansk 'hjemme i vort 'hjem. 'Ja.

(IK: din mand og du?)

55 JB: 'Ja. My 'søn han har 'never 'learnt det, og 'skrive det og
'læse det, men han kan 'tale det.

(IK: I talte altid dansk til børnene?)

JB: 'Ja, he kan 'tale det, and he for'står 'alt, hvad 'jeg 'siger.
And 'even my 'datter-law, she er born 'engelsk, you 'know, men
60 she 'sitter og 'listener 'til os, så 'sagde: 'ja, I kan ikke 'tale om mig
'anyhow, for¹⁰ jeg kan 'guesse mig 'til, hvad det 'er, I 'siger.

(IK: hvad fik du dagen til at gå med på farmen i Illinois?)

JB: 'Summertime we steg 'up five o'clock in the 'morning, and the 'first 'ting det var vi gik 'ud og gav 'hønsene noget til og 'æde
 65 og 'drikke. Og min 'mand 'han gik 'ud og malkede 'koerne og feedede 'grisene og gjorde hvad 'vi kalder 'chores. 'Then vi gik 'ind and havde vores 'breakfast, eller vores 'frokost. And 'then he 'took his ma'chinery and 'traktor and gik ud i 'marken og 'pløjede. Og 'jeg gjorde så mit hus i 'stand, hvad 'dér var. And 'then I
 70 havde a 'big 'garden. Then I gik 'out and 'cleanede alle 'grøntsagerne, så 'det keep 'cleaned, 'skrabede kar'toflerne og lookede 'efter, hvad vi skulle 'have og 'spise for 'middag, når ... til my 'mand kom 'home i'gen. And 'then, 'then vi 'rastede gerne til 'one o'clock, vi holdt 'dinner. 'Then vi havde en kop 'kaffe, og så gik
 75 vi 'ud i'gen. And 'then I ... 'one 'day, 'one 'day I havde my 'washing, and a'nother 'day I havde my 'ironing, and 'tings 'gik like 'that.

(IK: hvordan plukkede I majsen?)

JB: I 'took ... I 'havde en 'lille 'picker på my 'hand, and I
 80 'took om det 'leaves and held dem 'op, and 'then I 'took my 'hand in 'round the 'korn and 'wring it 'out and 'truk dem 'op i det 'vejen. 'That is the 'way we 'picked 'korn.

3° I den følgende sproglige analyse af teksten, hvor vi bevæger os fra de større til de mindre sproglige enheder, vil vi fastholde analyseudgangspunktet: dansk tekst med amerikanske elementer, indtil det teoretisk uafklarede begreb: mellemsprog bliver uomgængeligt som analyseudgangspunkt.

Meddelelsen opfatter selv sit sprog i interviewet som dansk, oven i købet som et dansk, der er relativt upåvirket af amerikansk. Dette fremgår af hendes forundring over, at den engelsksprogede svigerdatter forstår hendes dansk (59–61).

En anden og ud fra emigrantsituationen let forklarlig usikkerhed knytter sig til meddelelsens gruppeidentifikation. Snart identificerer hun sig sammen med interviewerens som dansker: »hvad vi kalder majs på dansk« (27), snart identificerer hun sig over for interviewerens som amerikaner: »hvad vi kalder chores« (66).

I teksten forekommer den faste sproglige vending »you know« (39, 44, 59). Erfaringen fra feltarbejde viser, at sådanne faste situationsbestemte signaler (fx også OK, »quite a bit« (11) og »anyhow«

(61) hører til de hyppigste og tidligste amerikanske lån i indvandrernes danske sprogform¹¹. Klart beslægtet med denne gruppe er i teksten en konventionsbestemt eufemistisk formel som »then my husband passed away« (16), som er tekstens eneste andet eksempel på en meningshelhed udtrykt på rent amerikansk.

Mængden af amerikanske elementer i de øvrige helheder er tilsyneladende uden semantisk styring. Således er den numeriske relation mellem sprogformens danske og amerikanske elementer uafhængig af, om der beskrives danske eller amerikanske sagforhold. Den eneste undtagelse synes at være redegørelsen for børnenes forhold til det danske sprog (53–58), hvor de amerikanske elementer i meddelerens sprog er færre. Der findes tilsyneladende tendens til kontekststyring af fordelingen mellem danske og amerikanske talord i teksten, således at talord i syntagmer med amerikansk kerneled oftest er amerikanske: »for two years« (7, 19), »five o'clock« (63). Men at tendensen ikke er gennemført antydes af »for to years« (16) og bevises af »for tre-four years« (9).

De amerikanske elementer i teksten kan konstateres på alle trin i den sproglige analyse fra det syntaktiske til det fonetiske. I det følgende vil vi – efter en summarisk karakteristik af forholdene på de øvrige analysetrin – koncentrere fremstillingen om et prosodisk fænomen i teksten: stødet.

Amerikanske syntaktiske træk kan påvises såvel i blandingssproglige helheder: »and da vi havde been der twenty years, vi movede ten mile derfra...« (12–13) som i rent danske helheder: »...der vi levede til...« (14).

Amerikanske ord optræder i teksten hyppigt og med deres sædvanlige amerikanske betydning. Derudover rummer teksten eksempler på, at ord, som i formen er rent danske, ud fra konteksten kan ses at have fået det i formen lignende, men i betydningen afvigende, amerikanske ords betydning: »levede« < lived = 'boede' (»og levede der på en farm« (8–9), »and levede i Newton Falls for two years« (7)), »rejste« < raised = 'dyrkede' (»vi rejste korn« (24–25)), »i det vejen« < in that way = 'på den måde' (»and truk dem op i det vejen« (81–82)). Ved bedømmelsen af ordene »gå« = 'rejse' (»vi gik til Illinois« (8, jvf. 6, 19, 21, 46)) og »starte« = 'begynde' (»skal jeg starte nu« (1)) må det tages i betragtning, at meddeleren er født 1884, udvandret 1912 og aldrig har været i Danmark siden. Hendes danske sprog hører således til tiden omkring århundrede-

skiftet. På denne baggrund er det tvivlsomt, om »gå« i de nævnte eksempler skal opfattes som amerikanisme, da verbet »gå« endnu i slutningen af det 19. århundrede på dansk kunne bruges »med svækket forestilling om bevægelsesmaaden: rejse« (ODS gaa A. 3.2). Modsætningsvis må i meddelerens sprog »starte« nok opfattes som amerikanisme, da dette ord før 1912 ikke har vundet almindelig udbredelse i dansk (ODS Start, starte).

Ved studium af bøjningskategorien må det hidtidige analyseudgangspunkt: dansk tekst med amerikanske elementer, opgives til fordel for analyseudgangspunktet: mellemsprog. I teksten er nemlig samtlige teoretiske kombinationsmuligheder af danske og amerikanske rødder og morfemer repræsenteret, hvorved symmetrien er blevet så fuldstændig, at en retning for påvirkningen ikke kan bestemmes. Teksteksempler:

- a. dansk rod + dansk morfem: »malkede« (65), »børnene« (15), »vort hjem« (53)
- b. amerikansk rod + amerikansk morfem: »stayed« (15), »years« (12)
- c. dansk rod + amerikansk morfem: »tings« (76)
- d. amerikansk rod + dansk morfem: »movede« (9), »feedede« (66), »blower« (44), »guesse« (61)
- e. dansk rod med defekt bøjning: »truk« (81), »koerne« (65)
- f. amerikansk rod med defekt bøjning: »relation« (pluralis, 34).

Under ordgrænsen træffes – ud over de omtalte kombinationer af rødder og morfemer – også eksempler på en blandingstype, der ligger under stavelsesgrænsen:

1. »young« [jåŋ] (32), hvor [j] og stødløshed kan opfattes som amerikanske elementer og vokalkvaliteten som dansk element, mens [ŋ] kan henføres til begge sprog.
2. »selv« [sæf] (10), hvor et amerikansk l [ɫ] er stødbærende i et enstavelsesord, der i øvrigt består af danske elementer.

Et fonetisk fænomen, som modsætningsvis har lav blandingsgrad, er intonationen. Meddeleren anvender normalt dansk intonation også i amerikanske helheder. At intonationen er det mest modstandsdygtige træk under et sprogskitte bekræftes hos denne meddeler af, at det

eneste element i hendes nuværende sprogform, der må henføres til det sted i Danmark (Kastrup), hvor hun er vokset op, er de hyppigt forekommende højtoner på tryksvage stavelser (oplæggere), der er karakteristiske for københavnsk og nordsjællandsk.

4° På baggrund af den summariske karakteristik vil vi hernæst isolere og gennemanalysere stødforholdene.

Prosodiske forhold som stød og længde er velegnede til en sådan detailundersøgelse, da der for dette område i den strukturelle dialektologi¹² foreligger et fuldt udbygget analysesystem, som også er appliceret på rigsmålet¹³.

Længden er af disse to prosodiske forhold det vanskeligste at beskrive, dels på grund af de uafklarede forhold omkring vokalkvantiteten på amerikansk, dels fordi en eventuel opdeling i korte og lange vokaler ikke kan foretages udelukkende ved aflytning men kræver en funktionel analyse.

I modsætning hertil kan tekstens stødforhold bestemmes på rent auditivt grundlag, idet den fonetiske manifestation af stødet er specifikt. Selv om forskel i stødstyrken i enkelte tilfælde kan give en usikker overgang mellem de svageste stød og stødløshed, er det dog muligt at operere med en simpel manifestationsmodel: eksistens/ikke eksistens. Dertil kommer, at stødet i en praktisk tekstanalyse må betragtes som et dansk træk, idet stød på amerikansk kun forekommer sporadisk og tilsyneladende oftest som et emfasefænomen.

Materialet til analyse af tekstens stødforhold er følgende:

Totalt antal trykstærke ord:	316
1. Antal rent danske trykstærke ord:	142
2. Antal trykstærke blandingsord:	15
3. Antal rent amerikanske trykstærke ord:	159

1. Rent danske ord: 139 trykstærke ord har normale danske stødforhold¹⁴, mens følgende tre trykstærke ord er afvigende ved ikke at have stød: gå (21) $\alpha 2$, ud (64) $\alpha 2/\alpha 3$, vejen (82) $\beta 1$.

2. Blandingsord:

<i>things</i> (76)	decidede (46)
movede (9, 13, 15)	sitter (60)

rentede (10, 12)	listener (60)
decidede (21)	guesse (61)
marriede (33)	cleanede (70)
blower (44)	rastede (73)

3. Rent amerikanske ord¹⁵: 142 trykstærke ord har normal amerikansk udtale ved ikke at have stød, mens følgende 17 trykstærke ord er afvigende ved at have stød:

α 2	α 3
'bit (11) ['be:t]	'Falls (7, 8) ['fɔl's]
'close (16) ['klo:s]	'far (21) ['fa:]
'face (45) ['fæ:s]	'leaves (80) ['li:v's]
'that (77) ['ðə:t]	
'hand (79) ['ha:n]	
'cleaned (71) ['kli:nd]	
β 3	β 4
'Newton (7, 8) [neʊ'dən]	'years (9, 16) ['ji:əs]
γ	
'greenfarm (24)	
'married (41)	
ma'chinery (68)	

Følgende af ordene findes også i teksten i stødløs variant:

'years (7, 12, 13, 19, 22)
'married (38)
'hand (80)
'dansk (27, 53)

For de rent danske ords vedkommende viser opstillingen, at stødforholdene her er som på dansk. De tre eksempler på stødtab over for de 139 eksempler på normale stødforhold er en fuldt acceptabel tolerance i en talesprogstekst. I blandingsordene forekommer stød, men usystematisk, hvilket fremgår af dobbeltformerne decidede (21), decidede (46). I de rent amerikanske ord¹⁶ får de 17 eksempler på stød en øget vægt derved, at de repræsenterer samtlige stødbærende ordtyper¹³ på dansk. Det danske stødsystem er i sit fulde omfang indført i tekstens amerikanske ordforråd uden at være over-

ført til hele ordstoffet. Stødforholdene dokumenterer således sprogformens kompleksitet.

5° Beskrivelsen af tekstens sprogform var på de første trin baseret på et traditionelt blandingssprogligt analyseudgangspunkt: dansk med amerikanske elementer. Dette udgangspunkt viste sig under analysens progression ufrugtbart på nogle analysetrin, og det kan ikke suppleres med det modsvarende udgangspunkt: amerikansk med danske elementer. Kun analyseudgangspunktet mellemsprog kan efter vores opfattelse bruges til beskrivelse af tekstens kompleksitet.

Ved mellemsprog forstår vi en art blandingssprog, hvor de sproglige elementer, der er ført sammen ved sprogkontakt, ikke blot indgår i en simpel blanding men i en kompleks integration.

Valget af analyseudgangspunktet mellemsprog er således ikke betinget af det forhold, at teksten på visse analysetrin viser lige mange danske og amerikanske elementer (fx 142 trykstærke danske ord over for 159 trykstærke amerikanske ord), men af de relationer, som elementerne indgår i.

Weinreich¹⁷ fornyede den strukturelle sproganalyse ved at forslå mellemsprogene beskrevet ud fra en strukturmodel, der var en mediering af strukturerne i de to sprog i kontakt.

Begrænsningerne i den praktiske anvendelighed af den weinreichske analyse fremgår af englænderen Norman Denisons arbejder om tresprogetheden i det norditalienske alpesamfund Sauris¹⁸. Ud fra Fergusons diglossia-teori¹⁹ karakteriserer Denison de tre anvendte talesprog som H (højprestige), L (lavprestige) og M (middel): »Briefly, Italian correlates with the H end of the scale of situational categories and the German dialect with the L end, Friulian occupying the middle ground«²⁰.

Det regelsæt, som Denison opstiller for påvirkninger og blandinger mellem de tre sprog: italiensk, friaulisk og tysk, er overraskende undtagelsesløst. Elementer fra tysk optræder aldrig i friaulisk og italiensk, mens den tyske regionale variant oftest rummer elementer fra de to andre sprog. Den fremmedsproglige indtrængen i det tyske findes på forskellige sproglige områder (syntaks, ordforråd etc.) og kulminerer i hele sætninger på ikke-tysk.

Et nyt grundlag for diskussion af blandingssprog skabtes med Denisons »tyske« sprogprøver fra Sauris, der repræsenterer en sådan

blandingsgrad, at en weinreichsk analyse ville lade væsentlige træk ubeskrevne. Denison diskuterer ikke beskrivelsesmulighederne, da mellemsprogsproblematikken i hans sociolingvistiske bestemmelse af kodeskiftmekanismerne er sekundær.

Denisons hovedresultat²¹, at lavprestigesproget i en sprogkontakt påvirkes af højprestigesproget, men højprestigesproget aldrig af lavprestigesproget, kan kun delvis overføres til forholdene mellem dansk og amerikansk i denne tekst. At amerikansk for immigranterne i USA fungerede som højprestigesprog på samme måde som italiensk for befolkningen i Sauris, fremgår af, at højprestigesproget støttes af de samme institutioner (fx skole og offentlig forvaltning) og både i USA og i Italien anvendes som markering af et mangearbetet samfunds nationale enhed.

Første del af Denisons konklusion har gyldighed for den fremlagte tekst: lavprestigesproget dansk er gennemtrængt af højprestigesproget amerikansk.

Anden del af Denisons konklusion kan overraskende nok også sættes i relation til teksten, selv om denne af meddelelsen ikke opfattes som amerikansk-sproget. Stødundersøgelsen har nemlig vist, at en del af det amerikanske ordstof ubestrideligt er påvirket af dansk ved at manifestere det danske stødsystem. Lavprestigesproget har således i denne tekst påvirket højprestigesproget. Påvirkningsforholdene er her ikke så enkle som i Sauris.

Tekstens bilingvistiske perspektiv skabes af den rekursive spejlvirkning, som komprimeret beskrevet består i, at det danske påvirkes af et amerikansk, som er påvirket af et dansk, hvor påvirkningskraften er reduceret af det amerikanske.

I et teoretisk perspektiv er det tankevækkende, at de sociolingvistisk så simple forhold omkring dansk-amerikansk med den klare amerikanske dominans synes at have ført til usædvanligt komplekse blandingsforhold. En nærliggende forklaring er, at den hidtidige mangel på fremlægning af blandingsstekster har ført til en utilstrækkelig teoridannelse.

NOTER

- (1) En fyldig bibliografi over denne litteratur er Enok Mortensen: *Danish-American Life and Letters. A Bibliography*. Des Moines, Iowa 1945. En kort oversigtsartikel findes i *De danskes Vej*, ed. A. Kamp, Gunnar Hansen og Aage Heinberg, s.l., s.a., I, p. 165-75. — (2) For at bevare meddelelserens anonymitet

anføres i det følgende kun hendes initialer: JB (f.C.). – (3) Interviewet er indspillet som led i en indsamling med støtte fra Carlsbergfondet af danske sprogprøver i USA (jvf. Dansk i Amerika. *Sprog i Norden. Årsskrift for de nordiske sprognævn*. København 1972). Båndet (optaget på en Woolensack-båndoptager) er arkiveret på Institut for dansk Dialektforskning. – (4) Kirkebogen for Taarnby Sogn samt Københavns Politi Register over Udvandrere, vol. 39. – (5) »eighty« og »ninety« fejl for eighteen og nineteen – (6) Udtales [nev'ɔ̃k], som det er almindeligt i dansk-amerikansk udtale. Da New York var det hyppigste ankomststed for indvandrerne, er denne udtale fastlagt før afrejsen i et dansk sprogmiljø. – (7) Udtales [ili'nois], almindelig dansk-amerikansk udtale. – (8) Udtalen er amerikansk, ordet er uidentificerbart. – (9) Dansk udtale, dog uden stød. – (10) Dansk udtale.

11) om tilsvarende forhold i svensk jvf. Nils Hasselmo: Det svenska språket i Amerika. *Sprog i Norden. Årsskrift for de nordiske sprognævn*. København 1971, p. 141–42. – (12) Poul Andersen: *Fonemsystemet i østfynsk*. Udvalg for Folkemaals Publikationer. Serie A Nr. 14. København 1958. Inger Ejkskjær: *Fonemsystemet i østsjællandsk*. Udvalg for Folkemaals Publikationer. Serie A Nr. 24. København 1970. – (13) Poul Andersen: Dansk Fonetik. Kap. XV af *Nordisk Lærebog for Talepædagoger I*. København 1954. I det følgende vil Poul Andersens *afgy*-terminologi blive anvendt. – (14) Herunder er medtaget de defekte ord: *koerne* (65), *truk* (81). – (15) Ved klassifikationen tages ikke hensyn til stødet, således at ord, der har stød, men i alle andre henseender er amerikanske, henføres til denne gruppe. – (16) Om stødforholdene i engelske låneord på dansk jvf. Aage Hansen: *Stødet i dansk*. Det kgl. danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filologiske Meddelelser XXIX Nr. 5, København 1943, p. 102–106. – (17) Uriel Weinreich: *Languages in Contact*. Publ. of the Linguistic Circle of New York, N.Y. 1953. – (18) Den seneste beskrivelse er *Some Observations on Language Variety and Plurilingualism*. *Social Anthropology and Language*, ed. by E. Ardener. London 1971. – (19) Charles A. Ferguson: *Diglossia. Language in Culture and Society* ed. by Dell Hymes. New York 1964, p. 429–40. – (20) Denison o.c., p. 165.

(21) Hasselmo o.c., p. 141 viser en tilsvarende opfattelse af forholdet mellem svensk og amerikansk hos svensk-amerikanere: »det är svenskan som påverkas av engelskan, inte tvärt om«.

Navneforskning 1968–1971

Af medarbejderne ved Institut for Navneforskning

ved BENT JØRGENSEN

Produktionen indenfor dansk navneforskning i årene 1968–1971 dækker et vidt spektrum. I det følgende skal der gives en oversigt over, hvad der er præsteret i det nævnte tidsrum.

Udforskningen af stednavne har kastet de fleste arbejder af sig.

I *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder* har Kristian Hald behandlet en række almindelige efterled. Først gl. -*ruth* 'rydning' (i nynordisk -*ruð/d*, -*rjóðr*, -*rød*, -*ryd*, -*red* m.v.), der indgår i ca. 600 skandinaviske bebyggelsesnavne samt i et stort antal naturnavne. I Danmark er hovedformen -*rød*, således som leddet fremtræder i sit hovedudbredelsesområde, Nordøstsjælland. Omkring halvdelen af -*rød*-navnene er sammensat med personnavne, som altid er af hjemlig oprindelse, hvorved typen viser sig ældre end -*torp*-navnene. I enkelte tilfælde er forleddet et indbyggernavn (f. eks. Børstingerød), hvilket tages som vidnesbyrd om, at rydningen er foretaget kollektivt.

Navneleddet -*sal* anvendes i danske stednavne dels usammensat (de jyske sogne- og Sahl og Sall) dels som forled (Salløv, Saltrup) men ikke som efterled som i Norge og Sverige. Der henvises – uden stillingtagen – til diskussionen om ordets betydning som stednavneleddet: 'helligdom', 'hus', 'stormands sædegård'.

Gl. *skēth*, n., *skēthæ* n. (oldisl. *skeið*, n.), der i det øvrige Norden indgår i stednavne i betydninger som 'grænse', 'vejstrækning', 'adskillende bjerg- eller jordryg' er svagt repræsenteret i Danmark (bl.a. Emmerske, Skærød). Betydningen kan ikke fastslås, og leddet kan ikke altid adskilles fra gl. *skēth* f. 'kløvet træstykke'. Ledet forekommer usammensat i en række nordiske stednavne i Danelagen. Appellativet hestesked (= væddeløbsbane) kendes som marknavn et par gange i Danmark og som stednavn, men antagelig i norsk form, i Danelagen.

Navne på -*skov* på Sjælland er sjældne i middelalderen (gl. da.

with 'ved' er normalen) og mod nord og øst mangler de helt. På Lolland, Falster, Fyn og i Jylland er skov hyppigere i bebyggelsesnavne. Af navnene har flere kristne forled (munk, kapel) og kun få antages at gå tilbage til vikingetiden. Som forled kendes skov- i godt 20 navne på -by og i et lignende antal på -torp, men kun to af disse findes på Sjælland. Den særligt sønderjyske type landsbynavn + skov kan dokumenteres fra begyndelsen af 1400-tallet. I Danelagen kendes -skov kun én gang.

Glda. *sið* 'sø' (i Jylland nu ofte blot -s) indgår i mange danske bebyggelsesnavne, hvoraf enkelte betegner gamle og store bebyggelser. Forleddene betegner oftest terrænformationer eller plantevækst, i enkelte tilfælde hedenske guder (Hel, Tor). Som forled er 'sø' hyppigt og her forekommer tillige sideformen glða. *sæ*.

Også andre behandler enkelte efterled. I *Sprog og Kultur* bd. XXVI gennemgås glða. *hargh*, (ældre) middelnysk *harugh* af Peter Skautrup. Han argumenterer for den ældre opfattelse af betydningen som 'helligdom, alter' imod Allan Rostvik's (Har og harg, 1967) 'nøgent klippefremspring, stensamling'. Peter Skautrup fremlægger et stort, men langt fra entydigt materiale og sammenholder dette med arkæologiske, folkloristiske og topografiske data. Det påpeges, at *hargen* synes at være knyttet til mindre lokaliteter udenfor høj-kulten. Da det påvises, at navne med -ø-former ikke forekommer i Vest- og Sønderjylland giver Peter Skautrups afhandling tillige et bidrag til diskussionen om u-omlyden. Som appellativ har Peter Skautrup fundet 'harg' i betydningen 'indhegning' i »Øm klostres krønike« fra ca. 1300.

Om efterleddet (og appellativet) glða. *høgh* i skånsk og sjællandsk skriver endelig Vibeke Christensen i Festskriftet til Poul Andersen. Her korrigeres Brøndum-Nielsens beskrivelse i *Glda. Grammatik* af leddets udviklinger. Diskussionen står om udviklingen til ⟨øw⟩ m.v. henholdsvis ⟨øj⟩ m.v. Undersøgelsen viser, at ⟨øw⟩ er særdeles sjældent i skånsk, og at ⟨øw⟩ og ⟨øj⟩ på Sjælland ikke veksler efter dialektale kriterier, men efter kildernes proveniens, idet ⟨øj⟩ hovedsagelig bruges i ikke-lokale kilder. Denne tendens forstærkes efter middelalderens slutning, og efter Matriklen 1688 gennemfører centraladministrationen ⟨øj⟩ i sjællandske navne undtagen i få, med andre typer forvekslelige, navne som f. eks. Salløv (jfr. -lev), Mørkøv (jfr. -køb). Vibeke Christensen antager, at udviklingen af ⟨øw⟩ > ⟨øj⟩ mod den oprindeligere, dialektale tilstand i sjællandsk skyldes påvirkning fra skånsk.

Om enkelte stednavne er der fremkommet to afhandlinger i Poul Andersen-festskriftet.

Barnehøj og *Bavnehøj* behandles af Inge Wohler. En udtale [ba'n] betinger sammenfald af bavn og barn i dele af Fyn og Ærø samt på Kalundborgegnen. Navnene langs den fynske grænse for sammenfaldet undersøges, og der drages den konklusion, at bavn er det oprindelige forled undtagen i de tilfælde, hvor saglige kriterier taler imod. Det viser sig endvidere i ældre kilder, at højdedragsbetegnelser (høj, bjerg o.l.) oftest kombineres med bavn-, mens nærliggende moser og kær kombineres med barn-, ikke sjældent i forbindelse med navneforklarende sagn. Når barn- i nyere tid også findes i forbindelse med -høj o.l. kan det bero på bavnevæsenets afskaffelse, mens bavn's fremtrængen i allernyeste tid tilskrives romantiserende tendenser.

Lis Weise skriver om stednavnetypen *Bøget* : *Bøgede* på Sjælland, Lolland og Falster. Navne af denne type (oprindelige ia-stammer) har i middelalderen normalt ubestemt form og sjældent bestemt form, men om ved 1500 får de ubestemte former et -t tilføjet. I slutningen af 1600-tallet kan dette -t enten atter svinde (Lindet > Linde) eller der kan føjes et -e til (Bøget > Bøgede). Til disse udviklinger svarer i nutiden udtalen [ð]/[əðə] på Sjælland, på Lolland-Falster [ə]/[əð]/[əd]/[é]. Det viser sig ved inddragelse af andet ordstof, at i sjællandsk falder udtalen af best.neut. samt præt. og præt.part. af ön-verber sammen i -[ə(ð)] overfor infinitiv -[ə]/nul, mens Lolland-Falster lader best.neut. og præt.part. af ön-verber gå sammen mod infinitiv og præt. af ön-verber. Herved opstår muligheden for den sjællandske udvidelse til -ede i navne som f. eks. Birkede overfor Lolland-Falsters [əð], der kun kan opfattes som (et), jfr. Birket.

Af betydning for udforskningen af enkelte stednavne og stednavneled er endvidere Kristen Møllers bog *Kås og brygge*. Her behandles en lang række betegnelser for anløbspladser set udfra sproglige (dialekt-geografiske) og saglige synspunkter. Særlig omfattende er behandlingen af brygge, kås og vase. *Brygge* kendes fra 1400-tallet og anses – trods hyppige -gg-skriveformer – for lån dannet efter tysk (Schiffs)brücke. Under *vase* behandles ikke blot betydningen 'anløbsbro/-plads' men også 'vejdæmning'/'opfyldt vej i sumpet terrain' som f. eks. i navne som Vaseengen, Vasemosen. Som en (falsk) subtraktionsdannelse til sådanne navne anses betydningen 'vase' = 'eng/mose' at være opstået. *Kås* anser Kristen Møller på linie med

Ivar Modéer for et lån yderst ude fra fransk chaussée med en oprindelig betydning 'vej over sumpet terrain' og med en betydningsudvikling svarende til den, man må antage for ordet vase. Bogen giver mange eksempler på ordenes anvendelse i stednavne, og den er rigt illustreret.

I forlængelse af sin gennemgang af marknavne i Søborg sogn i *Fra det gamle Gilleleje* 1951, 1952, 1954 har K. B. Jensen i *Ortnamnssällskapet i Uppsala Årsskrift* 1968 behandlet det nordsjællandske sogns bebyggelsesnavne, såvel ældre som yngre, og her fremsat en del forslag til tolkning altererende med Frederiksborg Amts Stednavne, bl. a. Hulerød (1271 Holærhø) som < -høgh og Ferle som < -lev.

Af større fremstillinger af stednavne er der i perioden fremkommet tre. Heraf er den ene en disputats, nemlig Lis Weises *Efterstillet adjektiv i danske stednavne*. Det er en syntakshistorisk undersøgelse på basis af stednavne af typen Ølsemagle, Herstedøster. Typen var i middelalderen langt hyppigere end nu (mange ekss. efter mønstret Heddingelille > Lille Heddinge) og i en række kapitler undersøges udviklingen kronologisk i typens hovedområder Sjælland, Lolland-Falster og Skåne. Endvidere er der afsnit om de adjektiver, der efterstilles og om de stednavnetyper, hvor efterstilling forekommer. Et hovedproblem for Lis Weise har været de litterære kilders samtidighedsværdi. Dette gælder specielt i tre typer af tilfælde, nemlig 1: arkaiserende kilder 2: kilder kun kendt i afskrift og 3: opregnende kilder. For at løse dette ægthedsproblem har Lis Weise foretaget undersøgelse af de pågældende kilders sprogform i øvrigt og – især for de ældste perioders vedkommende – inddraget andre samtidige sprogkilder. Sådanne undersøgelser har m.h.t. »Kong Valdemars Jordebog« ført til en konstatering af forskellen mellem den centraladministrative Hovedliste uden efterstillinger og den lokale Falsterliste med efterstillinger, idet der er sammenlignet med placeringen af adjektiver og possessive pronomener i samtidige lovtekster. Undersøgelsen tyder på, at udviklingen til foranstilling er tidligere i Sønderjylland end i det øvrige Jylland, og at efterstilling i lovteksterne må opfattes som et arkaiserende element. Med udgangspunkt i eksemplet *Å hin hellige* analyseres færøsk stednavnestof til belysning af de enkelte faser i udviklingen fra efter- til foranstilling, og Lis Weise fremsætter på grundlag heraf nogle betragtninger over opkomsten af bestemthedskegørien og den foransatte vestjyske ar-

tikel. En undersøgelse af »Eline Gøyes Jordebog« viser, at efterstilling i dennes opregnende dele alene er udtryk for administrativt bestemte ønsker om fælles opslagsform for navne med varierende foranstilling.

I 1968 udkom det første bind (bogstav A-D) om *Danske sø- og ånavne* af John Kousgård Sørensen. Værket, som er planlagt til 8 bind, vil i alfabetisk orden behandle hele den dansksprogede hydronymi. Hovedformålet med udgivelsen er at skabe overblik over motivvalget ved dannelsen af vanddragsbetegnende navne, og da alle navne medtages vil et resultat af undersøgelserne blive muligheden for at afgrænse visse semantiske kategorier af led som hyppigere forekommende end andre, hvorved der kan tilvejebringes kriterier for at foretrække bestemte tolkninger i etymologisk flertydige tilfælde. Et resultat af arbejdet er endvidere konstateringen af en række vanddragsnavne, der nu kun kendes som led i andre stednavne i vanddragets nærhed. Herved kastes der lys over en øjensynlig meget gammel del af det danske navneforråd. De metodisk forfinede reduktionskriterier, som er udviklet i forbindelse med fremdragelsen af sådanne uoverleverede hydronymer, vil – tillige med bl. a. en gennemgang af efterled og afledningselementer samt problemer om datering og navngivningsmotiver – blive behandlet i det sidste af de 8 bind. Her vil endelig også fremkomme en sammenligning af den danske hydronymi med den øvrige nordiske og germanske.

Af større samlede fremstillinger af en stednavnetype er i perioden endelig kommet *Dansk Gadenavneskik* af Bent Jørgensen. Heri behandles den historiske udvikling indenfor gadenavngivningen i Danmark, dog således at byerne København, Ålborg, Ribe og Nakskov er udvalgt som særlige undersøgelsesområder. I et indledende kapitel om gadenavnenes struktur er det af John Kousgård Sørensen og Lis Weise i *Marknavnestudier*, 1964 opstillede skema til analyse af (specielt) marknavne søgt taget i anvendelse, og Bent Jørgensen foreslår i forbindelse hermed en modifikation af det pågældende skema fra 5 til 4 felter. I bogen inddeles gadenavnene efter deres semantiske indhold i 10 undergrupper med en særlig vigtig distinktion trukket mellem de ikke-memorale navne (gruppe 1–8 og 10) og de memorale navne (gruppe 9). I sin gennemgang af gruppebestemte gadenavne i 1600-tallets København regner forfatteren med, at deres opkomst skyldes påvirkning fra analoge dannelser i dele af Amsterdams gadenet og i den danske flåde. I en række kapitler gi-

ves der en gennemgang af nogle sproglige problemer vedrørende dannelsen af gadenavne, bl. a. sammensætningsforhold, brugen af bestemt artikel, folkeetymologi og ellipsc. Der gives en kort gennemgang af de vigtigste efterleds historik, ligesom der søges redegjort for opkomsten og anvendelsen af betydningssekundære (»moderne«) efterled af typen -vænget, -løkken etc. Endelig gives der en oversigt over problemer i forbindelse med gadenavnes tilkomst og fragang og over forskellige motiver bag ændringer af gadenavne.

I Institut for Navneforsknings serie *Danmarks Stednavne* er i 1969 udkommet bd. XIV, *Odense amts bebyggelsesnavne* ved John Kousgård Sørensen. Bindet behandler udfra den moderne stednavneforsknings principper om kildekritisk vurdering og sprogligt funderet analyse amtets navne på bebyggede lokaliteter, ikke blot købstæder, landsbyer og gårde men også navne på f. eks. møller, kirker, beboede øer, landskaber, gader m.v. Alle nuværende og tidligere bebyggelsesnavne er registreret og med undtagelse af navne på enkeltgårde eller -huse fra efter 1900 tillige gjort til genstand for etymologisk undersøgelse. Skriveformer af navnet anføres i et udvalg bestemt af formernes mængde og kildemæssige kvalitet samt af navnets gennemskuelighed. Navnestoffet er topografisk ordnet efter Dansk Folkemindesamlings sogncordning. Hyppigt forekommende efterled og endelser er behandlet særskilt og et kapitel omhandler bebyggelsesens historie.

Som bind XV i serien *Danmarks Stednavne* er i 1970 udkommet første del af fem planlagte bind med *Svendborg amts naturnavne*. Første del, ved Birte Hjorth Pedersen og Inge Wohlert, indeholder naturnavnene fra Sunds herred og indholdet er afgrænset således, at alt hvad der ikke er medtaget i amtsbindet om bebyggelsesnavnene (jfr. om DS bd. XIV) findes behandlet her. De filologiske principper for behandlingen er de samme som ved udgaverne af bebyggelsesnavnene. De enkelte lokaliteter er såvidt muligt placeret i det gamle vangesystem eller lokaliseret i forhold til andre lokaliteter. Lokalteternes art og eventuelle lokale traditioner om dem er normalt anført. Den mindste alfabetiseringsenhed er ejerlavet i modsætning til sognet i bebyggelsesnavneudgaverne.

Danske og nordiske personnavne er behandlet af to forskere i perioden.

I 1968 skrev Peter Jørgensen i *Sprog og Kultur* bd. XXV om *fornavnekombination i Brede sogn*. Afhandlingen slutter sig til hans

20 år ældre fremstilling af »Fornavne i Brede sogn gennem 100 år« og det er dens materiale, som anvendes. Af mandssnavnene har ca. $\frac{1}{3}$ 2-navne-kombination, af kvindenavnene ca. $\frac{2}{3}$, hvilken forskel beror på, at mænd hyppigere har to efternavne. Et meget stort antal kombinationer optræder kun én gang. Undersøgelsens hovedresultat er, at kombinationslementerne kan vælges og kombineres frit, og at der ikke har været nogen fast forbindelse mellem den skriftlige navnekombination og den mundtlige usus; dog kan der under hensyntagen til den stedlige udtale konstateres en tendens til at placere det letteste navn først.

Personnavne i Danmark er titlen på tre håndbøger af Kristian Hald i Dansk Historisk Fællesforenings håndbogsserie. Bd. I. Oldtiden udkom i 1971, de to følgende bind vil omhandle middelalderen og nyere tid. Kilderne er ca. 20 personnavne på urnordiske runesten, ca. 200 vikingetidsnavne og knap 1000 navne som led i stednavne især af typerne -lev, -sted og -torp. Endvidere et lignende antal nordiske navne kendt i vikingetidens England og Normandi. I bogen omtales forskellige navngivningsprincipper. Ældst er variationsprincippet, der forudsætter toleddede navne. Første eller sidste led er identiske i faders og søns navn: Isbiorn – Frøbiorn; Þorstæin – Þorlacr. Dette princip kan bedst studeres på en række bornholmske indskrifter. Opkaldelse efter nær, afdød slægtning fremtræder ikke klart i de danske kilder, men kan med stort udbytte studeres i den islandske overlevering. Der gives en detaljeret gennemgang af oldtidens tre navnetyper, (1) de sammensatte (eks.: HlewagastiR), (2) de usammensatte (eks.: Biorn) og (3) kortnavnene eller de hypokoristiske (eks.: Töki). I modsætning til de øvrige germanske sprog er nordisk karakteriseret ved hyppig anvendelse af gudenavne som led i sammensatte personnavne og fremfor alt er Thor- en hyppig navnekomponent, hvilket må hænge sammen med denne guds stilling som hovedgud i Norden. Der gøres i bogen grundigt rede for kortnavnernes dannelsesmåde; også her dominerer dannelser til Thor- som f. eks. mandssnavnene Töki, Tobbi, Töli og kvindenavnene Töka, Töva. Sådanne navne tilhører tiden efter folkevandringerne og er et specielt dansk fænomen. Endnu i vikingetiden er de sammensatte navne dog hyppige end usammensatte og hypokoristiske navne, og ændringer i navneforrådet beror først og fremmest på forandringer indenfor de enkelte grupper.

Problemerne omkring forholdene mellem Skandinavien og England

i vikingetiden har været genstand for undersøgelser på forskelligt hold.

I perioden er fremkommet del 2 og 3 af Kenneth Camerons *Scandinavian Settlement in the Territory of the Five Boroughs. The Place-Name Evidence*. I del 2 undersøger Cameron 109 navne på *-thorp*. Forholdsvis få af forleddene i disse stednavne er appellativer eller adjektiver og adskillige af *thorp*'erne har fået navneændring siden nedskrivningen af Domesday Book. Der er flere hybride sammensætninger på *-thorp* end på *-by* og de er fordelt på forholdsvis få, markante områder, sammenfaldende med *by*'s hovedområder. *Thorp*'erne findes fortrinsvis på uindbydende jord. Disse kendsgerninger overbeviser Cameron om, (1) at det skandinaviske ord *þorp* blev brugt i området om »en sekundær bebyggelse, en fjerntliggende gård eller en lille landsby afhængig af en større by«, (2) at *thorp*'erne er vidnesbyrd om kolonisation i snæver forstand, og (3) at den danske bosættelse her må have været langt mere omfattende end en temmelig lille hær har kunnet være årsag til.

I 3. del behandler Cameron områdets 60 såkaldte Grimston-hybrider, d.v.s. stednavne hvis efterled er OE *-tūn*, og hvis forled er et skandinavisk personnavn. Tidligere forskning omkring typen (bl.a. Peter Sawyer's afvisning af den som bevis for skandinavisk bosættelse) diskuteres og Cameron påpeger, at personnavnetyperne indicerer ælde, og at nogle af navnene nævnes tidligere end Domesday Book. Fordelingen af typen er i markant modsætning til *-by* og *thorp*. Lincolnshire har således 11 hybrider, 217 *by* og 66 *thorp*, mens Nottinghamshire har næsten lige mange hybrider og *by* og Derbyshire har flest hybrider. Da hybriderne er hyppigst i områder med overvejende engelske navne og omvendt sjældne i områder med *by*, og da de findes på samme gunstige, topografiske placeringer som de omgivende engelske navne, konkluderer Cameron, at de sandsynligvis repræsenterer et tidligt stadium med dansk overtagelse af allerede eksisterende engelske bosættelser.

I en artikel i *Medieval Scandinavia* 2 (1969) argumenterer Kenneth Cameron mod Peter Sawyers artikel »The two Viking Ages of Britain« ibid. Cameron forsvarer sin tese om »sekundær immigration« idet han fremhæver, at teorien passer godt med den økonomiske vækst i England i 10. og 11. årh., med den betydelige indflydelse fra skandinaviske sprog og med fordeling, topografi og geologi for lokaliteter med skandinaviske navne i området »Five Boroughs«.

I serien *English Place-Names* har J. McN. Dodgson udsendt de tre første bind om *Cheshire's stednavne*. I grevskabets østligste hundreds ($\simeq$ herred) findes et begrænset antal skandinaviske stednavne, muligvis hidrørende fra en ekspansion af den danske bosættelse i det sydlige Yorkshire og Derbyshire. I fjerde bind vil Wirral-halvøens norske navne blive behandlet, og den skandinaviske bosættelse i det hele vil blive analyseret i bind 5.

J. McN. Dodgson har også behandlet gadenavnene i Chester. Enkelte kan med større eller mindre sikkerhed vises at være af skandinavisk oprindelse. Brugen af skandinaviske personnavne og tilstedeværelsen af en Skt. Olai kirke lader formode, at Chester har haft en klart skandinavisk befolkningsgruppe i 11. årh. Denne synes at have mistet sin selvstændige levedygtighed i 12. og 13. årh., idet kirken kommer i økonomiske vanskeligheder, og mange af personnavnene angliseres.

Også Kristian Hald har vendt sig mod sider af Peter Sawyers »The two Viking Ages of Britain« i *Medieval Scandinavia* 2. Det kan ikke være rigtigt, som hævdet af Sawyer, at mange af stednavnene på by i 'the East Midlands' var dannet lang tid efter den oprindelige skandinaviske bosættelse og af en anglo-skandinavisk befolkning. Der er, påpeger Hald, få hybride dannelser og personnavneleddet *þór*-, der blev almindeligt i selve Skandinavien i vikingetiden, er sjældent repræsenteret. Der findes talrige marknavne af skandinavisk oprindelse, også i byer med engelske navne som f. eks. Benniworth i Lincolnshire. Benniworth og omgivende engelsk-benævnte landsbyer må have været dansk-sprogede og følgelig må der have været en kraftig dansk immigration til disse egne i vikingetiden.

Af Gillian Fellows Jensen foreligger der flere undersøgelser af de skandinavisk-angelsaksiske problemer. Fra 1968 disputatsen *Scandinavian Personal Names in Lincolnshire and Yorkshire*. Bogens hovedafsnit er en ordbog over de nordiske navne, som findes i kilder fra de to grevskaber i tiden ca. 875 (ældste nordiske bosættelse) til slutningen af 13. årh. Der gøres rede for om navnene kendes selvstændigt eller som led af stednavne, for deres modsvarighed i Skandinavien og for alternative tolkningsmuligheder. I et andet kapitel diskuteres omfanget af den nordiske bosættelse i Danelagen og Fellows Jensen slutter sig til den nu mest udbredte opfattelse, at de erobrende hære nok har været ret små, men at de må være blevet fulgt af et betydeligt antal emigranter. En undersøgelse af de nordiske

stednavnes udbredelse i de to grevskaber viser, at bosættelsen i Lincolnshire og Yorkshire East Riding og det sydlige af Yorkshire North og West Riding overvejende har været dansk, i resten af North og West Riding derimod overvejende norsk. Det nordiske personnavnestof inddeles i tre grupper, (1) sammensatte navne (eks.: Asbiorn), (2) oprindelige tilnavne (eks.: Gamall), (3) sekundære dannelser (eks.: Geirr) samt navne af ikke-nordisk oprindelse indført af skandinaver. De ældste stednavne med nordiske personnavne er nordisk *-by* og engelsk *-tūn*, noget yngre derimod nordisk *-þorp*, men der er ikke typeforskelle mellem personnavne i sammensætning med de tre led. Derimod dominerer de oprindelige tilnavne som førsteled i stednavne, mens samtidig sammensatte personnavne var de mest populære blandt herskende klasser i Skandinavien. Betragter man de skandinaviske personnavne overleveret udenfor stednavne, beslaglægger hver af de to typer ca. 50 % af bærerne omkring år 1000, omkring år 1200 er der en mindre overvægt af de oprindelige tilnavne. De sammensatte personnavne beholder altså deres popularitet. De sekundære navne kendes i hele perioden, men opnår aldrig noget større antal forekomster, og de er sjældnere i stednavne i Danne-lagen end i vikingetidsstednavne i Danmark. En undersøgelse af de nordiske kolonisters navnevalg viser, at de fleste fædre med nordiske navne vælger ikke-nordiske navne til deres børn, jo længere ned i tiden desto hyppigere.

Fra 1969 stammer en artikel i *Namn och Bygd* af Gillian Fellows Jensen om *skriveren af det såkaldte Lindsey Survey* fra ca. 1115–18. Den viser at dette håndskrift især m.h.t. de skandinaviske navne normalt har bedre former end Domesday Book fra 1086, somme tider gør skriveren sig dog skyldig i bevidst skandinavisering. Det engelske *-hām* skandinaviseres til *-heim*, hvilket afslører *ei* som diftong endnu på den danske bosættelses tid. Former i Domesday Book og andre kilder, der viser monoftongering må skyldes anglo-normannisk eller måske oldengelsk indflydelse.

Om *skattelisterne i Domesday Book* (indført i 1120-erne) over *Bruce-lenet* skriver Gillian Fellows Jensen i 1970, at deres stednavneformer ganske ofte er bedre end dem i selve Domesday Book, selvom der kan være mistanke om enkelte skriver-skandinaviseringer af oldengelske navne. Kilden er enten baseret på de originale Domesday Book-skattelister eller på en lokal kompilation af koncepter.

I *Onoma* 1969 skriver K. B. Jensen om nogle britiske og olden-

gelske navne, som kan påvises at være blevet underkastet skandinavisk indflydelse og om nogle navne, som synes at være af irsk oprindelse.

Et enkelt kapitel i V. E. Watt's artikel fra 1970 om *stednavne i Durham county* m.v. er helliget grevskabets skandinaviske navne. De findes i et sydligt område stort set svarende til Durham's eneste 'wapentake'. Ved siden af *-by* og *-thorp* og Grimstonhybrider er der et vist antal skandinaviserede engelske navne. Den skandinaviske bosættelse i dette område skal muligvis forbindes med koloniseringen fra Yorkshire North Riding, men i øvrigt er der i distrikterne Wear-dale og Teesdale nogen grund til at regne med irsk-norsk indtrængen via Cumberland.

Mængden af udgivne kilder er i perioden blevet forøget med adskillige bind. Den Gammeldanske Ordbog har udgivet 4 bind *Gammeldanske Diplomer* dækkende tidsrummet 1411–1435. Læsningen af diplomerne er foretaget i midten af 1950'erne af Inger Dons og Thelma Jexlev under tilsyn af Kaj Bom, og bindene giver for første gang mulighed for at studere dette tidsrums diplomer i let tilgængelig form i det originale sprog. Det må derfor dybt beklages, at arbejdet med serien indtil videre har måttet stilles i bero.

Diplomatarium Danicum med den sideløbende oversættelse *Danmarks Riges Breve* er i 1969 udkommet med 3. rækkes 6. bind omfattende årene 1361–63. Særlig vigtige navnekilder heri er skåningene Niels Stigsens og Niels Poses testamenter.

Andet og afsluttende bind af *Det kongelige Rettertings Domme og Rigens Forfølgninger fra Christian III's tid* ved Troels Dahlerup udkom i 1969. Domsudskrifterne indeholder et betydeligt antal person- og bebyggelsesnavne, dog ofte i ulokal form.

Af 1600-talskilder skal nævnes bind 1 (Ålborg og Ribe stifter) af *Præsteindberetninger til Ole Worm* ved Frank Jørgensen. Indberetningerne indeholder en lang række navne på høje ofte også ledsaget af navneforklarende traditioner. Endvidere det afsluttende, andet bind af *Levnedsløb i Sørbymagle og Kirkerups Kirkebøger 1646–1731* ved Ole Højrup med materiale til belysning af Danmarks eftermiddelalderlige personnavneskik.

En række stednavnetekster er udgivet af Institut for Navneforskning i 1971 under titlen *Stednavne i tekster*; bindet er primært beregnet til universitetsundervisningen i navneforskning.

Den VI. nordiske Navneforskerkongres afholdtes i Helsingør i 1971 med emnet *Usammensatte naturnavne*. Foredrag og referater af diskussion vil fremkomme i *Namn och Bygd*.

På kongressen vedtoges det på initiativ af den svenske forsker Lars Hellberg at nedsætte en internordisk komité dels til at koordinere nordisk navneforskning dels til også selv at tage initiativer til nyforskning. Siden kongressen har komiteen (nu kaldet NORDNA) foranlediget oprettet et centralt kartotek over nordiske navneforskere og deres igangværende arbejder. Derudover er der planlagt forskellige seminarer over emner som terminologi, struktur og edb-behandling. Problemerne omkring finansieringen af Nordna's aktiviteter er dog stadig uløste, men der søges til forskellig side om støtte til komiteens fortsatte arbejde.

Litteraturliste

Stednavne. Danmark.

Christensen, Vibeke. Udviklingen af høgh(-) i østdanske stednavne. i *Studier i dansk dialektologi og sproghistorie tilegnede Poul Andersen*. 1971.

Danmarks Stednavne. XIV. Odense amts bebyggelsesnavne v. J. Kousgård Sørensen. 1969.

Danmarks Stednavne. XV. Svendborg amts naturnavne I (Sunds herred) v. Birte Hjorth Pedersen og Inge Wohlert. 1970.

Hald, Kristian. -ruth. i *Kulturhistorisk leksikon for Nordisk Middelalder XIV*. 1969.

-sal. i *Kulturhistorisk leksikon for Nordisk Middelalder XIV*. 1969.

-skēth. i *Kulturhistorisk leksikon for Nordisk Middelalder XV*. 1970.

-skov. i *Kulturhistorisk leksikon for Nordisk Middelalder XV*. 1970.

-sø-. i *Kulturhistorisk leksikon for Nordisk Middelalder XV*. 1970.

Jensen, K. B. Bebyggelsesnavne i det gamle Søborg sogn. i *Ortnamnssällskapets i Uppsala Årsskrift*. 1968.

Jørgensen, Bent. *Dansk Gadenavneskik*. 1970.

Møller, Kristen. *Kås og Brygge. Betegnelser for anløbsbroer*. 1968.

Skautrup, Peter. Ældre middeljysk harugh. i *Sprog og Kultur XXVI*. 1970.

Sørensen, John Kousgård. *Danske sø- og ånavne I (A-D)*. 1968.

Weise, Lis. Bøget: Bøgede i østdanske stednavne. i *Studier i dansk dialektologi og sproghistorie tilegnede Poul Andersen*. 1971.

Weise, Lis. *Efterstillet adjektiv i danske stednavne*. 1969.

Wohlert, Inge. Barnehøj. i *Studier i dansk dialektologi og sproghistorie tilegnede Poul Andersen*. 1971.

Personnavne. Danmark.

- Hald, Kristian. Personnavn. Danmark, England, Normandiet. i *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder XIII*. 1968.
- *Personnavne i Danmark, I. (Oldtiden)*. 1971.
 - Slektsnavn, Danmark. i *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder XVI*. 1971.
- Jørgensen, Peter. Om fornavne-kombination i Brede sogn. i *Sprog og Kultur XXV*. 1968.

Danelagen.

- Cameron, Kenneth. Linguistic and Place-Name Evidence. i *Medieval Scandinavia* 2. 1969.
- Scandinavian Settlement in the Territory of the Five Boroughs: The Place-Name Evidence, Part II, Place-Names in Thorp. i *Medieval Scandinavia* 3. 1970.
 - Scandinavian Settlement in the Territory of the Five Boroughs: The Place-Name Evidence, Part III, the Grimston-hybrids. i *England Before the Conquest* v. Peter Clemoes og Kathleen Hughes. 1971.
- Dodgson, J. Mc.N. Place-Names and Street-Names at Chester. i *Journal of the Chester Archaeological Society*. 1970.
- *The Place-Names of Cheshire I–III. English Place-Name Society Vols. XLIV–XLVI*. 1970–71.
- Hald, Kristian. A reply to Peter Sawyer on 'the two Viking Ages of Britain'. i *Medieval Scandinavia* 2. 1969.
- Jensen, Gillian Fellows. The Domesday Book Account of the Bruce Fief. i *Journal of the English Place-Name Society* 2. 1969–70.
- The Scribe of the Lindsey Survey. i *Namn och Bygd*. 1969.
 - *Scandinavian Personal Names in Lincolnshire and Yorkshire*. 1968.
- Jensen, K. B. The Blending of Languages in the Place-Names of the North-East of England. i *Onoma*. 1969.
- Watts, V. E. Place-Names. i *Durham County and City with Teeside* v. J. C. Dewdney. 1970.

Kilder.

- Danmarks Riges Breve*. 1361–1363. 3. række 6. bind. 1969 v. C. A. Christensen, Herluf Nielsen, K. Friis Johansen, Peter Jørgensen.
- Det kongelige Rettertings Domme og Rigens Forfølgninger fra Christian III's tid*. bd. 2. 1969 v. Troels Dahlerup.
- Diplomatarium Danicum*. 1361–1363. 3. række 6. bind 1969 v. C. A. Christensen, Herluf Nielsen, K. Friis Johansen, Peter Jørgensen.
- Gammeldanske Diplomer*. 1411–1435. Gruppe A 2. række I–II. 1968 + III–IV. 1969 v. Inger Dons og Thelma Jexlev.
- Levnedsløb i Sørbymagle og Kirkerups Kirkebøger 1646–1731*. bd. 2. 1968 v. Ole Højrup.
- Præsteindberetninger til Ole Worm*. bd. 1. 1970 v. Frank Jørgensen.
- Stednavne i tekster*. 1971 v. Institut for Navneforskning.

Danske litteraturhistorier udgivet 1950–1972

Af METTE WINGE

Når man betragter de sidste ca. 20 års litteraturhistorier under et, er det iøjnefaldende at kun et par enkelte prætenderer at være primær forskning; for de fleste gælder at det er tidligere generationers forskning, der udmøntes på forskellig vis, alt efter hvem fremstillingen er beregnet for. Det betyder at principperne for fremstillingen med enkelte betydningsfulde undtagelser er de samme som for den ældre forskergeneration – og hermed tænkes der på Vilh. Andersen/Brix-generationen. Litteraturbegrebet er derfor det traditionelle – pilles der ved det sker det i form af en indsnævring som fx. hos F. J. Billeskov Jansen, der i *Danmarks Digtekunst* udelukkende behandler fiktionslitteraturen. Det man behandler i periodens litteraturhistorier er den litteratur, der har haft betydning for den litterære udvikling og den litteratur, der ikke er blevet raderet væk af den ubønhørlige, men ikke kortlagte proces, der hedder den litteraturhistoriske selektion. Det traditionelle litteraturbegreb indbefatter hverken den i øjeblikket så populære triviallitteratur eller børnelitteraturen, når det ikke netop drejer sig om en så berømt børnelitterær forfatter som H. C. Andersen.

Litteraturhistorier skrives som oftest med et bestemt publikum for øje. Vi har den populære fremstilling, der skal kunne læses af alle uden særlige lærdomsforudsætninger; man har den der er beregnet for elever på et nærmere fikseret undervisningstrin, og vi har den, der henvender sig til et udenlandsk publikum, og endelig har vi den »videnskabelige« fremstilling, der forudskikker at læseren befinder sig på nogenlunde samme niveau som forfatteren.

For de tre populære kategorier litteraturhistorier gælder det, at litteraturen i dem gerne sættes i forhold til noget, der i forvejen er kendt af læseren. I den populære fremstilling er det ofte en aktuel begivenhed, et aktuelt værk; i skolelitteraturhistorien noget eleven kender i forvejen, måske fra et andet fagområde, og i den der er beregnet for udlændinge gerne forfatterskaber kendt fra den hjemlige litteraturhistorie.

Et problem som alle litteraturhistoriske skribenter må tage stilling til er udvælgelsesproblemet, reduktionen. Hvordan sammentrænge, hvordan gruppere stoffet, således at fremstillingen bliver nogenlunde overskuelig? Rahbek og Nyerup satte i deres sidste bind de danske forfattere op på række og forsøgte ikke at skabe noget perspektiv i fremstillingen, hvad der måske var den væsentligste grund til at *Bidrag til den danske Digtekunsts Historie* hurtigt føltes forældet. N. M. Petersens *Bidrag til den danske Litteraturs Historie* er derimod – selv om hans litteratursyn er romantikerens og selv om hans fremstilling i passager er en punktfremstilling – stadig læsværdig bl. a. fordi han valgte sig nogle udsigtspunkter og lavede en hierarkisk fremstilling. Vilh. Andersens tre bind af *Illustreret dansk Litteraturhistorie* er for 1700-tallets vedkommende på grund af de tre hovedskikkelser (Holberg, Ewald og Baggesen) og den deraf affødte gruppering fremkommelig, mens de to bind om 1800-tallet med deres generationsrækker og den dermed forbundne opmarch af en mængde skribenter som bekendt er vanskelige at læse.

De to mest almindeligt anvendte sammentrængningsmåder er enten at sige lidt om mange forfattere og mange værker, eller også at sige noget mere om et mindre antal forfatterskaber, idet man udvælger sig nogle markante og lader andre ligge. Ved den første fremgangsmåde undgår man uberettiget at selekttere forfattere fra, men minussiden er at det bliver vanskeligt at se det litterære landskabs konturer på grund af de mange detaljer. Ved den anden fremgangsmåde opnår man at landskabsbilledet (for at blive i metaforikken) fremstår med en enkelhed og med en så klar fordeling af lys og skygge, at billedet netop på grund af sin klarhed fortegnes – overskueligheden bliver i sidste instans til uoverskuelighed. Man kan også sammentrænge ud fra et aktualitetssynspunkt, sådan at den ældre digtning får mindre rum og plads, alene fordi den er ældre, hvorved den nyere implicit får en højere vurdering. Der er flere andre måder at reducere på, og om det er gjort forsvarligt kan man kun måle ved at se på hvem bogen henvender sig til, ved at gå ind på dens præmisser og se på sammenhængen mellem disse og dens konklusioner.

Selv om F. J. Billeskov Jansens *Danmarks Digtekunst*¹ blev søsat så tidligt som i 1944, er det rimeligt her at inddrage værkets 3. bind, som udkom i 1958. *Danmarks Digtekunst* er som bekendt en genrehistorisk gennemgang af den danske fiktionslitteratur, digtekunsten,

eller som BJ udtrykker det, den litteratur der er æstetisk relevant. Værket har teoretisk baggrund i *Poetik*, der udkom første gang 1941–45.

Der hersker gerne overensstemmelse mellem en forskers valg af metode og hans materiale; findes denne overensstemmelse ikke, så bliver resultaterne sædvanligvis magre. Overensstemmelse mellem metode og materiale er i tilfældet *Danmarks Digtekunst* stor for bind et og to's vedkommende. Dette hænger sammen med at litteraturen for en stor parts vedkommende i 1600- og især 1700-tallet blev skrevet ud fra et genresynspunkt; genren var grundpillen og at udfylde genreskemaet var et mål for klassicismens forfattere. I 1800-tallet blev genreopfattelsen kraftigt betvivlet af romantikkens slægtled, og det kunstneriske mål var at skabe et universelt kunstværk, hvor alle genrer virkede sammen, og en genregennemgang af sådanne værker strider derfor imod selve stoffet. At BJ i bd. 3, der dækker tiden 1800 til 1860'erne, har følt denne uoverensstemmelse mellem metode og stof kan bl. a. ses af, at universalromantikkens første slægtled er trukket ud af genregennemgangen og placeret for sig som en indledning. Først herefter, når de kraftigste universalromantiske udslag har lagt sig, og digterne elskværdigvis igen skriver i de gamle genrer, kan systemet atter anvendes. I afsnittene om den lyriske kunst anes vanskelighederne igen, og digtgennemgangen kan undertiden nærme sig katalogopremsningen, mens man i afsnittene om den dramatiske kunst ser de gunstigste resultater af BJ's metode – bedre fremstilling af 1800-tallets drama har vi ikke.

Om genresynspunktet kan føres igennem på de sidste 100 års litteratur, ved vi endnu ikke. Man må meget håbe, at værkets fjerde bind udkommer; torsoer har vi nok af, og det ville være blodig synd om både *Danmarks Digtekunst* og Oluf Friis' *Den danske Litteraturs Historie* skulle forblive ufuldendte; begge værker er imponerende lærdomspræstationer, og begge er præget af deres forfatters stærke engagement og personlige holdning.

Det største litteraturhistoriske »hit« har, som det vil være bekendt, været *Dansk Litteratur Historie* (DLH)² udsendt af Politikens forlag under redaktion af P. H. Traustedt. Værket udkom i fire bind fra 1964 til 1966, og i en ny med let hånd revideret udgave i 1970. Hermed var værket trykt i 70.000 sæt. At DLH har udfyldt et latent behov synes oplagt, det kan ikke være effektiv forlagsreklame alene der skaber et så stort salg. Men mon ikke et stort antal købere

trods alt må karakteriseres som et sekundært publikum i Sven Møller Kristensens forstand?

Som værkets forgænger, og det som DLH er tænkt som afløser af, nævnes Carl S. Petersen og Vilh. Andersens *Illustreret dansk Litteraturhistorie* (IDL), selv om forskellene mellem de to værker er nok så markante som lighederne. IDL var tænkt og drømt som den brede, populært fortalte fremstilling af den samlede danske litteraturs historie, men det blev det kompakte, tungt – både med hensyn til ideer og realia – læssede værk, hvis krav til læserne var store. Drømmen om popularitet gik således ikke i opfyldelse for de to lærde herrer, men deres værk står som en af bautastenene i den danske litteraturs udforskning. DLH er derimod virkelig blevet det populære værk og et langt mindre omfangsrigt værk. Man har stort set skåret videnskabshistorien fra, i enkelte tilfælde inddrages den, men kun som et akkompagnement til fremstillingen af den skønne litteraturs historie. Endvidere har man skåret hårdt i den ældre tids litteratur. Værket breder sig ud imod vor tid, og sammenholder man bd. 1 og bd. 4 ser man at litteraturen fra ca. 200 e.K. til Baggesen, altså 1600 års litterære frembringelser, optager 619 sider mens litteraturen i de fyrre år fra 1920 til 1960 får 530 sider. Synspunktet kan vist kun forsvares udfra et popularitetshensyn, for det smerter at se forfattere som Kingo og Bording klemte nede på ganske få sider. Værkets konsekvens ligger altså i, at det kun medtager det, som man formoder har nogen aktuel interesse, og man kan derfor frygte, at det forældes hurtigere end IDL, for aktualitetssynspunktet undergraves vel hurtigere end alle andre. Hvem husker i dag Profumo-skandalen, som inddrages i forbindelse med Oehlenschlägers *Dina* (2, s. 108)? Det er muligt, at man for at værgе sig mod denne indbyggede forældelse, har valgt at tage næsten enhver skrivende pen fra den nyeste tid med, måske udfra den betragtning, at nogle af dem vil blive stående, og at værket dermed også i fremtiden vil have sin berettigelse. Udfra popularitetssynspunktet har man også valgt biografisk-psykologisk metode som mest velegnet for de tre første binds vedkommende, i det fjerde taler værkerne i højere grad uden støtte i forfatternes liv. Højdepunkterne er Billeskov Jansens gennemgang af Holberg og Ewald og Oluf Friis' af 1820'erne og 30'erne, der ligesom Hakon Stangerups Edvard Brandes-portræt er meget fængslende.

Forskellen mellem DLH og IDH fremgår også af litteraturhenvisningerne. Hvor Carl S. Petersens, selv om de naturligtvis var selek-

tive, medtog et stort antal titler på alle sprog (også latin), medtager DHL kun de centrale, helt oplagte ting og lader specialiteterne ligge. Den interesserede læser kan komme videre enten gennem henvisninger i de medtagne værker eller ved at gå til IDH – de to værker fungerer side om side.

Man kan næsten vove den påstand, at den typiske litteraturhistorie i de sidste ca. 20 års litteraturhistoriske udgivelser er fremstillingen beregnet for udlændinge. Nogle af dem er skrevet for et nordisk publikum og derfor udsendt på dansk, mens andre er udsendt på henholdsvis engelsk, fransk og tysk.

Da P. M. Mitchell i 1957 lagde sin tungtlastede *A History of Danish Literature*³ på bordet, udfyldte han et længe følt behov for en litteraturhistorie beregnet for engelsk læsende. Man havde måttet klare sig med Elias Bredsdorffs i sig selv overskuelige og veldisponerede artikel – men dog kun en oversigtsartikel – i samlingsværket *An Introduction to Scandinavian Literature* (1951).

Mitchell's metode kan karakteriseres som komparativ/kulturhistorisk, en i metodologisk henseende mærkværdig bastard, som dog hos M. viser sig at være brugbar. Kulturhistorien er den der rigest bidrager til forståelse af de litterære værker, der igen fortæller os om hele den menneskelige eksistens, siger M. I gennemgangen af de enkelte perioder kommer den kulturhistoriske baggrund ind som henvisninger til og inddragelse af udenlandske forfattere og tænkere. Heiberg ses således i forbindelse med Hegel, Brandes som en parallel til Steffens og som den der kanaliserer europæiske ideer ind i dansk åndsliv. Forfatterne sættes i relation til hinanden, og undertiden fremstår der et autonomt forfattersystem, hvor igennem man kun svagt fornemmer historiske og kulturhistoriske begivenheder.

M. medtager et meget bredt udvalg af forfattere; selv om han hævder i forordet, at han har måttet udelade mange, så er hans litteraturhistorie med hensyn til forfatterudvalget den fyldigste af stakken beregnet for udlændinge. Hos ham savner man hverken Zacharias Nielsen eller Carl Ewald.

M.'s mest imponerede indsats er vel nok fremstillingen af efterkrigstidens litteratur, især af Heretica-bevægelsen. Hans vurdering er skrevet få år efter tidsskriftets ophør, og hans hånd ryster ikke, selv om det er et stykke samtidslitteratur han bedømmer. Heretica beskrives med udgangspunkt i Vilh. Grønbech som får to fulde sider, men

med den viden man har i dag om M.'s Grønbech-interesse, forundrer det ikke så meget. (M.'s bog om Vilh. Grønbech udkom i 1970).

Frédéric Durands *Historie de la littérature danoise* (1967)⁴ er skrevet »udefra«. Han giver sig tid og plads til at fortælle om landets og sprogets oprindelse, om de arkæologiske funds oplysninger om kulturvaner fra de tider, hvor man ikke har skriftlige vidnesbyrd. D. lægger endvidere vægt på at fremstille de sociale strukturer i de forskellige tidsaldr, og han præsenterer hovedtræk af og vigtige begivenheder i den politiske historie, altsammen elementer som integreres i fremstillingen af den danske litteraturs udvikling. D. tager som Mitchell og som Hanne Marie og Werner Svendsen (se nedenfor) et stort antal forfattere med, ligesom han også inddrager faglitteraturen i det omfang den har betydning for forståelse af tidsånden. Han fører sin fremstilling op til Ole Wivel i 1950'erne og han vedgår selv, at det er en vanskelig sag at skildre en samtidig litteratur i et historisk perspektiv, og han gør heller ikke meget ud af tiden efter 1. verdenskrig, men lægger hovedvægten på 17 og 1800-tallets frembringelser.

At få Holberg til at se ud af noget over for et publikum af franskmænd er svært; men det lykkes D. at få Holbergs egenart frem, han bliver til en meget dansk forfatter og til en meget stor forfatter, et af verdenslitteraturens store numre. D. er i det hele taget meget varsom med at pege på fransk litteratur som forbillede for den danske, han gør mere ud af den germanske indflydelse; undertiden er han næsten for tilbageholdende fx. med hensyn til Brandes brug af Taine.

Af nogenlunde samme omfang og vægt som Durands franske og Mitchell's engelske er Hanne Marie og Werner Svendsens *Geschichte der dänischen Literatur* (1964)⁵. Synsvinklen hos de to minder også om den i de tidligere omtalte værker; her sætter man dansk litteratur i forhold til den tyske og lader i øvrigt forfatterpersonligheden være det konstituerende element. Skønt både Mitchell og Durand er traditionelle i deres syn på mangt og meget og skønt man ikke finder mange nyvurderinger i deres bøger, så er det personlige engagement dog større end hos de sobre men stærkt traditionsbundne HMS og WS.

De tre bøger minder også om hinanden i det ydre. De har alle et lidt officielt præg, er omhyggeligt sat og med et pænt men kedeligt illustrationsmateriale – ingen af de tre markerer noget nyt med hen-

syn til tilrettelægning – der er således god overensstemmelse mellem det ydre og det indre.

Af svenske modersmål- og litteraturstuderende forlanger man et vist kendskab til dansk sprog og digtning og for dette publikum blev der udgivet to bøger, nemlig Niels Kofoeds *Hovedlinier i dansk litteratur* (2. udg. 1968)⁶ og Aage Kabells *Faser af dansk digtning* (1959)⁷. For begge bøger gælder at forfatterne griber reduktionen an på en ret utraditionel måde og laver sig andre indfaldsvinkler til stoffet end sædvanligt.

Niels Kofoed har valgt at udelade alle de forfatterskaber, som ikke »i den almindelige bevidsthed er virkeligt repræsentative« som det hedder, og at en forfatter er repræsentativ betyder – formentlig – at han kan læses umiddelbart i dag. Kofoeds bog bliver derfor i højere grad en præsentation af læseværdige forfattere end en fremstilling af litteraturens udvikling. Han skildrer de store forfattere, for reduktionen går på forfatterskaber ikke på værker, i en kortfattet, næsten lapidarisk stil, og han forankrer de behandlede forfatterskaber til idéhistorien, mens han i gennemgangen af de enkelte forfatterskaber anvender biografisk-psykologisk metode. Kofoed tillader sig ikke mange svinkeærinder undervejs, men på trods af den kortfattede, til tider nærmest afsnappede fremstillingsform, formår han dog at få en del facetter frem i forfatterfysiognomierne, fx. er således Grundtvig-portrættet både levende og nuanceret. Kofoed lægger vægten på 1800 og 1900-tallets litteratur, og han forsøger at trække linien helt op til omk. udgivelsestidspunktet.

Aage Kabells *Faser af dansk digtning* (1959) er nok den originaleste af de mindre litteraturhistorier udgivet i tiden fra 1950 til ca. 1970. Hans bog henvender sig også til svenske studerende, men han forudsætter en større forhåndsviden hos sine læsere og en tro på, at læserne kan slå op i litterære håndbøger etc, for han spilder ikke megen plads på forfatterdata, og hans bibliografiske oplysninger er sparsomme.

Aage Kabell nævner i indledningen Billeskov Jansens *Danmarks Digtekunst* som forbilledet og støtteværket, men i stedet for som BJ at bruge genren som konstitutionsformel bruger han perioden. Periodiseringsproblemet er et delikat og derfor undertiden diskuteret problem. Det debatten bl. a. har drejet sig om, er hvilke elementer af

idéhistorisk, genrehistorisk, stilhistorisk og litterærhistorisk art der indgår, bør indgå i den syntese som en periodebestemmelse er. Undertiden støder man på nærmest intuitive formler, som ophøjes til at være etiketter på og nøgler til hele epoker. Da Aage Kabell holder sig til »det litterært relevante« for at bruge en omskrivning af BJ, er det undertiden vanskeligt at gennemskue, hvad det er han laver sine periodebestemmelser på; hvad fx. betegnelsen »Heroismen«, tiden fra ca. 1900 til 1. verdenskrig, indebærer udover kendetegn hentet fra de skønlitterære værker. Kabell overholder strengt sin periodeinddeling; han skærer fx. forfatterskaber, der strækker sig over flere perioder over, hvad der går ud over forfatterskabets helhed, men giver en rimeligere forståelse af den litterære udvikling.

Faser af dansk digtning er således i sin disponering og i sit grundsyn forskellig fra de fleste mindre litteraturhistorier, og Kabells formuleringer og vurderinger er det også. Han kan sige sig fri for den klichébrug som ellers er almindelig i litteraturhistorier, og som vel hænger sammen med den særlige tradition, der gælder for litteraturhistoriske skrifter.

Det i 1972 udkomne værk *Nordens Litteratur*⁸, redigeret af Mogens Brøndsted hører også hjemme i denne gruppe af litteraturhistoriske oversigtsværker beregnet for udlændinge. Det præciseres i forordet hvad hensigten er: »Afsnittene om hvert enkelt lands litteratur er ikke i første række skrevet for dette lands egne læsere, men for litteraturinteresserede fra de øvrige nordiske lande.« Redaktionen understreger også, at der ikke er tale om primær forskning, men at værkets nyindsats består i sammenstillingerne og jävnføringerne mellem de vigtigste skandinaviske forfatterskaber og litteraturstrømninger.

Selv om det danske afsnit således ikke er beregnet for danskere, er det blevet læst af en sådan – og det er vel tilladeligt. Det er Mogens Brøndsted, der står for de danske afsnit, og der er her tale om en fra hans hånd nyskreven fremstilling. For den ældre tids vedkommende disponerer MB sit stof på næsten samme måde som i *Danmarks Litteratur*, skrevet sammen med Sven Møller Kristensen (se nedenfor).

MB vælger at behandle færre forfatterskaber end fx. Mitchell. Ser man på tre nu næsten bortvisekede forfattere, som i gamle dage udgjorde en litteraturhistorisk remse: Pram, Tode og Overskou, så er

Pram behandlet hos Mitchell, ingen af dem i *Nordens Litteratur* og alle tre i *Illustreret dansk litteraturhistorie*.

MB har lavet litteraturhistorie på 1950'erne og 60'ernes litteratur, d.v.s. han har vovet springet ud på de mange favne vand, og her satses han på Rifbjerg som den store forfatter fra disse ti-år, han får hele fem sider. Her er ingen kompromiser – og heri ligger også en af værkets ny-indsatser. Sammenligner man denne fremstilling med den i Politikens litteraturhistorie ser man forskellen på en katalog-opremsning og en konsekvent – men muligvis forkert – hierarkisk gruppering af stoffet.

Det er en stor skam, at litteraturhenvisninger er så begrænsede som de er; de indskrænker sig til ganske få titler (5 i alt) på danske litteraturhistorier og nogenlunde det tilsvarende om de øvrige nordiske landes litteratur plus en oversigt over oversættelser af finsk, færøsk og islandsk skønlitteratur. Der er nogle generelle henvisninger til oversigtsværker på samnordisk basis, men det er svært at gennemskue, hvorfor man af alle måder har valgt at gøre det på denne – det svækker værkets anvendelsesmuligheder.

De litteraturhistorier som skal behandles i det følgende henvender sig fortrinsvis til studerende, gymnasiaster, HF-studerende, højskoleelever m.v. Den første Sven Møller Kristensens *Dansk litteratur 1918–50* (1950)⁹ behandler som angivet i titlen kun en begrænset del af den litterære udvikling. Bogen har været en sej succes, den så sin 7. udgave i 1965, og er sammen med *Dansk litteratur* af ham og Brøndsted vel en af de allermest anvendte litteraturhistorier.

Første udgaven – som ligger til grund her – rummer en enkelt betragtning over vanskelighederne ved at skrive historie på noget som af den skrivende ikke opleves som historie: »Det er klart, at der vil fremkomme et kaotisk indtryk, når man står med næsen helt inde imod billedet, og det er sandsynligt, at man vil opdage både linier og mønstre, når man træder et par skridt tilbage og studerer billedet med tålmodighed« (p. 7).

At der er en sammenhæng mellem litteraturen og det samfund den er blevet til i, har SMK aldrig betvivlet og i bogen inddrages da også de manges økonomiske vilkår og forfatternes stilling, ligesom han gør rede for de forskydninger af socio-økonomisk art, som foregik i det behandlede tidsrum og som danner baggrunden for litteraturens

udvikling. SMK trækker også linier til andre kunstretninger bl. a. til malerkunsten.

Bogen er en komponeret gennemgang. SMK sætter forfatterskaber sammen som tildels kontrasterer og tildels supplerer hinanden. Det mest udprægede eksempel på denne pædagogiske teknik er sammenstillingen af Kaj Munk, Nis Petersen og Hans Kirk, der dels repræsenterer tre forskellige og for 30'erne og 40'erne typiske livsholdninger og dels tre forskellige genrer (dramaet, lyrikken og prosaen). Denne sammenstilling kan dog kun føres igennem ved hjælp af nogle afhuggede hæle og tæer, således bliver Nis Petersens prosaværker næsten klemmt helt ud, for at han kan fremstå som lyrikeren.

Den litteraturhistoriske bedømmelse af 40'erne er naturligvis gjort med let hånd, og den afvisende holdning over for Heretica-kredsens metafysik, som SMK senere har givet udtryk for, mærkes kun i ringe grad her. Og en af grundene til at *Dansk litteratur 1918–50* har holdt sig så godt er måske denne faglige balance mellem personlige anti- og sympatier, der dog aldrig bliver til knasende objektivitet.

SMK og Mogens Brøndsteds tidligere nævnte *Danmarks litteratur* (1. udg. 1963, 2. udgave som billigbog 1964)¹⁰ er vistnok tænkt og skrevet som en skolelitteraturhistorie beregnet som afløser af Georg Christensens, Hans Kyrres, Svend Norrilds og hvad de øvrige veltjente, men på flere punkter forældede litteraturhistorier beregnet for ungdommen hedder.

MB og SMK har som nævnt delt stoffet mellem sig, således at MB skriver om tiden op til ca. 1870 og SMK om tiden op til ca. 1950.

Fremstillingen indledes med et essay »Om at læse«, hvor nogle af grundsynspunkterne præsenteres. Her står bl. a., at hvis opmærksomheden rettes mod hvad der udsiges i et værk, istedet for hvordan det siges, så opleves værket ikke som kunst. Denne understregning af kunstdimensionen er karakteristisk for bogen, også for SMK's afdeling, idet han henfører den litterære udvikling til de andre kunstformers og til filosofiens og fysikkens landvindinger og ikke i særlig grad til »basis« d.v.s. den materielle underbygning, og herved adskiller bogen sig fra *Dansk litteratur 1918–50*.

Om begrebet litteraturhistorie siges det, at den (litteraturhistorien) skildrer litterære forløb i sammenhæng, at den skaber perspektiver og at den fremhæver de væsentlige værker, giver dem relief og baggrund. Hvordan litteraturhistorien er kommet til at præsentere netop

disse værker berøres ikke – den er åbenbart et *fait accompli* med hensyn til udvalget.

MB behandler den norrøne litteratur, hvad der ikke er almindeligt; ellers er hans vel- og letskrevne gennemgang traditionel i den forstand, at han følger den traditionelle periodeinddeling med inddragelse af europæisk litteratur, når den har haft væsentlig betydning for den danske: Molière og Théâtre Italien for Holberg, tysk romantisk filosofi for Oehlenschläger etc. MB lader smukt den gamle tid omk. 1860 klinge ud med et Kaalund-citat, hvormed han får det til at se ud som om idealismen dør ud med Brandes, og det er da vist en pædagogisk virkningsfuld forkortning, som der ikke er fuld dækning for. Litteraturlisten er det kedeligste ved bogen, den er overordentlig sparsom selv for en gymnasiebog at være.

Jørgen E. Tiemroth: *Dansk litteratur. Fra runepoesi til modernisme* (1965)¹¹ henvender sig til nogenlunde samme publikum som MB og SMK, og hans bog har nogenlunde samme omfang. Tiemroth er komparatist: han sætter de behandlede værker ind i en idéhistorisk sammenhæng og i gennemgangen af værkerne peger han på de forbilleder forfatterne har haft og han lader deres værker indgå i den litterære tradition. Om Holbergs komedier får man følgende oplysning: »Komedierne har deres forudsætninger i Terents' og Plautus' latinske komedier, den italienske *commedia dell' arte* og Molière. Terents og Plautus' komedier, der er bearbejdelser af Menanders yngre attiske er intrigestykker . . .« (s. 43). Tullin sættes i forbindelse med Young, Ewald med Shakespeare og Ossian, Winther med Byron-Heine, det moderne gennembrud i forhold til Comte, Taine, Sainte-Beuve, Renan, Turgenjev o.s.v., så selv om Tiemroths bog på sin vis er letlæst, forudsætter han dog en ganske solid litteraturhistorisk referensramme hos sine læsere, hvad hverken bogens anlagspræg eller lay-out i første omgang tyder på.

Preben Ramløvs *Dansk Digtning Historie* (1965)¹² er den eneste af de her behandlede bøger, der har tendens til at rokke ved litteraturbegrebet – men det gøres kun sporadisk, der er ikke tale om en principiel ny holdning. PR medtager folkeeventyr og -sagn, hvad man ikke er vant til, og han inddrager også eksempler på væsentlig børnelitteratur, men om en egentlig integration af børnelitteraturen er der ikke tale.

PR adskiller sig også fra flertallet ved at lægge hovedvægten på

den ældre litteratur, fordi han finder at det er den der volder de største forståelsesvanskeligheder bl. a. på grund af manglende fornemmelse for tiden. PR er dog ingen foragter af nutiden, aktuelle begivenheder inddrages hele vejen igennem som parallelfænomener.

Skal man gøre det litteraturhistoriske bo op på grundlag af de sidste ca. 20 års litteraturhistoriske udgivelser, så må man konkludere, at selv om aktiviteten har været stor og selv om vi har fået en række overskuelige og lettilgængelige værker, så er der bortset fra F. J. Billeskov Jansens *Danmarks Digtekunst* ikke sket nogen særlig nytænkning på området. Litteraturhistorieopfattelsen har ikke ændret sig – og vi er endnu ikke blevet beriget med fx. litteraturhistorier med tyngdepunktet lagt i det materielle (Bomholts ortodoks »gammel«-marxistiske *Dansk digtning fra den industrielle revolution til vore dage* (1930) er helt forældet) eller med bøger hvori det traditionelle litteraturbegreb er blevet alvorligt anfægtet eller udvidet. Men noget nyt er dog på vej. Aage Henriksen og en kreds af interesserede omkring ham har i nogle år arbejdet med et større litteraturhistorisk projekt, hvoraf man har offentliggjort forskellige brudstykker *Meddelelser fra Dansklærerforeningen* 1970, nr. 4 og *Kritik*, nr. 17). Et af de offentliggjorte kapitler er en skitse til forord skrevet af Aage Henriksen. Heraf fremgår det, at man vil forsøge med en ny form for reduktion, idet man vil lade ideerne om, hvad meningerne igennem tiderne med et menneske har været, være det overordnede princip for og ledende synspunkt i fremstillingen. »Det er bogens formål at skildre de store tvingende virkelighedsfortolkninger, som har været samfundsskabende, og vise, hvordan de har forgrenet sig ind i og dannet konflikt med de enkelte menneskers jordnære forestillinger og interesser. Litteraturens historie er her inddelt i tre hovedafsnit, som benævnes efter de autoriteter, som forvalter de højeste værdier: *Slægten* (–1300), *kristendommen* (1100–1870), *samfund og videnskab* (1870–)«. (*Kritik*, nr. 17, s. 90).

Såvidt man kan skønne af de andre, indtil nu offentliggjorte bidrag, synes værket at nærme sig idéhistorien, og en sådan synsvinkel har ikke været konsekvent anlagt på litteraturhistorien i de senere år.

Noget nyt er også bidraget til en strukturel litteraturhistorie, som har set dagens lys med Jens Kr. Andersen og Leif Emerek: *Aladdin-Noureddin traditionen i det 19. århundrede*¹³. Heri behandles et stort episk materiale, hvoraf et mindre antal titler beskrives nøjere og

sættes i forhold til lykke-begrebet, som forfatterne finder konstituerer en særlig national litterær tradition. Den anvendte model er – hvad titlen angiver – lavet på Oehlenschlägers Aladdin, og Andersen og Emerek påviser, hvordan denne særlige tradition nedbrydes i løbet af 1800-tallet. Selv om det kun er en del af litteraturen der beskrives er det en meget væsentlig del, og de to forfattere viser med stor tydelighed, at strukturbegrebet også er brugbart i en litteraturhistorisk sammenhæng.

Så en del nye ting er under opsejling. Der går endvidere rygter om en marxistisk litteraturhistorie; så de næste år kan måske fremvise en radikal nytænkning på det litteraturhistoriske felt – om det nye så bliver bedre, bliver en anden sag.

Litteraturliste:

- (1) F. J. Billeskov Jansen: *Danmarks Digtekunst*. Munksgaard, 1944–58. 2. udg. 1964. Bind 1–3.
- (2) *Dansk litteratur historie*. Redaktion og billedudvalg: P. H. Traustedt. Politiken 1964–66. 2. udg. 1970. Bind 1–4.
- (3) P. M. Mitchell: *A history of danish literature*. With an introductory chapter by Mogens Haugsted. Gyldendal, 1957. 322 s.
- (4) Frédéric Durand: *Historie de la littérature danoise*. Gyldendal, 1967. 363 s.
- (5) Hanne Mario und Werner Svendsen: *Geschichte der dänischen Literatur*. Gyldendal, 1964. 541 s.
- (6) Niels Kofoed: *Hovedlinier i dansk litteratur*. Gad, 2. udg. 1968. 253 s.
- (7) Aage Kabell: *Faser af dansk digtning*. Rosenkilde og Bagger, 1959. 228 s.
- (8) *Nordens Litteratur*. Red. af Mogens Brøndsted. Gyldendal, 1972. Bd. 1–2.
- (9) Sven Møller Kristensen: *Dansk litteratur. 1918–1950*. Munksgaard, 1950. 7. udg. med tillæg 1952–64: Munksgaard, 1965.
- (10) Mogens Brøndsted og Sven Møller Kristensen: *Danmarks litteratur*. Gyldendal, 1963. 2. udg. 1964. Bind 1–2.
- (11) Jørgen E. Tiemroth: *Dansk litteratur. Fra runepoesi til modernisme*. Aschehoug, 1965. 224 s.
- (12) Preben Ramlov: *Dansk digtnings historie*. Ill. af S. Hjort Nielsen. Gjellerup, 1965. 392 s.
- (13) Jens Kr. Andersen og Leif Emerek: *Aladdin-Noureddintraditionen i det 19. århundrede. Bidrag til en strukturel litteraturhistorie*. Akademisk Forlag, 1972. 223 s.

Danish Studies in America

By GENE G. GAGE

»As you will see . . . Danish and Denmark are *not* being neglected . . .«¹.

This statement, written by a high Embassy official, summarizes the attitude of the official Danish representation in Washington, D. C., towards Danish Studies in America.

In marked contrast, it is the belief of the present writer and many of his American colleagues that the study of Danish language, literature, history, government, society and culture is grossly underrepresented in the United States. This is true even in comparison to that of the other small European countries, and within the Scandinavian studies departments as well. This belief will be substantiated by the data presented below.

In the autumn of 1970, there were 250 students enrolled in Danish language courses in American colleges and universities. During the same period, 934 studied Norwegian and 1156 were enrolled in Swedish courses. Twenty-one persons were involved in the teaching of specifically Danish courses, 56 taught specifically Swedish courses, and 46 were involved in specifically Norwegian instruction.

Specifically Danish courses were taught at 14 universities and two colleges while Norwegian was taught at 18 universities and four colleges and Swedish at 28 universities and five colleges. Only a handful of institutions offer reasonably complete programs of Danish language and literature: University of California, Berkeley; University of California at Los Angeles; University of Minnesota, University of Washington, and University of Wisconsin. At the moment, Harvard offers some Danish courses, but notably, the Universities of Texas and Chicago, which have otherwise fine programs of Scandinavian studies, do not offer Danish. Only one college – Dana – in Blair, Nebraska, has anything approaching a Danish »program«, and that is largely due to the perseverance and sacrifice of one man . . . Prof. Norman Bansen.

The situation is even less favorable within the social sciences. It

is more difficult to analyze the statistics in these disciplines, as there are no courses taught along purely »national« lines, such as Danish history, or Swedish government, or Finnish politics. Hence, there can be no comparisons of the number of courses taught or number of students enrolled. It is, however, possible to ascertain the research interests of the historians and social scientists, and a comparison of these is instructive.

Of the 168 social scientists presently at work in the United States who can be considered »Scandinavianists«, only 14 claim Denmark as their specialty. The figures for the other countries are: 24 for Norway, 33 for Finland and 50 for Sweden. Considering these statistics, which indicate that only 8 % of the social scientists interested in Scandinavia are primarily interested in Denmark, it is not unreasonable to state that Danish social studies too are under-represented in this country.

The Methodology

This article is one of several that have resulted from an extensive survey undertaken during the academic year 1970–71. Two articles and two directories based upon this survey have appeared in the American journal *Scandinavian Studies*, one article in *The American-Scandinavian Review*, and one in *Bibliography of Old Norse-Icelandic Studies*². The primary goal of the research was to identify the human and material resources available in the U.S. for the study of Scandinavia, and to publish the findings.

First, a questionnaire was sent to 75 American scholars, asking them what information should be included in the survey. Every one of these preliminary questionnaires was returned, and on the basis of the information provided, two more questionnaires were designed and mailed. One of the questionnaires was sent to the chairmen of some sixty departments of Scandinavian studies and departments of Germanic languages and literatures. The other was distributed to nearly five hundred individual scholars whose names were gotten from previous surveys of this nature, bibliographies, and indices.

As these questionnaires were returned, it was possible to identify scores of additional scholars with a substantial interest in Scandinavia, and these also received questionnaires, and the process was re-

peated for several months, until nearly a thousand people had been contacted.

The author also visited the 19 colleges and universities offering the most comprehensive programs of Scandinavian studies, and conducted 142 personal interviews with faculty, graduate students, librarians, etc. In addition, extensive discussions and voluminous correspondence with about twenty scholars have provided countless bits of information and considerable insight.

Even in the series of articles in *Scandinavian Studies*, only a small portion of the data collected was presented, and it would be futile to attempt to present all the data concerning Danish studies in this brief survey.

TABLE I

The Teaching of Danish Language and Literature in America, 1970-71
Q = academic quarter. S = academic semester. In the American system there are generally either two semesters or three quarters during the academic year, which extends, in most cases, from mid-September through May.

1. *University of California, Berkeley*

Elementary Danish	3Q
Intermediate Danish	3Q
Advanced Danish	3Q
Several general Scandinavian literature courses, including Danish writers.	

Faculty:

Associate Prof. Børge Gedsø Madsen, Ph. D.
Associate Patricia L. Conroy, M.A.

2. *University of California, Los Angeles*

Elementary Danish	3Q
Intermediate Danish	3Q
Several literature courses including Danish writers.	

Faculty:

Assistant Prof. James Massengale, M.A.

3. *Harvard University*

Introduction to Danish Language and Literature	1S
---	----

Faculty:

Instructor Peter Henriksen, Ph.D. candidate

4. *University of Illinois*

Beginning Danish	2S
------------------	----

Faculty:

Prof. P. M. Mitchell, Ph. D.

5. *Indiana University*

Intensive Danish	2S
------------------	----

Elementary Danish	2S
-------------------	----

History of Danish Literature	1S
------------------------------	----

Growth and Structure of the Danish Language	1S
---	----

Faculty:

Prof. Foster Blaisdell, Ph.D.

Teaching Assistant Jytte Heine

6. *University of Kansas*

First year Danish	2S
-------------------	----

Second year Danish	2S
--------------------	----

Faculty:

Assistant Prof. Donald K. Watkins, Ph.D.

7. *University of Kentucky*

Introduction to Danish	2S
------------------------	----

Danish Literature	1S
-------------------	----

Faculty:

Assistant Prof. John Greenway, Ph. D.

8. *University of Massachusetts*

Accelerated Elementary Danish	2S
-------------------------------	----

Faculty:

Instructor Frank Hugus, M.A.

9. *University of Minnesota*

Beginning Danish	3Q
------------------	----

Intermediate Danish	3Q
---------------------	----

Danish Composition	1Q
--------------------	----

Danish Prose	1Q
--------------	----

Danish Poetry	1Q
---------------	----

Several literature courses including Danish writers.

Faculty:

Instructor William Bomash, M.A.

10. *New York University*

Danish I	1S
Danish II	1S
Danish III	1S

Faculty:

Instructor Elin A. Thomasson

11. *Tufts University*

First year Danish	2S
Second year Danish	2S

Faculty:

Instructor Helle Alpert, cand. mag.

12. *Washington University*

Introduction to Danish	2S
------------------------	----

Faculty:

Lecturer Georg M. Dolis, Ph.D.

13. *University of Wisconsin*

Beginning Danish	2S
Intermediate Danish	2S
Advanced Danish	2S
Masterpieces of Danish Literature	2S
Several literature courses including Danish writers	

Faculty:

Associate Prof. Niels Ingwersen, cand. mag.

Specialist Annelise Frickleton, B.A.

14. *University of Washington*

Beginning Danish	3Q
Introduction to Danish Literature	3Q
Conversational Danish	3Q
Modern Danish Literature	3Q
History of Danish Literature	1Q
Several literature courses including Danish writers.	

Faculty:

Prof. Sverre Arestad, Ph. D.

Lecturer Roger Stevenson, M.A.

15. *Bowdoin College*

First year Danish

2S

Faculty:

Associate Prof. Robert Nunn, Ph. D.

Tutor Jutte Monke, B. A.

16. *Dana College*

Elementary Danish

2S

Intermediate Danish

2S

Two literature courses including Danish writers.

Faculty:

Prof. Norman Bansen, M.A.

Instructor Bodil Johnson, M.A.

TABLE II

American Social Scientists Whose Primary Interest is Denmark

A. Historians

1. William H. Bomash, Ph.D. Candidate, University of Minnesota.
Interested in Danish reformation history.
2. John Robert Christianson, Luther College.
Interested in 16th Century Denmark. Teaches Scandinavian history courses.
3. Sidney L. Cohen, Louisiana State University.
Interested in medieval Danish history. Teaches Scandinavian history courses.
4. Carol Gold, Ph.D. Candidate, University of Wisconsin.
Interested in 19th Century Denmark. Teaches Scandinavian history at Minnesota.
5. H. P. Krosby, S.U.N.Y., Albany.
Writing a book on modern Danish history.
6. Joseph Loftin, Ph. D. Candidate, Louisiana State University.
Interested in 19th Century Denmark.
7. Victor E. Thoren, Indiana University.
Interested in Tycho Brahe.
8. Jerry Livingston Voorhis, California State Polytechnical College.
Interested in 20th Century Denmark.

B. Political Scientists

1. Henry J. Abraham, University of Pennsylvania.
Interested in Danish ombudsman.
2. Eric Einhorn, University of Massachusetts.
Primary interest in Danish politics.
3. John Logus, Princeton University.
Primary interest in Danish politics.
4. Kenneth Miller, Rutgers University.
Wrote a book on Danish government and politics.

C. Economists

1. Albert A. Blum, Michigan State University.
Interested in Danish unions.
2. Walter Galenson, C.U.N.Y.
Interested in Danish labor relations.

The Data

Tables I–IV represent a basic description of the present status of Danish studies, and an outline of its growth during the past quarter-century. It is hoped that the tables are self-explanatory, but some amplification and explanation may be in order.

Of prime importance is the fact that the data presented in Table I is for the 1970–71 academic year only. And where enrollment figures are presented, they refer *only* to the fall semester of the year indicated. It is possible that the use of enrollment figures for only one semester gives a misleading impression, but it is doubtful. Surveys have been made by other organizations and individuals⁸, and all of them substantiate the data presented here. For example, the United States Office of Education publishes *Foreign Language Registration in Institutions of Higher Education* at regular intervals. The 1960 report listed enrollments for the year at: Danish – 78; Norwegian – 722; and Swedish – 622. The same publication for 1969 reported Danish enrollments at 146, Norwegian at 1,103, and Swedish at 1,101.

Another factor to bear in mind is that this study is concerned primarily with *specifically* Danish courses. Obviously, Danish literature is considered in some courses covering Scandinavian literature, and Danish history is studied alongside Finnish history in the appropriate classes. But, considering the data presented in the tables, it is obvious that there are fewer students studying Danish, fewer Danish courses taught, and fewer scholars interested in Danish topics.

This situation puzzled the present writer and a number of colleagues, and an attempt was made to find out why Danish studies is so underdeveloped in comparison with Swedish and Norwegian. A survey of those who consider themselves to be Danish specialists revealed several surprising opinions. Although more than twenty factors were given by at least one of the respondents, seven were listed repeatedly:

1. There is less scholarly exchange between the U.S. and Denmark than there is between the U.S. and other Nordic countries.
2. Danish scholars (meaning those living and working in Denmark) are not published in academic journals in the major European languages to the same extent as their Nordic colleagues.
3. The rapid assimilation of Danish immigrants into the mainstream of American life did not provide the same opportunities for the creation of »Danish« colleges as did the Norwegian and Swedish experience, which resulted in many small, but essentially Norwegian or Swedish Lutheran, schools in the Midwest and Northwest.
4. There is not a decent Danish language textbook available for use in American institutions of higher education. Similarly, high-quality translations of Danish literature are not available in sufficient quantity.
5. Denmark is simply not as popular as Sweden's welfare state or Finland's unique geo-political situation.
6. It is difficult to obtain the data necessary for historical, political, economic and social research in Denmark.
7. Denmark's cultural information service in this country is not as effective as that of Norway, and particularly, Sweden.

When the President of The American-Scandinavian Foundation was informed of the results of this preliminary research, he communicated the findings to the Danish Embassy and to a number of prominent Danish-Americans, together with an offer to help improve the Danish studies situation by whatever means available to The Foundation. While favorable response was received from several quarters, including some in Copenhagen, the Danish Embassy rejected the report as incomplete, misinformed, and unobjective⁴.

Although virtually everything in the report had been submitted in written form, and could be easily substantiated, yet another inquiry into the state of Danish studies was undertaken, this one very specific, and directed to the points mentioned in the original, informal report on Danish studies. Enrollment figures for Danish courses over a several year period was requested, and listings of the Danish courses actually taught (as opposed to listed in college catalogues) were compiled. This latest survey, completed in May, 1972, merely confirmed the earlier results, but it has made possible the amplification of the seven points listed above.

A cursory glance at the faculty lists of the major Scandinavian departments for recent years reveals that Danish scholars are conspicuous by their absence. For example, at the University of Wisconsin which hosts at least one guest lecturer from abroad, and usually two each year, there have been, since 1965, no visiting Danes, but a number of Swedes and Norwegians, and two Finns.

During the 1971-72 academic year, in the general area of Scandinavian studies, there were at least six visiting Swedes, three Finns, two Norwegians, and two Danes – Søren Baggesen and Erik Damgaard – in the United States. Even that year was somewhat of an exception, as there have been few Danes serving as visiting lectures within the Scandinavian studies anywhere in the United States in recent years. Since 1967, the present writer can think of only eight prominent Danish scholars in the area of Danish studies who have lectured in America: Elias Bredsdorf, Vagn Steen, Tage Kaarstad, Erik Dal, Iver Kjær, and the two above-mentioned recent visitors.

While the present writer is personally familiar only with journals covering history and the social sciences, and by actual count has determined that articles by Danes are very rare indeed, his colleagues in literature and linguistics have reported a similar situation in the journals of those disciplines. An outstanding exception is the journal *Scandinavica* which has done a fine job of presenting Danish literature to the English-speaking scholarly world. Although not particularly academic, *The American-Scandinavian Review* has been scrupulously fair in its allotment of space to Danish culture.

The immigrant factor has been studied by several scholars and requires no further elucidation here. It is sufficient to point out that in 1970 there were only 10 students studying Danish at Dana College (the last of the Danish Lutheran schools) while St. Olaf College (one of the several Norwegian schools) reported nearly 300 enrolled in Norwegian classes, and Augustana College reported more than 200 studying Swedish.

The statement that Denmark simply is not popular among scholars appears to be true, but the reasons for this probably lie in the six other factors listed. Anyone who travels to Copenhagen knows that the country, or at least the city, is popular among American tourists and hippies.

Surprisingly, the apparent fact that it is more difficult to obtain certain research data in Denmark than in the other Nordic countries

appeared on virtually every questionnaire returned by social scientists. In fact, several scholars (all with non-Scandinavian names) stated that they would have preferred to work in Denmark, but the paucity of resources there forced them into Swedish- or Norwegian-oriented research.

The lack of good textbook was listed as a key factor by all of the linguistic and literary scholars, and by a substantial portion of the social scientists as well. Comments ranged from: »The textbook situation is certainly deplorable . . .« to » . . . we need a good textbook of Danish,« to, » . . . and . . . are in use here; something more lively and comparable to the German or French texts now available, would certainly be welcome.«

The assertion that Denmark's cultural representation was not as strong as might be hoped came as a bit of a surprise, and upon being queried specifically on this point, several scholars pointed out that some of the other Nordic information services are very active within the American academic community, while Denmark's apparently is not. They also implied that while the Danes were always willing to help when asked, the Swedes (an unwelcome but inevitable comparison) had regular programs of providing cultural information — whether or not it was requested.

Of course, the responsibility for this situation lies not so much in Washington as it does in Copenhagen. The matter is primarily one of finances, and it is obvious that two men cannot accomplish as much as two dozen. It was disconcerting, however, to have The American-Scandinavian Foundation's attempts to help rejected by the Embassy⁵. No satisfactory explanation for that unfortunate development has been forthcoming.

TABLE III

A. Enrollments in Danish Language and Literature Courses, 1946-70.

Year	1946	1950	1954	1957	1960	1963	1966	1970
Danish Enrollments								
College	43	45	31	27	39	32	17	15
University	0	14	11	28	71	105	130	235
Total	43	59	42	55	110	137	147	250
Norwegian Total	1254	1039	903	867	1190	1352	1172	934
Swedish Total	1223	835	681	740	952	971	1208	1156

TABLE III

B. Enrollments in Danish Language and Literature Courses, 1946-70

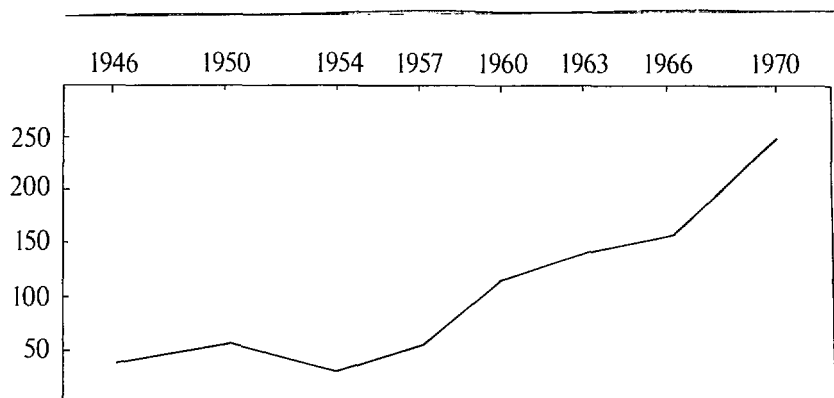

TABLE IV

Number of Institutions Offering Danish Courses

Year	1946	1950	1954	1957	1960	1963	1966	1970
Number of Institutions	7	8	12	11	8	10	11	16

Conclusions and Recommendations

The obvious conclusion is that Danish studies does not occupy the position it deserves. And regardless of the reasons for this situation, something must be done about it.

One person who saw the need was Valdemar Hempel, a Danish-born editor and publisher, who has acted in an extremely constructive fashion. He approached The American-Scandinavian Foundation in May, 1968, offering his services to improve the Danish studies si-

tuation. After a series of discussions, The Foundation's President, C. Peter Strong, established a »Danish Studies Committee of ASF« to investigate the problem. On that Committee were Mr. Hempel, Carlo Christensen, Cultural Counselor of the Royal Danish Embassy, and the present writer. The result of the investigation was the recommendation that a Chair of Danish Studies be established at one of the universities offering programs in Scandinavian studies. A proposal was prepared with the assistance of Prof. Niels Ingwersen, Prof. H. P. Krosby, and the late Prof. John Wuorinen, all of whom were closely associated with The Foundation.

At that point, ASF Chairman Hans Christian Sonne (a native of Denmark) and H. E. Torben Rønne, Ambassador of Denmark, were approached and their support obtained. To summarize, a fund-raising campaign was undertaken in Denmark and the United States by Messrs. Sonne and Rønne, and by June, 1970, their goal had been reached, and the Chair had been awarded to the University of Washington⁶.

Dr. Niels Kofoed became the first scholar to occupy the Chair in September, 1971, and he has succeeded in establishing a number of new Danish courses in his first year. In addition, one can now earn an undergraduate »major« in Danish at Washington, and four such »majors« were reported for the academic year 1971-72.

Lest the impression be given that Danish instruction is new to the University of Washington, it should be related that: »Courses have been offered in Danish since (the) department was founded in 1909. Until last fall (1971) these courses were taught either by professors of Swedish or Norwegian or by graduate students from Denmark . . .«

Another private initiative that has had a beneficial effect upon Danish studies in America is the George C. Marshall Memorial Fund in Denmark. This fund, »established in 1967 in commemoration of the 20th anniversary of the Marshall Plan and wholly supported by voluntary contributions from the Danish business community, offers a number of awards for young Americans to study in Denmark . . .«

Among those Americans who have received Marshall Fellowships are a number of young people who are, or soon will be, teaching Danish studies in this country, and the recently received announcement that the program will be continued for another five years comes as

good news indeed. J. V. Thygesen of Privatbanken and K. M. Ahlman-Ohlsen of Danmark-Amerika Fondet deserve special recognition for their work on this effort.

The American-Scandinavian Foundation has maintained its commitment to Danish studies, and concrete evidence of this has recently been given in the form of reserving a substantial portion of the Estate of the late Carl Peter Jensen for the development of Danish language teaching materials. Initially this will include a new first-year textbook with a disposable workbook and tapes pre-recorded in Denmark. The materials will be prepared by a team of native speaking Danes working with Americans who have learned Danish as a foreign language. All members of the team, which is headed by Prof. Niels Ingwersen of the University of Wisconsin, have had experience teaching Danish in American institutions.

The Foundation is also attempting to raise enough money to support a program whereby American colleges and universities would receive on a rotating basis, the services of visiting Danish scholars. In the opinion of many experts in the field of international exchange, it is usually more efficient and effective to »import« professors than to »export« students. A similar program of scholarly exchange with Sweden, in existence six years, has produced gratifying and sometimes unexpected results.

Another project which ASF is considering is the establishment of some kind of endowed program of publishing English translations of Danish literature. Not even ASF, which has published Danish literature since 1911,

»has entirely fulfilled its obligation in this regard. The publishers who have undertaken to publish Danish literature in translation have done almost nothing about presenting Danish culture to the American public, because they publish only expensive, hard-cover editions. They have done a disservice to the academic community . . . The choice of Danish books available for use in the numerous and well-attended classes in Scandinavian literature, some of which include Danish, is extremely limited, since very few paperbacks are on the market.«⁷

While this is primarily an »American« problem, perhaps one of the major Danish publishers would be willing to work with an American

publishing house to alleviate this situation. (One has only to visit a book shop in Copenhagen to know that it is possible to publish high-quality paperback books in small editions.)⁸

The Society for the Advancement of Scandinavian Study is yet another organization concerned about Danish studies. The Society, which is the American academic organization of the discipline, is small, and its resources are limited, but if sufficient funding can be found, it would be willing to devote an entire issue of its journal *Scandinavian Studies* to Danish literature or to a specific Danish literary figure or topic. The Danish government could render invaluable assistance by subsidizing such a special edition.

The need is great and the possibilities are endless, but the space here is limited. Simply let it be recorded that many Americans and Danes alike believe that it is high time that Denmark becomes as well-known for her writers, artists and society as she has been for her ham, beer and pornography.

June 1972

NOTES

- (1) This statement was contained in a letter from the Royal Danish Embassy to The American-Scandinavian Foundation, dated October 22, 1971. – (2) »Scandinavian Studies in America: The Languages and Literatures,« *Scandinavian Studies*, Vol. 43, No. 3, 1971, pp. 251–77. »Scandinavian Studies in America: The Social Sciences,« *Scandinavian Studies*, Vol. 43, No. 4, 1971, pp. 414–36. »Scandinavian Studies in America: A Directory of Scholars, Part I,« *Scandinavian Studies*, Vol. 44, No. 1, 1972, pp. 87–129. »Scandinavian Studies in America: A Directory of Scholars, Part II,« *Scandinavian Studies*, Vol. 44, No. 2, 1972, pp. 232–64. »The Teaching of Old Norse-Icelandic in the United States,« *Bibliography of Old Norse-Icelandic Studies, 1970*, Munksgaard, Copenhagen, 1971, pp. 7–18. »Scandinavian Studies in America,« *The American-Scandinavian Review*, Vol. LX, No. 2, Summer, 1972, pp. 153–57. – (3) See also articles by Hedin Bronner and Gösta Franzen in *Scandinavian Studies*, Vol. 19, No. 7; Vol. 23, No. 4; Vol. 27, No. 4; Vol. 30, No. 4; Vol. 33, No. 4; Vol. 36, No. 4; and Vol. 39, No. 4. – (4) The letter cited in number 1 above. – (5) Ibid. – (6) It must be stated that H. E. Torben Rønne understood the problem and worked diligently to improve the situation during his tenure as Ambassador in Washington. – (7) From an interview with Prof. Niels Ingwersen, May 6, 1972. – (8) Several scholars, including Prof. Ingwersen, noted with appreciation P. M. Mitchell's *History of Danish Literature*, recently revised and distributed by ASF, and the new anthology of Danish literature prepared by Professors Billekov-Jansen and Mitchell.

Mindre bidrag

EN DANSK DIKTARE SKRIVER TILL SIN ÖVERSÄTTARE

Brev från Karl Larsen i en tysk samling

Den tyske författaren Ernst Brausewetter (1863–1904) var från slutet av 1880-talet till sin död livligt verksam som översättare och befrämjare av nordisk litteratur i Tyskland. Bl. a. utgav han samlingsverket *Nordische Meisternovellen. Mit Charakteristiken der Verfasser und ihren Porträts* (Berlin 1896, 2:e Aufl. 1898), som omfattar drygt 500 sidor och upptar 26 författare. I det på Verlag von W. Spemann, Berlin & Stuttgart, 1901 utgivna översiktsverket *Das goldene Buch der Weltliteratur* (Spemanns Hauskunde. 3) svarade han för Skandinavische Litteratur. Det är här inte fråga om djupgående studier utan summariska översikter, men de är klara, i stort sett riktiga och framhäver i all sin koncentration ofta utmärkt de väsentliga dragen i ett skede eller hos en enskild författare. De tyder på stor beläsenhet, intim kännedom om verken och sinne för väsentligheter. Detta gäller också om de mera utförliga och inträngande karaktistikerna i *Meisternovellen*, av vilka många är ypperliga.

I flera fall ser vi nu, 70–75 år senare, olika på vissa författares betydelse än vad Brausewetter på sin tid gjorde. Särskilt sådana som han stod i livlig korrespondens med, har han tillmätt större rang och vikt än vad eftervärlden gör. Hans framställning kan dock vara intressant att studera som uttryck för hur samtiden såg på dem, t. ex. dansken Karl Larsen, norrmannen John Paulsen och svensken Alfred af Hedenstjerna.

En mängd översättningar av berättelser och andra smärre verk av många nordiska författare lyckades Brausewetter placera i tyska tidningar och tidskrifter, och han sörjde också för att åtskilliga större arbeten av sådana kom ut på den tyska bokmarknaden.

Denna hans verksamhet ledde till en omfattande korrespondens med samtida författare i de nordiska länderna. Brev från dessa finns bevarade i hans »Nachlass« i Handschriftenabteilung av Staatsbibliothek der Stiftung Preussischer Kulturbesitz i West-Berlin. Denna innehåller en »Kasten« med 290 brev – de flesta till honom själv – från 51 skandinaviska skribenter. Den flitigaste korrespondenten i samlingen är Karl Larsen (1860–1931) med inte mindre än 42 brev. Bland breven från danska författare har hans också det största intresset¹.

Larsens brev omspanner en tidrymd av drygt 30 år. Det äldsta är daterat Köpenhamn den 26.11.1889, det yngsta – till Br:s änka – den 18.10.1920. Det första ger ett jakande svar på Br:s begäran i ett brev den 6.11.1889 om auktorisation till översättning av Larsens »Kvinder«. Detta var ett litet skådespel med undertiteln »Københavnsk studie« som utgivits i Köpenhamn 1889 i ett band tillsammans med ett liknande: »Ære. Nutidsbillede fra Tyskland i to akter.« Han ställer dock som villkor att före utgivandet få se igenom Br:s manuskript och motiverar detta:

Ich bin der Ueberzeugung, dass ein – selbstverständlich untergeordnetes und rücksichtsvoll ausgeführtes – Mitarbeiten von Seite des Verfassers selbst für die Uebertragung einer in sprachlicher Hinsicht so eigenthümlichen Arbeit wie »Kvinder« von grossem Nutzen – ja fast notwendig sein wird.

Han lovar att »möglichst schnell« utföra sin granskning av manuskriptet.

Br har tydligen genast satt i gång med översättningsarbetet; i nästa brev (27. 2.1890) rättar Larsen på tio punkter enskilda ställen i översättningen som Br frågat om, samtidigt som han »dringend« upprepar sin bön om att få sig till-sänt hela manuskriptet och understryker denna i följande ord:

Ich glaube ganz entschieden, dass das in *unserem gemeinsamen Interesse* liegen wird: *erstens* weil die spezielle Kopenhagener-Sprache mehrfach vorkommt, *zweitens* wegen der ganzen kras naturalistischen Replikbehandlung. Ein Korrigieren in den Korrekturen glaube ich als ganz ungenügend zurück-weisen zu müssen.

Troligen har Br givit uttryck åt uppfattningen att det kunde räcka med att Larsen rättade i korrekturet, men får nu Larsens fordran på att få ta del av manuskriptet ytterligare inskräp. Denne lovar också nu att »*sehr schnell*« klara av läsningen av detta. Det starka krav på noggrannhet varom Larsens brev vittnar tar sig också ett pedagogiskt uttryck: i ett postskriptum lämnar han en språklig upplysning:

Man schreibt nicht Dänisch:

Herre K.L.

sondern Herr u.s.w.

Br uppfyllde hans krav. I ett brev den 11.3.1890 uppger sig Larsen ha mot-tagit manuskriptet för åtta dagar sedan – han har önskat grundligt konferera om det med en i Köpenhamn bosatt litterärt bildad tysk – och återsänder det nu med sina anmärkningar och förklarar sig med vanlig noggrannhet:

Ich brauche Ihnen gegenüber meine Notizen nicht weiter zu commentieren. Sie werden es ganz deutlich empfinden, was ich als faktische Correcturen mittheile, und was ich als Vorschläge hinstellen muss. Mein Bestreben ist überall das gewesen mein Möglichstes dazu beizutragen die im Originale stark individualistische Sprache zu wiedergeben. Ich glaube sagen zu dürfen, dass meine dänische Frau Jensen als eine echte Kopenhagener/-Arbeiterfrau denkt und spricht: unlogisch in ihrem Satzenbau und gerade in den Worten und Wendungen, welche diese Klasse der Gesellschaft es brauchen . . .

Alles dieses möchte ich so sehr gern im Deutschen wiedergeben sehen, und habe ich was ich dazu beitragen konnte, nach sorgfältigste Erwägung gethan; das eventuell noch Nothwendige werden Sie gewiss mit sicherer Hand prä-stiren.

Till sist tackar han Br för hans »in sehr vielen Stücken so ausserordentlich gelungene Uebersetzung«.

I nästa brev (12.4.1890) är Larsen upprörd över att *Freie Bühne* i Berlin, som

Br vänt sig till med översättningen, velat antaga denna endast som en nådeskänk. Detta vill författaren inte finna sig i. Han önskar få reda på redaktionens svar »dem Wortlaute nach«, innan han vid besök i Berlin själv vänder sig till dess chef, Dr. Brahm, och han delger oförblommerat sitt dåliga intryck av frågavarande tidskrift:

Wenn die Zeitschrift sich vornehm verhält, giebt es wohl andere Zeitschriften, und zwar besser renommierte als diese etwas bizarre Neuschöpfung, die nach den Probeheften, die mir in die Hände gekommen sind einen viel mehr geschrobenen und künstlich geruchten als einen echten und gediegenen Eindruck macht.

Resan till Berlin avser också att bana väg för översättningen av hans sorgespel »Ære«:

In Berlin werde ich auch für meine Ehre mein Möglichstes thun. Es ist aber zweifelhaft, ob das deutsche Manuscript bei dem todeskranken Professor Hoffory überhaupt noch existiert, und jedenfalls hat die Sache in ihm seine werthvollste Stütze verloren. Wir werden sehen: Brahm und die meisten anderen Herren von der gegenwärtig laut auftretenden literären Klike in Berlin werden sich sicher für »Ehre« nicht interessieren.

Tragedin Ære hade – såsom också anges på baksidan till den danska originalupplagans titelblad – i en av författaren auktoriserad tysk översättning av professor Dr. Jul. Hoffory antagits för *Nordische Bibliothek* (S. Fischers Verlag, Berlin), men då denne i november 1889 drabbats av en obotlig sjukdom var dess öde ovisst. Larsen återkommer till den i senare brev.

Det närmaste är från hans Berlin-vistelse (daterat den 17.4.1890) – Br var då inte bosatt i Berlin. Larsen har ännu inte haft tillfälle att tala med Dr Brahm (namnet är i brevet förkortat B – med J.H. avser han den förut nämnde Jul. Hoffory). Pierson var en tysk förläggare i Dresden, Paul Lindau författare och utgivare av Tidskriften *Nord und Süd* (1878–1904), senare (1900–1909) teaterledare i Berlin. Larsen är försedd med rekommendation av ingen mindre än Henrik Ibsen och önskar Br:s manuskript för att kunna visa detta för de utgivare som inte kan danska:

Ich danke Ihnen für Ihren instructiven Brief v. 16 d.M. – Es ist Schade, dass kein J.H. und nicht dr. B. die Zeitschrift redigiert, an den letzten habe ich nun von Henrik Ibsen, der sich sehr anerkennend sowohl über »Frauen« wie über »Ehre« ausgesprochen hat, seine freundschaftlichste Empfehlung erhalten. Sobald wie dr. B. – wahrscheinlicherweise im Laufe von wenigen Tagen – von einer Reise wieder zurückkommt, werde ich ihn aufsuchen und werde auch eventuell eine Aufführung der »Frauen« auf der Freien Bühne vorschlagen. Aber günstig wäre es dann natürlich, wenn ich das deutsche Manuscript hätte. Weder er noch Paul Lindau – wenn ich vielleicht an ihn gehen wollte – können so weit ich weiss Dänisch lesen. Bedenken Sie überhaupt, dass ich nur bis zum 28ten – 31ten d.M. hier in Berlin bleibe! –

Larsen blir här lite tjugig, undrar varför Br för »Frauen« inte valt Reclams Bibliothek, då han gjort det för Strindbergs »Fräulein Julie«, och vill läsa Anzengrubers »Das vierte Gebot« för eventuell dansk bearbetning:

Warum haben Sie eigentlich die »Frauen« an Pierson und nicht an die *Reclamsche Bibliothek*, wo ja neulich wie ich sehe u.a. »Fräulein Julie« in einer Uebersetzung von Ihnen erschienen ist, eingereicht? –

Sie besitzen wohl nicht *Anzengrubers »Das vierte Gebot«*, das gegenwärtig weder neu noch antiquarisch zu haben ist, und das zufälligerweise keiner von meinen hiesigen Freunden besitzt? Ich möchte das Stück sehr gern während meines Aufenthaltes hier lesen um zu sehen, ob es sich für eine Bearbeitung im Dänisch eignete, und Sie würden mir einen grossen Gefallen thun, wenn Sie mir es möglicherweise unter Kreuzband schicken könnten.

Nästa brev (från Köpenhamn den 17.11.1890) är skrivet på danska, liksom alla senare från Larsen utom de tre sista (de två sista år till fru Brausewetter efter hennes makes död och det närmast föregående är riktat även till henne). Han lyckönskar Br till hans nya företag: »Redaktionen af 'Städtebilder und Landschaften aus aller Welt!'« Detta intresserar honom mycket för Skandinaviens, i synnerhet Danmarks, vidkommande:

Det er altid os Danske en Sorg at se vort Fædrelands mange, historiske og landskabelige Skønheder saa stedmoderligt behandlede i den europæiske Rejseliteratur, sammenlignet med andre Landes. De ikke talrige Fremstillinger, som overhoved foreligger, ere saa at sige udelukkende forfattede af rene Routinere og dertil ikke en gang virkelig praktisk vejledende.

Han tänker sig ett samarbete med Br. Han skulle svara för den danska delen och lovar att ställa sin kännedom till förfogande, ordna förbindelser med förlag och skaffa tecknare. Det tycks emellertid inte ha blivit något av planen.

Den 21.1.1891 omtalar Larsen i ett brev från Köpenhamn, att han dagen förut sänt Br ett exemplar av sin »lille Novelettesamling ... 'En latinskole-dreng'« som en personlig hälsning och i andra hand eventuellt till anmälan i Br:s tidskrift. Enligt ett gammalt löfte hade han givit den till översättning åt Fru v. Borch i Berlin, men hon har varit sjuk, och nu kan Br få ta hand om den i stället. Han lovar att också sända Br meddelande om vad som kommer fram »heroppe paa Kunst, Litteratur o. lign.«.

Det är intressant att finna honom använda ordet *novellette* (jfr. också nedan s. 164 f.), som i Norden väl först förekom som titel på Alexander Kiellands debut-samling *Novelletter* (1879) och något senare (1882) på en boktitel av Sophus Schandorph. I Sverige tycks ordet först ha nyttjats av Victoria Benedictsson (år 1885 i ett brev). Larsen använder dock inte ordet i sin boktitel; samlingen bär undertiteln »og andre smaa fortællinger«. Den består av sju stycken: En Latinskoledreng – den längsta (för vilka benämningen *novellett* knappast är adekvat), Guds Fred, Vinter, Bønder, Sytten Aar –, Dagbog, Oktoberdag. De flesta av dessa omtalas i den följande korrespondensen med Br.

Också Larsens uttalande om denna samling är av intresse; det saknar inte självkänsla:

I denne lille Bog har jeg banlyst ethvert *Problem* og udelukkende bestræbt mig for at give det rent kunstneriske i de behandlede Fænomener. Jeg har havt den store Tilfredsstillelse, at rigtige litterære Feinschmeckere i høj grad har gouteret mit lille Arbejde, hvor Stilen i Tempo og Ordvalg former sig saa forskjelligt efter hvert forskjelligt Emne. Man har fremhævet den som en interessant Modsætning til de Forfatteres Arbejder, som rækker og strækker ethvert Emne ind i altid den samme, saakaldte »individuelle« Stil. Det skulde nu glæde mig, om ogsaa De maatte finde nogen litterær Opbyggelse i at læse den.

Det dröjde öfver ett år till Larsens nästa brev (från Köpenhamn den 4.5.1892). Först tackar han i detta för Br:s anmälan av hans *Den brogede Bog* (1891). Om denna skulle översättas till tyska, såge han helst att *hela* boken utkom, men detta behövde inte hindra att t.v. enskilda av dess stycken offentliggjordes. Det tyska manuskriptet till *Ære* – som uppförts på »det frie Theater« i Köpenhamn den 12.3.1892 – har han nu fått tillbaka och ber om råd vad han skall göra med det: »Maaske Reclam tog det«, framkastar han som förslag.

I ett postskriptum frågar han om Br känner den tyske diktaren Paul Heyse personligen och om det är riktigt att denne förstår danska.

På den senare punkten är han fullt säker i sitt nästa brev (från Gasthof zur Bleiche, Burg im Spreewald den 28.7.1892, där han då befann sig på sin bröllopsresa). Det är åter fråga om *Den brogede Bog*:

Digteren Paul Heyse, der forstaar Dansk, har i et Brev til mig udtalt sig overordentlig venligt om det, han dengang kendte af »Den brogede Bog«; en Anbefaling fra ham vilde sikkert være en god Støtte overfor en eventuel Forlægger af en tysk Udgave, og jeg vil netop en af Dagene tillade mig at skrive til Hr Heyse for at erfare, hvorledes han vilde stille sig i saa Henseende.

Larsen upprepar här sin i förra brevet uttalade åsikt att boken helst borde komma ut samlad men att detta inte skulle omöjliggöras genom en delvis publicering i förväg av några stycken ur den.

Också i detta brev nämner han *Ære*. Han är ytterst angelägen om Br:s råd om man nu kunde publicera den av Hoffory reviderade översättningen och hur – den pekuniära sidan av saken står, säger han, helt i bakgrunden. Han har icke kunnat fråga Ibsen till råds, »hvis Vejledning i saa Henseende jeg havde havt Tilbud fra ham selv om«.

Kort efteråt (den 20.8.1892) skriver han från samma ställe återigen om *Latin-skolebreen* (jfr. ovan s. 162) bl. a.:

Saa snart De derfor har meddelet mig, hvilke af Noveletterne De mener egnede for tysk Publikum og agter at gaa i Gang med at oversætte, skriver jeg hende [Frau v. Borch i Berlin] til, saaledes at der ikke vil kunne fremkomme nogen eventuel Collision imellem Dem og hende. Sikker har hun kun oversat de ovenfor nævnte [titelberättelsen, Guds Fred och Bønder].

Till samma bok återkommer han i nästa brev (den 15.9.1892). Han återsänder Br:s översättning av *Bønder*, *Oktoberdag* och *Vinter* från samlingen jämte sina

anmärkningar och ger en kort men träffande karakteristik av deras olika språkton:

Endnu kun, at De naturligvis i Originalerne til *Novetterne* (»Skizze« er for mig kun det ikke endnu udførte »Udkast«) vil have bemærket, hvorledes de hver for sig er holdt i en ejendommelig Sprogtone; »Oktobredag« i det dannede Talesprog (som jeg finder smukt gengivet hos Dem), »Bønder« med en Tone af Bondesprog i Gloser og Vendinger, »Vinter« endelig i et udpræget Københavnsk Arbejdersprog, omtrent gennemført som hos Arbejderkonen i »Kvinder«.

För övrigt omtalar han att han för en dansk tidskrift har författat en rad »Indtryk fra Spreewald«, som han kanske något självuppskattande säger vara gjorda »paa en ganske anden Maade end hvad der ellers er skrevet om dette Land«. När artiklarna är avslutade, ämnar han skicka Br ett exemplar, för den händelse denne kanske kunde använda dem för någon »af de mange *Tidskrifter i tysk Sprog udenfor det tyske Rige*, som De er Medarbejder af«. Tillika skall han om några få dagar sända honom manuskriptet till en julberättelse som Br kanske kunde få bruk för i Tyskland. Till sist undrar han om Br har någon god referens till Reclam för eventuellt inlämnande av Ære till dennes *Universalbibliothek*.

I ett sista brev från samma ställe (den 15.10.1892) ber Larsen att »til Genemsyn« få manuskript eller korrektur på »Spreewald«.

Nästa brev (den 2.1.1893) är från Köpenhamn – nu Walkendorfsgränd 30 (tidigare hade han bott Nørregade 45). I detta ber han Br meddela »hvorledes det er gaaet med Oversættelserne dels af *Novetterne*, dels af *Rejseerindringer* 'Fra Spreewald' samt af '43' fra Juleroser«, alltså de i de närmast föregående breven omtalade verken.

Drygt ett år senare skriver han (den 6.2.1894) från samma ställe, att det roade honom att se Br:s »medfølgende Oversættelse af 'Vinter'«.

De närmaste fyra breven är skrivna under en vårresa samma år till Frankrike och Portugal. I ett från Paris (den 8.3.) lämnar han ännu en gång en upplysning om sitt språk som tyder på hans starka intresse för språk och stil:

Jeg forstaar meget vel, at Sproget i »To Aftener« ingenlunde er let at oversætte; den væsentligste Hemmelighed ved min Sprogbehandling er den, at min Replik – selvfølgelig i en komprimeret Form – genspejler det virkelige, levende, »talte« Sprog, saa nær som overhovedet muligt, noget man hjemme hos os fra filologisk Side gentagende Gange i Kritik har gjort opmærksom paa. Jeg *hører* altid min Replik, imedens jeg skriver den.

Det i brevet nämnda arbetet *To Aftener* är en tragedi i två akter som tillsammans med de två »dramatiske *Novetter*» »For evigt« och »Forbi...?« år 1894 utgavs under titeln *Ej blot til Lyst*.

Följande brev (från Paris den 13.3.) visar att »Kvinder« ännu inte är utgivet i Tyskland, medan *novetterna* *Bønder* och *Vinter* har publicerats i tyska tidningar. Han är optimistisk efter ett sammanträffande som han haft med Langen – det måste vara fråga om bokförläggaren Albert Langen, Bjørnstjerne Bjørnsons svärson, som omhuldade nordisk litteratur, bl.a. Selma Lagerlöf:

Her i Paris har jeg truffet Hr. Langen, Hamsuns Forlægger, der ... lader til at interessere sig for nordisk Litteratur. Jeg har talt med ham angaaende eventuel Udgivelse af hvad jeg maatte skrive fra min Rejse i Portugal og vilde da muligens kunne skaffe Dem dette at oversætte for ham. Jeg vil bede Dem om *pr. omgaaende* at sende ham ... Deres oversættelse af »Kvinder« og derpaa lade følge »Bønder« fra Frankf. Zeit. og »Vinter« fra Neue Zeit, hvis De kan skaffe dem.

Det sista brevet från Paris (den 18.3.) innehåller bara svar på Br:s frågor och erbjuder inget av intresse. Därpå kommer ett brevkort från Hasselt i Belgien den 6.6., som ger prov på hur han söker utnyttja förbindelser, i detta fall Holger Drachmann, för att finna förläggare för »Stykket«, dvs. »Kvinder«. Den lilla karakteristiken av Drachmann i slutet förefaller riktigt:

— hvis Holger Drachmann — hvad der syntes at fremgaa af en dansk Avis, jeg saac i Paris — f.T. lever i Berlin og omgaas Brahm, saa vilde der sikkert hos ham kunne opnaas nogen Støtte m.H.t. Stykket. Drachmann sætter i egen Pris paa min Produktion og anbefalede mig varmt min Ansøgning om Statsunderstøttelse. Hvis jeg vidste hans Adresse, kunde jeg skrive ham til og derefter bede Dem gaa til ham, han skal nemlig helst tages paa Stedet og ikke paa Afstand.

Återkommen till Danmark skriver Larsen den 1.7.1894 från Lille Løvang pr Humlebæk åter om kontakten med Dr Brahm, vilken tydligen ändå var den säkraste utvägen för »Kvinder«:

Eftersom De i Deres sidste venlige Brev nævnde, at Dr Brahm først kom til Berlin i Begyndelsen af Juli, har jeg ventet ind til i dag med at sende ham et Brev, i hvilket jeg har afskrevet den af Dem sendte Oversættelsen af Henr. Ibsens Brev. Jeg har i min Skrivelse anført, at De vil tilstille ham Manuskriptet.

I samma brev uttalar han en önskan om att Br i en tysk tidskrift skall skriva »en lille Afhandling« om hans produktion.

Hans två närmaste brev saknar intresse. I ett senare brev (från Valeröd pr Hørsholm den 18.7.1896) nämner han ett nytt arbete för översättning:

Hvis De ... kunde faa Dr Ix frem i en smuk Oversættelse hos et litterært interesseret Firma, saa vilde det glæde mig. — — Herm. Bang skrev en god og instruktiv Anmeldelse af Bogen, dens levende, danske Personer samt dens Forhold til Faust-Motivet.

Den nämnda rätt bisarra romanen *Doktor Ix* hade utgivits 1896.

Efter ett intresselöst brev från Walkendorfsgade den 17.10.1896 kommer ett från samma ställe den 22.10., där han lite mångordigt klandrar Br för valet av »Forbi...?« i stället för t.ex. »Bønder« till ett litterärt samlingsverk (tydligen *Nordische Meisternovellen*) och för att denne inte sänt honom manuskriptet till granskning:

Jeg forstaar ikke rigtig Deres Valg af »Forbi ...?« til en samling som den foreliggende. — —

Jeg beklager, at De ikke — som i sin Tid ved »Kvinder«, hvor jeg foretog en ganske lignende gennemlæsning; — sendte mig Manuskriptet; ...

Jeg haaber, at Deres »Noveletter« ledsagende Essay maa kunne bidrage betydeligt til at give tysk Publikum et adskilligt fyldigere Indtryk af min Forfatterpersonlighed end den lille Forbi ...? kan gøre det.

— — —

Hvorfor i al Verden har De ikke overfor et *tysk* Publikum valgt *Bønder* fra »Latinskoledrengen«. Den er oversat uautoriseret den ene Gang efter den anden og forfejler aldrig sin Virkning, hvorimod det ganske Tyskland vil finde »Vorbei ...?« uden Handling og fuldkommen ubetydelig. Men nu lader det sig vel ikke ændre.

Här är han sträng mot sitt eget verk; man måste också hålla med honom om att det är en bagatell, som inte skulle göra honom rättvisa i ett samlingsverk med »mästarnoveller«.

Han har haft svårt att släppa tanken. Några dagar senare (den 26.10.1896) skriver han på ett brevkort från Köpenhamn — ordet *insistere* är understruket med två streck:

Oversætt. af Guds Fred læst igennem; den staar sprogligt helt igennem betydeligt nærmere Originalen end den anden. — — —

Jeg maa *insistere* paa at den kommer med i Samlingen, og *helst saa jeg Forbi ...? helt udeladt*. Hvorfor tager De dog ikke foruden *Guds Fred* Deres oversætt. af *Bønder*, den fra Frankfurter Zeitung? Hvis De vil tage den med, skal jeg læse en *Korrektur lige saa hurtigt som denne sidste* paa G.F.

Larsens envishet bar frukt. Det blev »Guds Fred« (på tyska »Gottesfrieden«) som ingick i »Nordische Meisternovellen«. Kanske har Larsens placering sist i bandet gjort det möjligt för Br att ändra urvalet efter författarens önskan.

När Larsen åter skriver till Br (den 19.12.1896), är det för att tacka för »Meisternovellen«. Samtidigt sänder han honom Arne Garborgs anmälan av Dr Ix som kunde gagna denna boks utgivande på tyska:

gennemlæst en del af Deres »Charakterskizzen« og fundet meget træffende og kønt i dem.

— — — Tillige sender jeg en Prøve for Deres skandinaviske Sprogkunderskaper i Form af en meget forstaaende Anmeldelse af Dr Ix ved Arne Garborg i hans Bygdemaals-Blad *Den 17de Maj*. Hvis De og jeg gennem fælles Arbejde kunde tilvejebringe en virkelig god Oversættelse af Dr Ix saa vilde jeg ... sætte Pris paa at faa den frem paa Tysk, og jeg antager, at Garborgs Navn i Tyskland kunde støtte den. — — —

Og nu rigtig til Lykke med Deres pæne Bog!

Han satte sig i förbindelse med Garborg. I ett brev från hans sommarbostad Det brogede Hus pr Hørsholm den 4.8.1897 (jfr. titeln på en av hans böcker *Den brogede Bog* ovan s. 163) heter det:

Har faaet Svar fra Arne Garborg: Han svarer, at der fra hans Side naturligvis intet er i Vejen for at benytte hans Artikel om Dr Ix, dog ønsker han først at se den igennem og rette nogle Trykfejl o. lign.

Dessförinnan har han i ett brev från Walkendorfsgade den 2.5.1897 frågat Br om For evig, Dr Ix och Kvinder, och i ett annat därifrån den 13.5.1897 tackat för »det lille Honorar» och ett brev och meddelat att han om några dagar skall resa till Berlin:

og staar da i enhver Henseende til Deres Disposition i Anledning af det, De vil skrive om nyeste dansk Litteratur.

Ett brevkort från Hørsholm den 3.7.1897 saknar intresse. På ett från Walkendorfsgade den 13.10.1897 ber han om ett nytt manuskript av Dr Ix, »da jeg er færdig med at gennemse (tilsammen med den tyske Dame her) det tilsendte«, och på ett därifrån den 11.2.1898 säger han likaså: »Nu er jeg færdig med at gennemse det tilsendte og udbeder mig Fortsættelse snarest«.

Den 8.3.1898 har han enligt ett brev kommit så långt, att han återsänder »die Einleitung und das Vorwort med mine faa Korrekturer«, och fällar ett mycket positivt omdöme: »Det hele forekommer mig i øvrigt særdeles klart og sammentrængt i Fremstillingen.«

Honorarfrågan diskuterar han i ett brev från Walkendorfsgade den 4.5.1898. Det måste avse *Dr Ix*. Han skriver nu på tyska, antagligen för att Br skall kunna visa förlaget hans svar i original. Han tycker inte om det förslag han har fått – tydligen förmedlat av Br från förlaget Schuster & Loeffler – och lägger själv fram ett. Det är små arvoden det gäller, även med den tidens penningvärde:

Gleich bei der Herausgabe einer ersten Auflage von 1250 Expl. erhalte ich 50 Rm, und wenn diese erste Auflage vergriffen ist andere 50 Rm. – – –

Für eine event. 2. Aufl. (von höchstens 1250 Expl.s) gehe ich auf die vorgeschlagenen 75 Rm nöthigenfalls ein ...

I slutet kommer han in på sin bok *Model*. Han tycker att Schuster & Loeffler hade kunnat ge ut också denna, och förmodar att Br har frågat dem. Han förutsätter att »Ihr Firma ‚Model‘ hübsch ausstatten wird«.

På förlagets – Schuster & Loefflers – reklamsidor i slutet av *Meisternovellens* andra upplaga anges *Doktor Ix* vara »In Vorbereitung«.

På en resa i England sänder Larsen den 6.7.1899 från London ett brev med tack för att Br lyckönskat honom till en titel. Tydligen avses hans val till formand för danska författarföreningen. Han försäkrar att titeln inte skall tynga honom.

Han berättar så om den nya serie av små illustrerade böcker à 2 kronor som han har skickat Br prov på (en bok av Sophus Bauditz: *Sporsne*). I denna skall hans nya bok för året vara ett led tillsammans med en av Selma Lagerlöf och en av Vilhelm Krag. Han åsyftar vad som i Sverige kallades *Nordiskt Familjebibliotek*, i Danmark och Norge *Nordisk Bibliotek*. Detta hade startats år 1898 av Alb. Bonniers förlag i Stockholm och Det nordiske Forlag, Bogforlaget Ernst Bojesen i Köpenhamn och Kristiania. Detta innebar att det varje år skulle ges

ut en bok av vardera en svensk, dansk och norsk författare, samtidigt översatt till danska, resp. svenska. Andra året var det Selma Lagerlöfs *En herrgårds-sägen*, Karl Larsens *I det gamle Voldkvarter. En københavnsk Spidsborgerhi-storie* (i svensk översättning under titeln *Bland källborgare i det gamla Köpen-hamn*) och Vilhelm Krag's *Marianne*.

Larsen skriver om böckerna:

De ser jo frisk ud, og maaske S.u.L. [Schuster & Loeffler] fik Lyst til at tage i hvert Fald et Udvalg af saadan en net *Serie* med Gengivelse af Teg-ningerne og den hele Udstyrelse, under Titel: Nordische Bibliothek.

Sedan dröjde det drygt tre år (till den 1.10.1902), tills han på ett brevkort med ett fotografi av »Det brogede Hus« meddelade, att han skulle komma till Ber-lin för 10–12 dagar.

I ett brev från Vianna do Castello den 11.5.1903 talar han om en av Br pla-nerad skandinavisk litteraturhistoria. Han är rädd att förläggare inte skall vara villiga att ge ut en sådan, då det redan finns flera – han nämner Clausens, Pe-ter Hansens, Gyldendals.

Larsens sista egentliga brev till Br är från Laksegade 6, Köpenhamn den 6.12. 1903. Det sticker av något från de tidigare genom sin pessimistiska ton. Först omtalar han att han har läst Br:s reviderade översättning av »Danske Nætter« och att det smärtar honom att säga, att han inte är helt tillfreds med den:

Derfor vil De, som den Sprogmand De er, sikkert kunne forstaa, at jeg *ikke* kan ønske Oversættelsen frem i den foreliggende Skikkelse, men vil hen-stille, at vi ved et af mine Besøg i Berlin forsøger paa gennem muntlig Kon-ference muligvis at naa et andet Resultat.

Fortsättningen av brevet tyder på att Larsen på sistone har haft också andra möjligheter – och mera lyckade – att få sina verk publicerade i Tyskland än genom Br, som tydligen mot slutet av sitt liv hade stora svårigheter att få sina översättningar placerade, delvis kanske därför att han inte tillgodosåg publik-smaken vid valet av verk. Larsen skriver:

Desuden er det jo ikke opmuntrende for mig, naar De skriver, at de smaa Diktningers Anbringelse i et Tidsskrift vil være »*sehr schwierig*« og anfører, hvorledes De forgæves har banket paa hos saa mange tyske Tidsskrifter med den harmløse Bagatel »Kleine Geheimnisse«; jeg lodes deraf til at tro, at disse forskjellige Ting ikke ligger for den tyske Smag saa godt som f. Eks. de for-skjellige Feuilletoner og Skizzer, jeg efter direkte Opfordring fra »Neue freie Revue« i Løbet af det sidste Aar har offentliggjort i dette Blad.

Nästa brev (från Köpenhamn den 21.1.1904) är en kondoleansskrivelse till Herr och Fru Br med anledning av att deras lilla dotter har dött.

Det näst sista brevet i samlingen är avsänt från Gammelstrand 40, Köpen-hamn den 26.1.1911 och utgör svar på en förfrågan från fru Br om vilka som är Jonas Lies förläggare och arvingar. Som förläggare uppger han Gyldendal, Kopenhagen och som företrädare för arvingarna legationsrådet Michael Lie (diktarens äldste son), Norska legationen i Berlin.

Det sista brevet är avsänt från samma ställe den 18.10.1920. Fru Br har tydligen under den tyska nöden efter första världskriget förfrågat sig om möjligheten att från danska diktarhjälpen få något livsmedelspaket. Larsen nödgas svara att den danska diktarhjälpens idé inte tillåter att diktaränkor kommer i betraktande vid fördelningen, men ber att personligen som ett litet tecken på trogen sympati få sända ett litet paket². Han erinrar sig också gamla tider och ger i några ord en bild av Ernst Brausewetter som må tjäna som slutvinjett till korrespondensen.

... erinnere ich mich der angenehmen Stunden, die ich seinerzeit in Ihrem Heim mit Ihnen und Ihrem lieben, immer tätigen und eifrigen Manne erlebt habe.

Noter

(1) De övriga danska skribenterna är 11 – om man till dem räknar Magdalene Thoresen, som dock Brausewetter i »Meisternovellen« upptagit bland de norska författarna – och de svarar tillsammans för 39 brev. Samlingens brev från följande danskar – antalet anges inom parentes efter namnet – saknar helt intresse: Holger Drachmann (1), Herman Heiberg (2), Peter Nansen (4), Erik Skram (1) och Frederik Troels-Lund (3). Däremot har breven från följande danskar ett visst intresse genom den inblick de skänker i olika författarpersonligheter och genom att förmedla en tidsbild, och jag hoppas i annat sammanhang få belysa dem: Herman Bang (2), Karl Gjellerup (4), Johannes Jørgensen (4), Sophus Michaëlis (2), Henrik Pontoppidan (3) och Magdalene Thoresen (13). Brausewetter förkortas här Br. – (2) Man erinras om den svenske författaren Per Hallströms liknande situation, när hans översättarinna Marie Franzos i ett nödläge bad om bidrag från Sverige (se min skrift *Per Hallström och Marie Franzos* [Acta Regiae Societatis Scientiarum et Litterarum Gothoburgensis. Humaniora. 3] s. 58.)

Helge Gullberg

ET LINIEFAG I KVANTITETSLITTERATUR VED DANMARKS BIBLIOTEKSSKOLE

Liniefagsbegrebet

På Danmarks Biblioteksskole afsluttes det fireårige studieforløb til folkebibliotekar med en række liniefagstilbud til de studerende. Tilbudene fremsættes, så de kan træffe deres valg af fag halvandet år før studiets afslutning, mens selve liniefagsundervisningen først finder sted i studiets sidste semester. Begrundelsen for det tidlige valg, et år før den egentlige undervisnings begyndelse, er dels at give de studerende tid til en grundig personlig forberedelse før det fælles arbejde, hvorfor oplæggene til liniefag ledsages af litteraturlister, dels at give de studerende tid til at udarbejde råmaterialet til de specialopgaver, der er knyttet til liniefagene. Undervisningen må således planlægges så den kan tilgodese og videst muligt forene det fælles stof og de enkelte specialopgavers informationsbehov. I eksamensbetingelserne indgår en tilladelse til kollektiv udarbejdelse af specialopgaverne for 2 til 6 studerende i fællesskab med en fælles karaktergiv-

ning for alle deltagerne. Individuel karaktergivning fastholdes dog ved den mundtlige eksamen, der afslutter liniefagsundervisningen, hvor samtalen med den studerende ud over det fælles liniefagsstof kan inddrage specialopgaven. Den her skitserede ordning har to bemærkelsesværdige sider. Den vender den traditionelle proces, først en fælles undervisning der siden spaltes op i specialer udarbejdet på egen hånd, på hovedet. Det begynder med arbejdet på egen hånd og slutter med en fælles undervisning, som også omfatter en gensidig befrugtning og debat af specialeopgaverne. Mottoet for fællesskabet i et sådant liniefag kan skarpt formuleres således: Vi udnytter hinandens arbejdsresultater så stærkt som overhovedet muligt for i fællesskab og hver for sig at nå så langt frem som muligt. Den anden bemærkelsesværdige side er den forsigtige tilnærmelse til det kollektive arbejdsprincip. Danske studenter er endnu fortrinsvis uddannet til at arbejde individuelt og dække over arbejdsprocessen indtil resultatet foreligger. Det kan falde dem svært at indordne sig i et omend frivilligt samarbejde og stille deres private resultater til fællesskabets disposition.

Liniefagstilbuddet og struktureringen

Liniefagstilbuddet fik overskriften *Studier i Kvantitetslitteratur* med henvisning til min efterskrift i mosaikken *Romantisk Underholdning*. Triviallitteratur-kvantitetslitteratur. Ejlers, 1970 (anm. i DSt 1972), hvor studiet af kvantitetslitteratur defineres som udskillelsen af »de største kvantitative enheder inden for bogproduktion, salg og/eller læsning. Disse enheder vurderes æstetisk og gøres til genstand for en social-pædagogisk analyse for at give en beskrivelse af dominerende træk i den litterære kultur, historisk eller samtidig«.

I samarbejde med de studerende, der reflekterede på tilbuddet, blev en plan for gruppens arbejde udarbejdet og sat i gang omkring årskiftet 1971-72. Vi besluttede at udføre en række statistiske undersøgelser over *Dansk Skønlitterært Forfatterleksikon 1900-1950* (DSF) i lighed med den undersøgelse, Lennart Thorsell har foretaget over *Svenskt Författarlexikon 1900-40*. Lennart Thorsell. Den svenska parnassens »demokratisering« och de folkliga bildningsvägarna. (i *Samlaren*, 1957). – Forkortet i: *Litteratursociologi*, red. av K. E. Rosengren och Jan Thavenius. Sth. 1970. Det stod klart, at vor statistiske undersøgelse kun kunne give tilløb til analyser i forhold til Thorsells meget omfattende arbejde. Til gengæld ville vi tilføje vor undersøgelse en læsning i uddragne kvantitetsforfatterskaber (forfatterskaber med kvantitativt store enheder af publicerede prosaværker) og kvantitetsværker (bøger med særlig stort oplagstal). De studerende fordelte sig i to hovedgrupper, fire i en »tællegruppe«, der ville udføre statistiske beregninger ved at sætte et antal af forfatterne i DSF på nålkort, og fire (senere tre) i en »læsegruppe«, der på grundlag af tællegruppens første undersøgelser ville analysere de kvantitative hovedværker.

Som supplement til hovedgruppernes arbejde igangsattes desuden tre individuelle arbejder. Først udarbejdelsen af »et annoteret udvalg af især nordisk litteratur om litteratursociologisk metode«, som skulle kunne danne det teoretiske grundlag for den fælles læsning og diskussionen i selve liniefagsundervisningen. Da DSF kun beskæftiger sig med nationallitteraturens forfattere gik to studerende i gang med henholdsvis den franske og den svenske oversættelseslitteratur

i perioden. Oversættelser fra disse to sprogområder har en særlig interesse ved at udvise en markant stigning under besættelsen. Da DSF kun behandler den litteratur, som formidles gennem boghandelen, blev et forslag fra tre studerende om et kollektivt arbejde om kiosklitteratur accepteret som en udvidelse af perspektivet. Det blev indkredset til en bibliografi over danske tegneserier 1906–70, ledsaget af en historisk oversigt over tegneserier og genrebeskrivelser.

DSF omfatter ca. 3.500 forfattere, hvoraf ca. halvdelen har udgivet ét eller flere prosaværker. Af denne halvdel blev udvalgt 300 forfattere, som skulle sættes på nålkort af tællegruppen. Udvalgskriteriet var forfattere, som havde debuteret mellem 1895 og 1950, og som havde publiceret syv eller flere prosaværker (enheder). Læsegruppen udvalgte sig 65 forfatterskaber (med over 25 enheder), som suppleredes med 35 værker, der i perioden var nået over 10 oplag, hvorved dog kun 6 nye forfatterskaber blev inddraget.

Da det statistiske materiale skæres brat af ved 1950, viser hele materialet en faldende tendens med hensyn til kvantitet, idet en forfatter har størst chance for at nå høje enheder des tidligere før 1950 han debuterer. Således taler materialet kun tydeligt om perioden fra 1895 (Nexø, Jensen) op til anden verdenskrig.

Som væsentlige ideer i dette liniefagsarbejde skal det fremhæves, at gruppens arbejde går på tværs af skellet mellem litteratursociologi (tællegruppens nålkortarbejde) og sociologisk litteraturforskning (læsegruppens værkanalyser), og at undersøgelsen går på tværs af den traditionelle litteraturbetragtningens æstetiserende opspaltning i finlitteratur og triviallitteratur.

Resultater og problemer

De tre bedste resultater af liniefaget, som sluttede med eksamen i juni 1972, var de kollektive arbejder fra henholdsvis tællegruppe, læsegruppe og tegneseriegruppe. Fra den sidste er intet at referere, men den skønnes med sin meget omfattende registrering (over 1000 danske tegneserietitler) at være af så stor værdi, at den nu søges publiceret.

Tællegruppen

Thorsells svenske undersøgelse viste en klar hovedtendens i en demokratisering af forfatterstanden. Den samme tendens kan ses i undersøgelsen over DSF. Begge undersøgelser hviler på en opdeling af forfatterne i otte socialgrupper efter deres opvækstmiljø: 1. Intellectuel overklasse. 2. Tjenestemandsklasse. 3. Godsejerklasse. 4. »Højborgerlig« over- og middelklasse. 5. Bondeklasse. 6. Lavere »småborgerlig« middelklasse. 7. Arbejderklasse. 8. Jordbrugets underklasse.

Tredie gruppe spiller ingen rolle efter danske forhold og glider ud af materialet, mens interessen især samler sig om grupperne 7 og 8, underklassen. Man kan se arbejderklassens repræsentanter trænge frem (tendensen kulminerer i 20'erne og 30'erne), mens gruppe 8, modsat Thorsells undersøgelse, i Danmark forbliver næsten tavs. Specielt for de kvindelige forfattere synes den sociale baggrund at være af betydning, idet de enten er døtre af den intellektuelle overklasse eller gifter sig ind i den.

Det andet formål med Thorsells undersøgelse var at belyse den betydning, som de nye uddannelsesmuligheder og den almindeligt stigende folkeuddannelse har haft for demokratiseringen. I den danske undersøgelse viser det sig først som noget selvfølgeligt, at uddannelse er betinget af social baggrund. Men vi kan også se højskolens betydning for bønderne og dens afgørende betydning for underklassen. – Dog er seminarie- og højskoleuddannelser ringe repræsenteret blandt erhvervsforfattere, modsat hvad man havde ventet. Endelig kan der vises en ikke uventet tendens til at forfatterne debutterer i en højere alder des længere borte fra hovedstaden de har deres oprindelse.

Læsegruppen

Læsegruppens arbejde havde i selve tilrettelægningen et sigte, som kunne forenes med en hovedlinie i biblioteksskolens litteraturundervisning. De studerende tilhører som læsere det lille publikum omkring finlitteraturen, mens folkebibliotekernes publikum også omfatter den store kreds af læsere af masselitteraturen. Opgaven førte de studerende til læsning af romantyper, de efter deres miljø normalt ikke ville komme i kontakt med, og deltagerne i læsegruppen viste åbenhed og selvkritisk holdning over for dette ukendte.

Arbejdet bevægede sig fra en analyse af det enkelte værk over en beskrivelse af tendenser og brydninger inden for en række grupper til et forsøg på sammenfattende konklusioner. Vurderingen af materialet er etisk, ikke æstetisk. Man går således uden om sproglige analyser og direkte til bøgernes tendens. Litteraturen behandles inden for følgende repræsentative hovedgrupper: 1. ikke-social litteratur (»romantisk« underholdning, kønsrolledebatterende litteratur (i dag ville kønsrolledebatterende litteratur blive anbragt under sociallitteratur, men litteraturen før anden verdenskrig diskuterede kønsroller uden at sætte dem ind i et samfundsperspektiv) og nationalromantisk litteratur). 2. Ungdomslitteratur (hvor ungpigebøgerne dominerer). 3. Slægtsromaner. 4. Historiske romaner. 5. Social litteratur. 6. Kriminalromaner. 7. Religiøs litteratur.

Vi vil her koncentrere os om de to centrale grupper 1 (hvertil 2 knytter sig tæt) og dens modsætning 5. Det er karakteristisk, at den første gruppe rummer meget få æstetisk anerkendte forfattere (nævnte i *Politikens Dansk Litteraturhistorie*), mens gruppe 5 har en stor majoritet af anerkendte forfattere, og man kan spørge sig selv om dette ligger i selve grupperingen? Ligger der i vore traditionelle æstetiske vurderingskriterier indbygget et krav om social stillingtagen?

Om den underholdningslitteratur, der dominerer den ikke-sociale litteratur-gruppe skriver læsegruppen:

»Værkerne kan alle siges at gøre rede for tilværelsessituationer, der for læserne er let identificerbare – de bringer læserne på 'helts'/'heltindes' parti og dermed på selve det Godes side, hvorved såvel værkets som læserens egen verden bliver meningsfuld. Bøgerne hverken provokerer eller kritiserer, de formidler ikke negativitet eller utilfredshed, men befæster i stedet holdninger og meninger, læserne er trygge ved. De illustrerer klar fordeling af godt og ondt, retfærdigt og uretfærdigt, sandhed og løgn. De etablerer via deres verdensfortolkning emotionel aktivitet, men lader læserne intellektuelt passive. De sætter ikke spørgsmålstegn ved de store, evige værdier, formidler derimod et stabilt

kulturmønster med indbygget tradition – de skaber sammenhæng i tilværelsen og mening med den.«

Disse bøger debatterer således moralske problemer, men kritikken af det moralsk onde fører ikke til en kritik af det socialt onde. På denne måde fungerer de konfirmativt.

Der indgår ni ungpigebøger i materialet udgivet mellem 1914 og 1933 (af Wilh. Riegels, Kielgast, Vollquartz, Valborg Dahl, Hørlyck, Michaëly, Inger Benzons, Presskorn-Thygesen og Johanne Korch). En opstilling af heltinderne i disse bøger efter deres fars og deres mands stilling viser i et glimt, hvor lukket miljøet er. Alle tilhører højere middelklasse eller overklasse (selvstændige akademikere, skibskaptajner, direktører og godsejere).

I litteraturen i den ikke-sociale gruppe tages samfundets værdinormer og ideologier som givne forudsætninger uden at deres konfliktforhold til den faktiske virkelighed berøres. Således bliver deres sociale effekt både stabiliserende og konserverende.

I den sociale litteratur skildres samfundsforholdene, subjektivt bedømt, men tilstræbt korrekt. De beskrives entydigt ud fra en socialklasses synspunkt og giver herved en indirekte kritik af andre i samfundet eksisterende klasser. Bøgerne påvirkningsfelt ligger i bevidstgørelsen og det deraf følgende sociale engagement. Skønlitteraturen kan, blandt mange andre faktorer, være indirekte medvirkende til et ændret syn på og deraf følgende ændringer i samfundsstrukturen. I materialet indgår dog en bog, Aakjærs *Vredens Børn*, som har haft en mere direkte social effekt, nemlig på udformningen af en ny tyendelov.

Konklusioner

Gennemgående for alle de i undersøgelsen læste bøger er at man, uanset resultatets kvalitet, må acceptere forfatterens ærlige hensigt; en undtagelse er måske Paul Zilsøes (Moth-Lund) *Maharajaens Yndlingshustru*. Det skal her igen understreges, at undersøgelsen ikke omfattede kiosklitteratur, og inden for den boghandlerlitteratur, som DSF registrerer, kan man yderligere konstatere, at finlitteratur kan blive ligeså populær som triviallitteratur. Det er en fordom, at kun dårlig kunst får succes, ligesom det er en fordom, at folk kun ønsker underholdning, der passivt skaffer dem behag.

Der findes både en passiv og en aktiv form for behag, som kan give popularitet. Kan man acceptere, at noget centralt ved behag er at genfinde det kendte, kan man forklare de to former for succes ved, at den ikke-sociale litteratur rummer genkendelsen af kendte moralske normer og ideologier; mens den sociale litteratur rummer genkendelsen af det sociale liv. Det første passive behag skaber tryghed, mens det andet kan være foruroligende og derved blive aktivt som bevidstgørende faktor.

Noter

Følgende studerende, nu bibliotekarere, del tog i liniefaget: Ingelise Borup, Anne Bræmer, Helle Hove Christensen, Anne Hansen, Jens Verner Hansen, Inge Just,

Karsten Just, Anders Hjort Jørgensen, Poul Steen Larsen, Ulla Bitsch Lauridsen, Jørgen Leisner, Stinna G. Madsen, Ulla Milvang, Birgitte Tindbæk.

Liste over kvantitetsforfattere 1895 til 1920 med over 100 enheder. Listen giver kun toppen af læsegruppens liste og standser ved 1920 på grund af materialets faldende tendens. Med debut efter 1920 når ingen forfatter op på 100 enheder før 1950:

<i>1895-1900 inkl.</i>	<i>enheder</i>		
Morten Korch	301	Thit Jensen	123
Martin Andersen Nexø	284	Christopher Boeck	118
Johs. V. Jensen	254	Erich Erichsen	104
Karin Michaëlis	204		
Palle Rosenkrantz	137	<i>1910-1920 inkl.</i>	
Ingeborg Sick	121	Niels Meyn	412
Emil Rasmussen	106	Gunnar Gunnarsson	200
		Robert Storm Petersen	182
<i>1900-1910 inkl.</i>		Helene Hørlyck	163
Ingeborg Vollquartz	332	Valborg Dahl	117
Svend Fleuron	171	Ellinor Kielgast	102
Jørgen Falk Rønne	124	Johannes Buchholtz	101

Erland Munch-Petersen

Rettelse

Forfatteren til anmeldelsen af Andreas Heuslers »Kleine Schriften« i årgang 1971 af dette tidsskrift er blevet opmærksom på, at den side 130 som trykfejl anholdte form »Ungen Svendal« er overtaget fra Danmarks gamle Folkeviser, II, 1856, 238 (nr. 70), hvor den ikke beror paa nogen trykfejl. Den senere brugte betegnelse er først knæsat med indholdsfortegnelsen til dette bind af DgF.

Anmeldelser

*Børge Hansen: Folkeeventyr – struktur og genre. Munksgaard 1971.
128 s. ill. kr. 28,75.*

Bogen er oprindelig skrevet som specialopgave i nordisk sprog og litteratur ved Aarhus universitet. Hovedvægten er lagt på det metodiske specielt med henblik på genrebeskrivelse og klassifikation, og udgangspunktet er den strukturalistiske metode. Bogen falder i to hovedområder: først en diskussion af de teorier, der er fremsat af V. Propp, A. J. Greimas og A. Bremond, dernæst tekstanalyser baseret på Folkeeventyr fra Kær Herred optegnet af Nikolaj Christensen (udg. v. L. Bødker 1963-66) + et appendiks om folkeviser.

Inden den teoretiske diskussion anstilles der nogle betragtninger om »det mytiske univers« eventyrene bevæger sig i. Universet er centreret om individet. Det dominerende strukturtræk er dobbeltheden: verden er delt mellem lovmæssighed vs. lovløshed svarende til dyrket jord vs. udyrket jord etc. Tidsforløbet manifesterer sig som et periodekredsløb sammensat af statiske perioder og overgangsperioder. Overgangsperioderne (navngivning, pubertet, ægteskab etc.) fører individet fra en social status til en anden. De er risikable og ledsages af overgangsriter. Disse rummer ofte prøver, og pubertetsriterne er hyppigt blevet betragtet som genfødsel, hvor personen passerer gennem døden til nyt liv. Afsnittet støttes på etnografiske og religionshistoriske teorier, hvis enkeltteksempler næppe alle er så indiskutable, som de fremtræder. Det dementerer dog ikke hovedlinierne, som er spændende, fordi eventyrene sættes ind i en mytisk/rituel sammenhæng. Men sammenhængen uddybes ikke senere i bogen, heller ikke ved tekstanalyserne.

Udgangspunktet for den teoretiske diskussion er Propps *Morphology of the Folktale*, hvis tese er, at alle eventyr (fairytales) er opbygget af faste handlingsled – funktioner –, som er uafhængige af de agerende og deres attributter. (Funktionerne er f.eks. forbud, overtrædelse af forbud, helts afrejse, møde med hjælper etc.). B. H. redegør udførligt for skemaet over de 31 funktioner og for de 7 aktører, som disse grupperer sig om, men han sætter spørgsmålstegn ved funktionernes autonomi og efterlyser en analyse af personrelationerne og deres etablering.

Propp har skabt grundlaget for en række senere eventyrteorier. Greimas har i *Sémantique Structurale* reduceret Propps skema delvis i forlængelse af Propps egne retningslinier. Han sammenstiller nogle af funktionerne parvis (f.eks. forbud og overtrædelse) og opfatter nogle funktioner som transformationer af andre (f.eks. forbud vs. overtrædelse = brud på kontrakt opfattes som en negativ transformation af anmodning vs. accept = etablering af kontrakt). Således reduceres de 31 funktioner til 5 kategorier: Kontrakt (opfordring vs. accept), kamp (konfrontation vs. sejr), kommunikation (overdragelse vs. modtagelse), nærværelse, hurtigt omplacering. Eventyrforløbet beskrives således: Brud på kontrakt eller orden – afståelse – prøve (1 kvalificerende, 2 principiel, 3 glorificerende) – erhvervelse – kontrakt eller orden genoprettet. Propps 7 aktører reduceres til 3

kategorier: subjekt vs. objekt, hjælper vs. modstander, giver vs. modtager. B. H. betvivler, at den sidste kategori kan holdes ude fra de andre, og hævder at den medfører et sammenstød mellem 2 synsvinkler (subjektets og objektets), som udelukker modellens almen gyldighed. B. H.'s hovedindvending mod både Greimas og Propp er, at deres strukturbeskrivelser kun gælder inden for det valgte materiale (Propps fairy tales) og derfor er uanvendelige som genrebeskrivelse, fordi en genrebeskrivelse må baseres på en analyse, der afdækker strukturer ud over det materiale, der skal afgrænses. Indvendingen hænger sammen med, at Propps formål var at beskrive de konstante træk i et materiale, som hypotetisk opfattedes som en homogen helhed, mens B. H.'s emne er de differentierende træk, der deler et heterogent materiale. For at gøre Greimas' model almen medtager han de logisk mulige konsekvenser og reducerer desuden de strukturelle elementer yderligere ved at opfatte kontraktkategorien som en transformation af kommunikation, hvor nærværelse og omplacering indgår som vilkår. Derved når han frem til en ret besværlig model.

Bremonds teorier opfylder B. H.'s krav om almen gyldighed, cf. titlerne *Le message narratif*, *La logique des possibles narratifs*. Der opstilles to typer af elementarforløb: 1 forbedringsmulighed, forbedringsproces aktualiseres/aktualiseres ikke, forbedring gennemført/ikke gennemført, 2 forværringsmulighed etc. Synsvinklen ligger ikke fast. »Enhver optrædende er sin egen helt. Hans medspillere kvalificerer sig til i hans synsvinkel at optræde som hjælpere, modstandere etc.»

Med udgangspunkt i disse teorier opstiller B. H. en model som kombinerer 3 aspekter: det sociale aspekt, som illustrerer statuserhvervelse, det fysiske aspekt, som illustrerer universets opdeling mellem menneskeligt og overnaturligt rum, og det narrative aspekt, som viser muligheden for at føre en centralperson gennem et trefaset forløb fra begyndelsessituation ud i et spændingsfelt tilbage til slutpunkt cf. Bremonds model. I slutsituationen har centralpersonen erhvervet en social status, og etableringsprocessen finder sted i spændingsfeltet manifesteret som en konfrontation med overnaturlig modstander og etablering af hjælperelation – prøverne. B. H. betragter personrelationerne som det der konstituerer prøverne. Han opstiller en model, der viser hvorledes forholdet mellem centralperson, modstander og hjælper etableres virtuelt, aktualiseres og gradvis opløses: modstanderen elimineres, hjælperrelationen bortfalder og centralpersonen står sejrende tilbage. Der er tale om ufuldstændige forløb, hvis relation til modstander ikke medfører relation til hjælper (f.eks. for datteren i eventyret med moder, datter og steddatter), eller hvis opløsning af forhold til hjælper ikke efterfølges af opløsning af forhold til modstander (fortryllede personer).

Først analyseres seks tekster fra eventyrsamlingen ved hjælp af et skema, som viser de forskellige relationsforløb handlingen igennem, således at man kan se heltens ufuldstændige forløb ved siden af de forskellige typer af ufuldstændige. De enkelte skemaer ledsages af spredte kommentarer, men det fremgår ikke tydeligt, hvad nytte man kan have af skemaerne. Der er forøvrigt inkonsekvenser i udfyldningen af dem; det beror muligvis på trykfejl.

Næste punkt er en karakteristik af samtlige tekster ud fra distinktionerne dobbelt rum (+) vs. udelt rum (÷), simpel relationsmodel (+) (aktanterne betinget af relation til en centralperson gennem én synsvinkel) vs. kompleks relationsmodel (÷), eksistentiel konflikt (+) (vedr. statusopnåelse) vs. prestigekonflikt (÷)

(interesses modsætning vedr. penge, anseelse o.l.). (Eksistentiel konflikt beskrives tydeligere i det tilføjede folkeviseafsnit: »Bremonds konsekvenskategorier succes/fiasco ækvivalerer med liv/død.«) Teksterne deles i 3 grupper: en +++ gruppe (1/5 af numrene), en ÷÷÷ gruppe (3/5) og en blandingsgruppe (1/5). Gruppen +++ skulle svare til Propps fairy tales, men med den fordel, at den karakteriseres ud fra strukturer, der rækker uden for gruppen. Gruppen +++ vs. gruppen ÷÷÷ menes at svare til myteeventyr vs. novelleeventyr, begreber som B. H. afviser, dels fordi de er vage, dels fordi fællesledet eventyr står hen som uoplyst term.

Hvad angår kritikken af Propp, kan man indvende, at hans analyse vel kan bruges til klassifikation, hvis man analyserer tekster uden for hans materiale ud fra hans skema og fordeler dem positivt/negativt i relation til det. Med hensyn til det uhåndterlige begreb eventyr fremgår det ikke, om B.H. vil begrænse termen til +++ gruppen, eller om han bibeholder den som fælles term for alle teksterne; i så fald er det stadig uoplyst hvad ordet betegner. Endelig er det tvivlsomt om B.H.'s distinktive træk er de mest frugtbare til at klassificere teksterne. De synes spinkle, og modsætningen mellem +++ gruppen og ÷÷÷ gruppen er nok væsentlig, men skellet går – som B.H. selv påpeger – ikke blot mellem teksterne, men også igennem dem, idet flere eventyr med centralfoldsstruktur +++ har ÷÷÷ ÷ struktur i forfald. Men spørgsmålet om distinktionernes relevans må i høj grad blive et spørgsmål om interessefelt.

I et appendiks analyseres 10 folkeviser, hvor relationsskemaet bliver indfaldsvinkel til en antydningssvis redegørelse for de kontraktforhold, som styrer visernes forløb. Viserne deles som eventyrene i I en +++ gruppe bestående af 2 trylleviser – motivlighed ledsages altså her af strukturanalogi – II en ÷÷÷ gruppe bestående af 3 historiske viser og 3 ridderviser, hvorved skellet mellem de to typer bortfalder, III en både +++ og ÷÷÷ gruppe bestående af 1 tryllevis og 1 historisk vise. De tre grupper hævdes at udtrykke en forskellig samfundsholdning. I gruppe I er etableringsprocessen ikke socialt determineret, men den fører til en relationskontrakt, som har samfundsmæssig gyldighed. Gruppe II fungerer bekræftende inden for et veldefineret samfund. Relationskontrakter implicerer mulighed for kontraktbrud, og brud fører til genoprettelse af kontrakt. Gruppe III kombinerer den individuelle konflikt med samfundets kontraktproblematik uden at skabe forening. »Den eksistentielle fremmedgørelse er her indført som et strukturelt aspekt«. Denne tolkning står som et postulat og ikke som en konsekvens af enkeltanalyserne. Den lader sig heller ikke uden videre overføre på eventyrgrupperne. Man savner i bogen en demonstration af berettigelsen af at behandle folkeviser og folkeeventyr under et.

Bogens værdi ligger mere i præsentationen af teorier og synspunkter end i deres frugtbare anvendelse.

Nonni Magid

Tue Gad: Helgener. Legender fortalt i Norden. Rhodos, København 1971. 287 s. + 9 farveplancher, 44 kr. hft.

Da Tue Gad i 1961 forelagde sin lærde disputats om »Legenden i dansk middelalder« (anm. i DSt 1962), gjorde jeg ham opmærksom på, at det vældige stof,

han havde samlet, egentlig fortjente at blive sammenfattet i et mere populært opslagsværk om helgener i middelalderen. Jeg formidlede selv forbindelsen til det store katolske forlag Herder i Freiburg. Men der kom et afslag. Allerede den gang var interessen dalende i disse kredse. I sit forord har Tue Gad sikkert givet udtryk for denne skuffelse, når han siger: »For katolikkerne i disse brydningsfulde år har helgerne mindre betydning end tidligere« (s. 6).

Desto mere kan man glæde sig over, at det er lykkedes med støtte af Statens humanistiske forskningsråd og Landsdommer V. Gieses legat at udgive det ønskede opslagsværk på dansk. Forlaget Rhodos fortjener megen anerkendelse for den særdeles smukke trykning, det fine omslag og især de ni farveplancher, som er hentet fra fire illuminerede håndskrifter.

Bogen består af to dele. Først gives der i 7 korte kapitler en redegørelse for baggrunden for helgendyrkelsen i middelalderen. Følgende emner bliver behandlet: Helgendyrkelsens oprindelse, relikvier, helgendage og liturgi, kanonisering, legender, mirakler og helgenbilleder. Derefter kommer i alfabetisk rækkefølge korte beskrivelser af de mest kendte helgener i nordisk middelalder. Til sidst bringer forfatteren en meget fyldig litteraturliste (s. 265–280), som er enestående i skandinavisk forskning. Denne litteraturliste omfatter 1. opslagsværker, 2. middelalderlige tekster, 3. studier og 4. enkelte helgener.

I de korte redegørelser for de enkelte helgener har Tue Gad på en betrygende måde samlet alt det i forvejen kendte stof. Men selv én, der er kendt med dette stof, kan opleve interessante ting. Hvem kender den hellige kvinde Kakukilla, som anråbes »mod rotter og mus«? Hun har ingen dag i helgenkalenderen. Tue Gad mener, at hendes navn minder om St. Columcilla, en af de berømte irske munke, grundlæggeren af klostret Iona, død 597. At han er blevet til en helgeninde, kan forklares ved at navnet Columcilla lyder som et pigenavn. Men forfatteren tilføjer meget klogt, at »der forlyder intet om at den irske munk havde noget med mus og rotter at gøre, derfor er der stadig et Kakukillaproblem« (s. 147).

Tue Gad har med en forbavsende indlevelsesevne sat sig ind i det vanskelige emne, som helgener og deres legender frembyder for en forsker, der er uddannet i den filologisk-historiske metode. Der fandtes faldgruber nok. Men så vidt anmelderen kan se, har han undgået dem alle sammen. Han har set, at disse legender ikke kan måles med en moderne historicopfattelse. Det drejer sig ikke om biografier i moderne forstand. Det eksistentielle i kristen forstand er den egentlige kerne. Tue Gad har også fået fat i det tidsbegreb, som ligger til grund for disse legender. En sætning som følgende viser et perspektiv, som åbner forståelsen for hele emnekredsen: »Det der tæller er ikke de konkrete omstændigheder ved deres liv og død, den »historiske« sandhed, men deres virkelighed som formidlere mellem det evige og det jordiske, og hertil svarer deres evigt genkommende dag i årets rytme« (s. 29).

Helgenlegenden har en krank skæbne i vor tids teologiske litteratur. I de store teologiske samleværker, som f. eks. *Mysterium salutis*, *Sacramentum mundi* eller *Handbuch theologischer Grundbegriffe* findes ordet »Legende« ikke i de udførlige ordlister. Det er i streng forstand ikke noget teologisk begreb. Legenden er beslægtet med de opbyggelige genrer, men adskiller sig ved at være fortællende. Dens videnskabelige plads er ikke i teologien, men i litteraturhistorien. Og i sin disputats

skriver Tue Gad med rette: »... for en litteraturhistorisk betragtning er det underordnet om en opbyggelig fortælling beretter faktiske eller opdigtede tildragelser« (s. 3). Teologien derimod er en historisk videnskab.

Man kunne måske have ønsket, at forfatteren havde skelnet skarpere mellem helgenlegender og helgenbiografier i moderne, historisk forstand. Om Sankt Dominikus f.eks. foreligger udmærkede biografiske undersøgelser, således at man kan rekonstruere hans levnedsløb med historisk nøjagtighed. At så »folketroen« også har bemægtiget sig denne skikkelse, er en anden sag. Helgenlegenden er kommet i miskredit, men den videnskabelige helgenbiografi kan stadig regne med stor interesse.

Men netop fordi helgenlegenden har mistet næsten enhver interesse i den moderne teologiske diskussion, har det stor betydning, at en forsker sammenfatter hele dette stof, således at det ikke går tabt. Hegel siger et sted: først når en periode er kommet til sin afslutning, kan man skrive dens historie. Tue Gad har gjort det med helgenlegenden. Alle, som arbejder med middelalderlige emner, vil være ham taknemmelig for dette virkelig nyttige opslagsværk.

H. Roos

Ådel Gjøstein Blom: Ballader og legender fra norsk middelalderdigting. 1971. 302 s. 32 n. kr.

På Universitetsforlaget i Oslo har Ådel Gjøstein Blom udsendt en bog om ballader og legender i norsk middelalderdigting.

Efter et forord drøftes i tre kapitler begrebet ballade og legende samt de norske legendeviser i nordisk aspekt. Derefter følger fire afdelinger, nemlig viser om autoriserede (kanoniserede) helgener, viser om anonyme helgener, mirakler (jærtegn) repræsenteret ved to viser: Eldprøva og Dei frearlaus menn, og endelig visioner, kun behandlende én vise, Draumkvædet, men til gengæld med en mængde vigtige oplysninger og henvisninger om dette mærkelige digt, der stadig giver anledning til kontroversielle synspunkter, især med hensyn til bedømmelsen af digtets alder og kernen af dets indhold.

I indlednings-kapitlet drøftes legendevisernes væsen og overlevering, og der fremsættes nogle principielle betragtninger over den mundtligt overleverede litteraturs kår. Balladen eksisterer principielt kun, hver gang den fremføres. Denne tese kan imidlertid efter anmelderens mening ikke holde. En reproduktion af et kunstværk er ikke selve værkets overgang fra ikke-eksistens til eksistens, men blot en aktualisering, en ny form af noget allerede eksisterende. Man er ofte tilbøjelig til at undervurdere den mundtlige overlevering, mens forholdet dog er det, at tilføjelser og omredigeringer næsten altid forudsætter skriftlig nedfældning, hvor den mundtlige overlevering støttes af det skriftløse folks fantastiske hukommelse og den næsten overtroiske respekt for det overleverede ord, som vi så godt kender både fra religionshistorien og fra vor egen fornordiske litteratur, bl. a. sagaerne.

De mange, til tider meningsændrende varianter må derfor snarest tilskrives, at den mundtlige overleveringsform i de sidste par hundrede år har været i fuld opløsning. Det er således i sidste øjeblik, at materialet bliver indsamlet, og ven-

ner af nordisk litteratur må være taknemmelige for, at Ådel Bloms bog fremdrager en ellers ofte overset emnekræds.

Behandlet er viserne om St. Jakob, St. Stefan, St. Georg og dragen, St. Olav, der sejler om kap, Lita Kari (St. Katharina) og Maria (Magdalena eller Maria egyptiaca). De anonyme helgener er repræsenteret ved viserne om Olav og Kari, Olav lyg på stolt Margjit, Torgjus-døtrene, Tora liti og Agnos Dei. De tre viser om mirakler og visioner er allerede nævnt.

Forfatteren berører de vanskelige dateringsspørgsmål (vi mindes i Danmark Agnete og havmanden) og er meget forsigtig i sine vurderinger. I den forbindelse kan nævnes, at den side 192 omtalte norrøne gravskrift med navneformel minder om en brevunderskrift fra Frederik V's tid: ok Kari heiter ek. (omtalt af Francis Bull) Det understøtter forfatterens skepsis.

Noteapparatet og litteraturhenvisningerne er tiltalende: Gode og rigelige, men sat op på en sådan måde, at de ikke afskrækker den studerende, der for første gang vover sig ind i emnet. Der loves i forordet, at legendeviserne snart udgives (de ligger klar til trykning), og når man har læst Ådel Bloms bog, har man et udmærket grundlag for videre studium, for der er på dette felt endnu meget at hente.

Georg Heggum

*Brynjulf Alver: Draumkvedet. Folkeviser eller lærd kopidiktning.
Universitetsforlaget, Oslo, Bergen Tromsø 1971. 144 s. 18 n. kr.*

I forlængelse af pater Heggums anmeldelse skal det omtales, at kronjuvelen Draumkvedet nu atter er gjort til genstand for en monografi, der kan bygge på den fuldstændige variantmasse. Bogens hoveddele er fortolkning af skemaet s. 76-77. På den ene led findes alle eksisterende strofers sigel, på den anden landskaber og opskrifter, og felterne fyldes altså af en stroferegistrant – ja fyldes og fyldes – for det er frapperende, hvor få felter der egentlig er tal i. Det betyder på den ene led, at de fleste handlingselementer kun optræder i et lille antal opskrifter, på den anden led, at opskrifterne gerne er korte og uordentlige visestumper, fjernt fra det digterisk-teologiske arkitekturværk, som Moltke Moe skabte og gav næsten arketypisk gyldighed. I de to store analysekapitler lægger Brynjulf Alver særlig vægt på Draumkvedets nære forhold til og infiltration med gamlestevet både i enkelte strofer og i korte sekvenser. Synspunktet er tidligere indført i diskussionen og især behandlet af Olav Bø i *Norveg V* 1955. Endvidere fremhæver forf., at meget få opskrifter har nogen helhed; at titlen Draumkvedet (og dens varianter, som diskuteres) ofte skyldes optegneren; og at den bedste tradition er begrænset til ganske få sogne. Intet af dette er nyt, men den grundige samlede påvisning har vi hidtil savnet.

Men: respice finem! Alvers konklusion er barskere end nogen hidtidig og navnlig nogen norsk forskers: Draumkvedet er ingen bevidnet episk helhed, versionerne er hver for sig sammenlån timer; det bygger ikke på én boglærd middelalderdigt, men på folkeligt kendte religiøse motiver formidlet af kirken; og det behøver ikke at være ældre end 18. årh. Helt igennem en folklorists resultater med vellystig polemik mod litterater, filologer og nationalromantikere.

Skjult polemik ligger endvidere i, at den ellers loyale forskningshistorie af-

færdiger de unævnte nyeste nordmænd og således negligerer to træk af bogens bagsidetext: »Det er ikkje inspirert anten av svartedauen eller av sosiale tilhøve i sein-mellomalderen ...« Sidstnævnte synspunkt refererer Ådel Blom efter nu afdøde professor Svale Solheims utrykte forelæsninger og varianttavler. Hvorfor må det ikke stå i indledningen? og hvem har fornylig talt om sortedøden? Ådel Blom er uden polemik nået frem til nogle af de tanker, der har cirkuleret i 1960ernes norske folkloristmilieu; hun refererer Solheim s. 250 ff., og hun lægger digtets tilblivelse forud for 18. årh. uden at binde sig til den katolske tid. Hendes formål har ikke tilladt en kulegravning som Alvers. Men Alver kunne godt have ladet os se alle modspillernes kort, når han selv er sikker på at have trumferne på hånden.

Erik Dal

Sven Hakon Rossel: Den litterære vise i folketraditionen. Akademisk Forlag, Kbh. 1971. 268 s. ill. + Texthefte. 40 s. (Danmarks Folkeminder nr. 81). (Det er en bibliografisk fejl, at textheftet ikke er omtalt i bogens præliminarier).

Netop hundrede år efter Carl Elberlings pjece »Oehlenschläger som Gadevisedigter« – et emne der i datidens inkl. forfatterens øjne blot var et kuriosum – udsender Sven Hakon Rossel en stor monografi indenfor skillingsvisestudiet, eller rettere fire monografier, der i kraft af omrammende kapitler fremstår som en vejvisende helhed. Rossel (hvis navn har tryk på anden stavelse) er magister i sml. litteraturvidenskab, ikke i folkemindevidenskab, og bogen er en bearbejdelse af hans væsentligt større speciale; en stor fortegnelse over »Danske digtere i folketraditionen« er publiceret af Institut for Folkemindevidenskab 1971 ligesom – to år før – Iørn Piøs speciale »Produktionen af danske skillingsviser mellem 1770 og 1821 og samtidens syn på genren«. Af Rossels få mindre arbejder stod en visemonografi i DSt 1970. Hans solide basis er gennemsyn af 36.600 viser, deraf 2376 litterære, d.e. viser med navngiven forfatter og skrevet uden henblik på skillingstrykproduktionen.

Arbejdsområdet har længe ventet på erobring. Skillingstryk har været selvfølgelig kilder for studiet af balladen og det 16.–17. årh.s viser, og antologier, mest populære, har interesseret sig for yngre skillingsvisetexter. 1960erne fastslog stoffællesskabet mellem den yngre trykte vise og den levende tradition (båndoptagelser), og DFSs erhvervelse af Strandbergs og Sølves arkiver gav faste holdepunkter, alimens Universitetsbibliotekets 4000 visetryk blev gennemindexeret. Man tog så småt fat på forskningstemaer og -metoder, og L. Bødgers bidrag til Folkkultur 1944 fortjener at nævnes som forløber.

Rossel drukner sig nu ikke pladask i de yngre dele af sine 36.600 viser. Han arbejder med de litterære viser, ofte indbragt i folketraditionen, fordi et visetryk gerne skulle rumme to viser og derfor kunne bruge et kunstdigt til fyld efter en kommerciel vise i andre stilarter. Ved denne selektion skaffer han sig de laboratoriebetingelser, man altid savner ved studiet af gamle viser: det veldefinerede udgangspunkt. Jeg forstår så vel, at folkloristerne er blevet lede ved håbløse »rekonstruktioner af urformer« og har lagt vægt på indbegrebet af varianter som det der konstituerer visetypen og folklorestudiet; men ville det dog

ikke være rart at have Ebbe Skammelsen og Harpens Kraft, som de først blev til, med navn, sted og årstal, som korrektiv for betragtninger over typernes produktion og reception?

Rossels problemstilling er altså »Kunstlieder im Volksmunde«, for nu at gentage John Meiers bogtitel, der unægtelig trængte videre ud end den sjældne bog fra 1906. Denne består af en principiel del på 144 s. og en registrant over 567 kunstdigte i traditionen, deraf 336 med kendt forfatter, og dens anlæg kan altså ikke sammenlignes med Rossels. Nærmere beslægtet er John Meiers »Volksliedstudien« fra 1917, og man havde gerne set Rossel tage stilling især til det andet af dens fire monografiske kapitler. Den benyttes såvidt jeg ser heller ikke af Hermann Strobach i hans vigtige arbejder, som Rossel støtter sig til (se DSt 1965 130). Han har iøvrigt også mere glæde af den samtidige end af den ældre tyske kollega, idet han ligesom Strobach i høj grad opererer med redaktionel behændighed og kvalitative forbedringer i traditionen – det man har kaldt positiv variantdannelse, modsat Meiers stive receptionsteori anno 1906.

Den litterære vise har hidtil mest fundet vej til forskningen som ét blandt flere elementer i et givet sangerrepertoire. Det fremhæver ikke dens særart, og den findes også andetsteds. Rossel vender altså tilbage til genre- og endda vise-type-studiet og kan som antydte arbejde på nogenlunde exakt grundlag uden dog at undgå ukendte led i sine stemmaer over hver visetypes historie.

Til særbehandling er udvalgt fire digte:

(1) Knud Lyhne Rahbek: Den Dødes Igienkomst (Den fromme Frue Signild paa Sotteseng laae), 1788 og 1794, et af de mange digte i kølvandet på DgF 89 Moderen under Mulde. 34 traditionelle tekster inkl. skillingstryk fra c. 1800 til efter 1930 og båndoptagelser indtil 1968. Versioner, som fortjener navn af mere end fragmenter, er gerne gode og stabile, ikke stærkt opblandet med DgF 89. De vigtigste trykkes, og der meddeles textvariant, kommentar og konklusion for hver. Førstnævnte er ejendommelig ved blot at gentage de iforvejen kursiverede afvigelser fra grundteksten, som man selv må jævnføre med; kommentaren rører en fin positiv holdning over for omsyningsprocessen og sikker æstetisk detailvurdering, fx. s. 65. En bemærkning s. 78 om gennemsyn af UBs 250 sangbøger og ønsket om at kontrollere i KBs større samling giver et glimt henover de trange veje, forf. har måttet gå – her forgæves, hvad der vel kunne skyldes at den påberåbte sangbog var håndskreven.

(2) G. A. Bürger: Præstens Datter i Taubenhain, 1781, dansk fra 1797, en forførelses- og rædselsballade med 19 tekster. Flere gamle oversættelser, hvoraf kun den ældste går over i skillingstryk, mens den sene tradition mest bygger på Strandbergs nyoversættelse (1882?). Den bekendte sangerske Selma Nielsens særstilling i traditionen omtales s. 108.

(3) Adam Oehlschläger: Vilhelm (Bag grønlædte Bakke der ligger et Huus), 1801, 20 tekster om en piges utroskab – et altid forståeligt og nærværende og derfor salgbart emne. Stemmaet er ret kompliceret. Forbløffende er ikke mindst text 19, hvori Helga Olsen fra Bandholm har rokeret med 24 af visens linier og derved nyskabt en rimelig helhed på 6 strofer mod orig.s 27! (Når Rossel s. 143 mener, at soldater blev betalt for at lægge navn til visen for at øge dens troværdighed, er der grund til at kigge på censurbestemmelserne om forfatterangivelsen af skrifter til forskellige tider).

(4) B. S. Ingemann: Det var en aften silde, 1813, Erbkönig-motiv med fader og søn i båd. 43 tekster, deraf en skrevet efter 60–65 års hukommelse, og mere forbløffende: to optaget med samme c. 75-årige meddeler 1964 og 1968, af hvilke den første er kortere og ringere husket end den sidste. Nyere tradition udgår især fra Strandberg.

Rossels slutkapitel går især ind på typerne af ændringer i omsyngningsprocessen, og jeg erindrer intet sidestykke hertil i hjemlig faglitteratur, men vil dog ikke opremse typerne, når der ikke kan gives eksempler, og når enhver blot nogenlunde interesseret dog må læse bogen. Summen af ændringerne udgør enten en koncentration og forenkling eller en stadig indpodning af nyt. Aktivt engagement. Stabilitet contra variabilitet.

Sven Hakon Rossels motto er de ord af S. B. Hustvedt, hvormed jeg i 1956 sluttede min balladeforskningshistorie, om at axene er vel i hus, men tærskningen først lige i gang. Med den mellemliggende tids udvidelse af materiale og arbejdsmåder er der så godt som nogensinde brug for unge effektive tærskere. Forfatteren til denne vigtige bog har afgørende placeret sig som en sådan.

Erik Dal

Carsten Bregenhøj: Etnologisk interviewteknik. Kbh. 1971. (Dansk historisk Fællesforenings håndbøger).

På 88 små sider har Carsten Bregenhøj (Dansk Folkemindesamling) her behandlet en række principielle og praktiske problemer vedrørende etnologisk (folkloristisk, lokalhistorisk) interviewteknik. Bogen er præget af, at båndoptageren regnes for et næsten uundværligt hjælpemiddel, og der findes et særligt afsnit om behandling og betjening af båndoptager. Det er her det bl.a. nævnes, at man må sørge for at møde frem med »opladte akkumulatorer«; man kunne være drilagtig nok til at foreslå, at man nøjes med opladede sådanne, mens det derimod absolut kan anbefales, at man skrider til værket med opladt sind.

Det sidste er i øvrigt noget der i høj grad ligger forfatteren på hjerte; man må sige, at bogens hovedformål netop er at hjælpe den vordende etnolog (osv.) med at tilrettelægge arbejdet i marken således at meddelelsen bedst muligt får lejlighed til at give hvad han har at give inden for det pågældende emne, mens optegnerens rolle bliver at være den tålmodigt lyttende (sammen med båndoptageren), men også, når det kræves, den opmærksomme igangsætter og inspirator.

Der findes i bogen et udmærket afsnit om kunsten at nå den rette balance mellem fremadgående spørgsmål og rolig afventen. Her kræves hos intervieweren en sjette sans for at kunne fornemme »hvornår der er tale om en frugtbar pause, og hvornår der er tale om en ufrugtbar eller pinlig pause«.

Der gøres flere steder forsøg på at anvise midler til at skabe den bedst mulige kontakt med meddelelsen, både den verbale og andre mindre veldefinerede former for kontakt (f. eks. nævnes det interessante begreb »øjeblikkontakt« p. 62). Man kunne her tilføje det ganske banale, at ethvert interview erfaringsmæssigt vinder i livlighed, naturlighed og detaljrigdom ved at man har besøgt meddele-

ren en eller flere gange i forvejen og på snedig (og afslappet) vis har fået etableret en fortælsesituation, evt. over et kaffebord (det nævnes meget klogt i bogen, at man ikke bør sige nej til tilbudte traktementer). Ved sådant »research-arbejde« må man dog vel vogte sig for at få fortalt selve de historier eller skildringer, man senere ønsker at få på båndet; det er de færreste mennesker der er i stand til at fortælle lige så godt anden gang til samme tilhører, i hvert fald så længe de har den første gang i frisk erindring.

Det bør nævnes, at bogen – foruden de allerede berørte emner – kommer ind på bl.a. »interviewprojektets formulering«, »båndregistrant«, »interviewets psykologi« (behovspsykologisk belysning af overtalelses- og interviewsituationen), »sproglige vanskeligheder«, »interviewets eller spørgeskemaets opbygning«, herunder »spørgsmålenes rækkefølge«, »åbne og lukkede spørgsmål«, »uddybende spørgsmål«, »ledende spørgsmål« (dette er ikke noget godt!).

I afsnittet om sproglige vanskeligheder gør C. B. sig til talsmand for, at interviewereren søger at benytte sig mest muligt af det ordforråd, han har til fælles med meddeleren (selv om deres resp. ordforråd og sprogbrug i øvrigt måtte være særdeles uensartede). Man bør undgå det alt for akademisk eller fagligt prægede sprog og på den anden side heller ikke kaste sig ud i (evt. halsbrækende) forsøg på at tale meddelerens jargon eller dialekt. Citat: »interviewerens ægte forståelse for og accept af meddeleren og det denne siger, er det vigtigste middel til at komme på bølgelængde med meddeleren.« Der kan gøres en tilføjelse, der ligger uden for bogens erklærede emne: også ved et interview med sprogligt formål (at studere meddelerens sprog som det er optaget på båndet) er det interviewerens fornemste opgave at være sig selv, dog naturligvis med neddæmpning af de sider af hans væsen, sprog, osv., der måtte være meddeleren mest fremmed og med fremhævelse af de sider, man føler at have til fælles med meddeleren. Med henblik herpå er det naturligvis (som også C.B. skriver) en fordel at kende meddelerens evt. dialekt.

Det forekommer mig, at C.B. i sin introducerende (og på hjemlig grund i virkeligheden banebrydende) bog (der rimeligt nok ikke er slet så systematisk som indholdsfortegnelsen kunne give det udseende af) har samlet en række fornuftige ræsonnementer og erfaringer, som kan være særdeles nyttige for vordende (og også for mere erfarne) interviewere inden for de nævnte og lignende forskningsgrene. Uden at forklejne det ikke ubetydelige analytiske arbejde der er nedlagt i bogen kunne man godt til sidst have lyst til at citere en bemærkning p. 61 (dér brugt i en speciel sammenhæng): »Standardløsninger findes imidlertid ikke. Så længe man lader sund fornuft og taktfuldhed råde og i øvrigt redegør for sine indgreb ... har man tilgodeset både menneskelige og videnskabelige krav.«

Man har undertiden kunnet få det indtryk af anekdoter om visse ældre optegnere, at entusiasmen over for indsamlingsarbejdet og stoffet af og til kunne trives sammen med en noget nedladende holdning over for de almuesfolk, hos hvem det hele var overleveret. Det er velgørende at kunne notere, at der i denne bog findes adskillige vidnesbyrd om, at det eneste tænkelige i nutiden er en loyal og fuldt accepterende holdning over for enhver meddeler, man møder i sit arbejde. Det er dem, der gør forskeren (og forhåbentlig i en eller anden forstand: samfundet) en tjeneste, ikke omvendt.

Bent Jul Nielsen

Danmarks norske Folkeviser

Af KAJ BOM

Inden mag. art. Kaj Bom i 1966 forlod Det danske Sprog- og Litteraturselskabs (DSL) gammeldanske ordbogsprojekt, udarbejdede han en meget fyldig redegørelse for stof-afgrænsningen med titlen: »*Redaktionsprincipper for GldO.* Problemstillinger, drøftelser og forslag, med illustrerende eksempler. Udarbejdet i skitseform nov. 1964– til internt brug for Ordbogsrådet ved GldO.»

Cirka $\frac{1}{6}$ af denne afhandling behandlede folkevisestoffet, og Kaj Bom anlagde det synspunkt, at adelsoverleveringen fra ca. 1550 må forbeholdes en senere, eftermiddelalderlig ordbog. Ældre end denne overlevering, og ældre end skellet mellem de to planlagte ordbogsværker (1515), er imidlertid en berømt række visefragmenter i tilfældig overlevering fra middelalderen, og disse blev da gjort til genstand for en indgående filologisk kritik, der henviser dem til en norsk eller norskpræget sprogsfære.

Da jeg i en del af 1972 var konstitueret administrator for DSL, lærte jeg Kaj Boms rapport at kende. Det slog mig da, hvor beklageligt det var, at et så tungtvejende bidrag til den lidet opdyrkede snævrere folkevisefilologi henlå ukendt. Jeg er meget taknemmelig for, at Kaj Bom efterkom redaktionens opfordring til at lade sit arbejde publicere i *Danske Studier*, og vi var enige om, at det af flere grunde burde ske ved offset-reproduktion af de oprindelige rapportblade; en stilistisk mere traditionel og måske lettere tilgængelig nyskrivning ville kræve et arbejde, som ikke forekom fornødent og måske ikke engang ønskeligt, da talen dog er om et snart ti år gammelt arbejde.

Redaktionen takker DSL for tilladelse til offentliggørelsen, Svend Grundtvigs og Axel Olriks Legat for tilskud dertil og først og sidst Kaj Bom for samarbejde om denne sag.

Erik Dal

Uden større tøven slog jeg til da Erik Dal engang i efteråret 1972 bad mig om lov til at publicere mit folkevisebidrag fra 1965 i *Danske Studier*. I en vis henseende var afsnittet jo færdiggjort; det var udarbejdet for offentlige midler; og en så kyndig og i folkeviselitteraturen så velorienteret forsker som Erik Dal skønnede at stoffet havde interesse for en videre kreds. Disse momenter tilsammen fandt jeg afgørende.

Den der har tålmodighed til at stage sig igennem den nedenfor reducerede tekst – stedvis hårdt komprimeret, mangesteds klodset og knudret som den er – vil ellers nok synes at der havde været god

grund til at tøve længe – og derved komme til det modsatte resultat! Desuden er der jo noget halvt spørgelsesagtigt over disse sider, noget hen efter »af en endnu levendes papirer«. Men det får være.

I 1952 udarbejdedes en plan for det påtænkte ordbogsarbejde, og allerede dér rejstes spørgsmålet: én samlet ordbog for hele perioden til år 1700, eller en opdeling (med skel ved 1515) i en »gammeldansk« og en middelalderlig og en ældre nydansk del? Vedtagelsen i 1964 af en tvedeling nødvendiggjorde at en række sprogkilder placeredes enten før eller efter skellet. Så langt vigtigst var her folkeviserne; deres problematik drøftedes under et monstrøst punkt f (M44ff.) i et kap. 5, betitlet: »De af forskningen til gld. tilbagedaterede tekster«, i første del af min rapport.

Redaktionsregler skulle udarbejdes. Men der var enighed mellem det tilsynsførende filologiske råd (Ordbogsrådet) og mig om at detaljerede regler for redaktionen forudsatte generelle overvejelser af principiel karakter, derunder placering af stofkilder der ikke umiddelbart »placerede sig selv«.

Så masede jeg på. Med dampen oppe, uden fordybelse i den brede faglitteratur, og med en konstant halvdårlig samvittighed over at bevæge mig uden for det egentlig leksikografiske. Til skrupuløse gennemretninger eller nyskrivninger var der ikke tid; men jeg trøstede mig med at produktet bare var et hjælpearbejde på et mellemstadium, og at det kun skulle læses af de tilsynsførende. Til gengæld betød denne sidste omstændighed at jeg fandt det formålstjenligt at gå ind på dette og hint for ligesom at give et indtryk af »arbejdsstemningen«, »det leksikalske klima«, den særlige problematik (jvf. M74). En vekselvirkning mellem tilsynsråd og arbejdssted var jo såre ønskelig.

»Slåbrok-faconen« tillod også at jeg i sidste øjeblik før maskinskrivningen kunne hægte daterede tillægsbemærkninger på (som sket f. eks. midt på M46), og at jeg i vid udstrækning brugte *forkortelser* både i min egen tekst og ved angivelse af kilder. Det store flertal af disse vil forhåbentlig være enten letgennemskuelige (»DiplNorv.«; »KultLeksM.«) eller velkendte for nordiske filologer (DO's forkortelseshæfte kan tit rådspørges).

Følgende udpluk skal dog oplyses:

beg. = begyndelse(n).

bet(t). = betydning(er).

DO. = Ordbog over det danske Sprog [sproget efter år 1700].

gld. = »gammeldansk«, ɔ: middelalderdansk (fra den egentlige runetid til (ca.) 1515).

GldO. = den påtænkte ordbogs *gld.* del. (Da »GldO.« internt *også* brug(t)es om *hele* det påtænkte værk: runetid-ca. 1700, står der M44ff. hist og her for tydeligheds skyld: *GldO.*, hvorved pointeres at talen eksklusivt er om *gld.*).

GldOpsl. = en særskilt seddelregistrant over materialet i de foreliggende *gld.* ordbøger/ordlister, udgave-glossarer m. v. (»det *gld.* opslagsstof«).

M foran sidetallene betød: »Målsætnings-kapitlet«.

reg(g). = register/registre.

ssg(r). = sammensætning(er).

u. = under.

udg(g). = udgave(r); *Udg(g).* = udgiver(e).

ænyd. = »ældre nydansk«, ɔ: tidsrummet (ca.) 1515 til ca. 1700 (Kings død, Holbergs debut; herefter tager DO. fat).

ÆnydO. og *ÆnydOpsl.*: svarende til det ovf. *u.* *GldO.* og *GldOpsl.* meddelte.

Siden M-afsnittets færdiggørelse har jeg ikke skænket sagen større opmærksomhed (og mangen detalje er gledet mig af minde). – Et par tilfældige små-iaftagelser kan dog bringes som *tilføjelser* her:

1) ad *M57*, slutn. af punkt 3: Ifølge »Tilføjelser« (1957) til *GldGram.* II. § 334 har D. A. Seip bestemt diplommet 29/8 1450, Bergen (»Forbindelse breff mellem Norige oc Danmarck«; trykt i *DiplChrI.* 30–32) som norsk; til tider kræves der åbenbart gode øjne til at skelne mellem de to sprog.

2) ad *M62*, foroven: »Kajakk er omtalt av Claudius Clavus, som på sin reise i Norge i begynnelsen av 1400-årene så både en kajakk – – og en umiak – – i katedralen i Nidaros.« *KultLeksM.*: Kajakk.

3) ad *M63*: Forskningen har jo for længst genkendt no. (Aasen) *Rossm(a)l*, *Rossmaar* »hvalros« i »*Rosmer* Havmand«.

4) *M64*, stk. 2: »[Grønlands-]verset regnes nu ikke mere for travesteret.« *EDal.* 346.

5) ad *M71*, slutn. af Anm.: Jf. *DgF.* III. 308; II. 263, notc. (Et par af Svend Grundtvigs håndkantslag mod arme Landstad: *DgF.* I. 427a, II. 477, note 4).

Af *trykfejl* er kun observeret at *fremspirer M45* er blevet til »-sperer«, og at et *notetegn* er udfaldet efter »Gell(e)mand« *M67*, tekstlinje 4 (henvisende til l. 11).

M44ff. er reproduceret aldeles uden retouche.

Det snævre sigte med rapport-afsnittet om folkeviserne var jo at godtgøre eller sandsynliggøre at der ikke foreligger stof overleveret som har uafviseligt krav på at blive placeret i dansk middelalderlitteratur, altså at befri *GldO.* for en *forpligtelse* til at medtage det (og i lyset heraf bør et og andet *forslag* til ordforklaring ses). – Af langt større almen interesse er selvsagt særstoffet, det arkaiske stof i adelsoverleveringens centrale lag (»kerneviserne«), og dermed selve denne overleverings genesis. Som bemærket M71 (hvor ordene »skønt længe modstræbende« bedes taget for fulde!) har jeg i en række tilfælde fundet, eller ment at finde, ord-gådernes løsning ved at konsultere Aasens *Norsk Ordbog* fra 1873, idet jeg efter behov inddrog erfaringer om datidens palæografiske og ortografiske usus i overvejelserne. Et par snese eksempler eller så indordnedes (i seddelkuverter) i »opslags-samlingerne«.

Dette ligger bag angivelser som »kuverten ?*pantsersven*« M53 og 57. – I et hér ikke medtaget afsnit af M-rapporten kom jeg ind på DgF. II. 181: »Valravnen«, hvor »willen vallraffn« fløj »tiill *hilevas kille*« og »døpte iomfruen y *hileuas flodtt*« (kun i Jens Billes (gode) ms.). Udgiveren gætter på et oprindeligt *hellig-vands* eller *hellig-vads kilde*. Jeg foretrækker at identificere med Aasens *Heilevaag* »lægende Vædske, Lægedom« (Telemarken, efter Landstad), jf. Fritzner: *heilivágr* (og mhty. *heil(a)wac*).

Hvo forstår at der ved kong Valdemars hof nok så frejdig færdes en *hestetyv* (DgF. III. 97ff.: »Kong Valdemar og hans Søster«), endda dronningens broder? Men således siger alle opskrifter, bortset fra Karen Brahe (der emenderer for at fjerne absurditeten?). Lige efter »mildnes« infamien til *hestedreng*, og så øjner man en forklaring: glosen *mar-skalk*, sammenholdt med norsk *Ty* »tjener«, »tyende«.

Man kan undertiden føres overraskende vidt ad den her angivne vej. Tove-visen (DgF. III. 20ff.) aftrykker Svend Grundtvig med Ide Gjøre som A; man forestiller sig at omkvædets »perverterede« form i Karen Brahe (B) har været medbestemmende for tekstvalget. I stedet for nationalklenodiet: »Med råde / kong Volmer lover dem både« (er det for resten ikke lidt sært, noget for tørt i sjælen, det med at elske to »med overlæg«; og er *love* = »elske« ikke mere engelsk end gammeldansk?) har Karen Brahe if. udgaven: *Imen rade kong Wollemuor loffuer denom bude* som omkvæd ved strofe 1, med var.: *Men rade – – buode* ved sidste strofe (i B kun disse to forekomster – og A har hele 13

gange ligeledes *Men*; desuden 4 gange *bae* for *boe*, jf. *badde* Anna Krabbe). Karen Brahe er klart *lectio difficilior*, og A bærer, som det vil ses, spor af en tilsvarende ikke udglattet tekst. Ud fra Aasen: *Meinraad* »Rænker – –« fås en ordlyd: »*I menråde* (dativform) *kong V. lover* (dvs. giver sit minde til) *dem* (at) *bade*«, med foregribende hentydning til den centrale badstuescene (B, str. 24f.).

Man kan så, ud fra en læsning af teksten med nye glarøjne, videre fundere over om visen (i sin oprindelige form; noget kvæstet er den øjensynlig blevet) vil sige at kongen blev offer for rænker, eller at han selv var rænkefuld (måske snarest det sidste). – Og mange andre indholdsproblemer synes at rejse sig for viserne (jf. M64–67), ligesom fornyede vurderinger af håndskrifternes grad af oprindelighed kunne ønskes – med dyb respekt for *lectio difficilior*-begrebet!

– Måske bør jeg understrege at min tese ene gik ud på at udmønstre det man kalder folkeviserne, i deres nu kendte form, af *dansk* middelalder (jf. M69, stk. 3). Dette udelukker jo ikke at i hvert fald central-laget er *middelalderligt*. Tværtimod. – Når man sådan sidder og fantaserer kan man komme til at tænke på at det man kalder Den poetiske Edda først og fremmest kendes fra ét ms. (CodReg.); dette ms.'s lakune er vist også en lige så stor lakune i selve vores edda-tekst-kundskab. CodReg. indeholder lutter digte om guder og høje helte. Hvad om der har eksisteret (en) tilsvarende kollektion(er) af det man kalder kæmpe-, ridder- og trylleviser samt historiske viser? I så fald har dansk initiativ bjærget sagerne igennem, molesterede ganske vist, i forholdsvis tidlig tid; man sammenligne f. eks. med Draumkvædets skæbne.

Endnu ét: Efter ca. 1550 opstod der i danske adelige kredse en sand poesibogs-mani. Man skrabede viser til sig alle vegne fra. Det er for længst konstateret at dynger af DaViser.'s stof er oversat fra tysk (til tider nærmest overført eller kalkeret uden sproglige skrupler). Og ifølge det her udviklede altså også fra norsk. Principielt bør nutids-filologen nok nøgternt betragte og behandle hele stoffet i adels-mss. på akkurat samme måde, hvad enten det kaldes »folkeviser« eller »renæssanceviser«: Et detailarbejde i sin tid med de talrige uselvfølgelige eller direkte udfordrende gloser i det fra tysk optagne stof syntes at vise at der i begge visekategorier forelå oversættelses- og skrive-/af-

skrifts-fejl i samme omfang og af samme art. – Det har ikke været gratis at man i Danmark har publiceret visestoffet efter genrer, og med betydelige tidsmellemlrum, og ikke håndskrift for håndskrift.

– Det skulle glæde mig om det her fremførte inspirerer til videre overvejelser og drøftelser. Til en debat hvori jeg, alle omstændigheder taget i betragtning, ikke ser mig i stand til at deltage.

P.S. Erik Dal var også stemt for at medtage de par sider om *Kölner-verset* der bringes til sidst her (M159–160). Der er ikke meget skært kød på dét ben, det skal siges; men opsatsen skulle nærmest – ligesom en række andre detaljer rundt omkring i M-kapitlet – yderligere illustrere leksikografens forpligtelser også m. h. t. gennemtyggede gamle tekster.

– Man kan udlægge *Skåninge-verset*: »Det lov bør skåningernes »ærlige mænd« (de ypperste, i deres funktion som landsdelens repræsentanter) have: de er til dato aldrig gået ind på at godtage uret(færdige bestemmelser)«. Hermed bliver placeringen i et SkLAndrSun./SkKl.-ms. velmotiveret (»fore py at rætæn uar af harpær før«).

Nov. 1972.

Kaj Bom

5f) Og så: FOLKEVISERNE. Mens omstændighederne, derunder materialets forholdsvis beskedne omfang, efter mit skøn gjorde det både forsvarligt og mest hensigtsmæssigt foreløbig at lade spørgsmålet om folklorestoffets og det ældste salme-lags placering i GldO./ÆnydO. stå åbent, så gør det vældige og i mange henseender højvigtige folkevisestof krav på en stillingtagen allerede nu og her. De flg. mange sider er naturligvis kun et bidrag dertil, idet den bemærkning forudskikkes at begrebet "Folkeviser" tages ganske jævnt: = det ældre lag af tekster som vi læser dem i DgF.I-X, hovedsagelig gengivet efter mss. ca. 1550-1700. - Hvad der passer på dette stof vil formentlig også slå til for de såkaldte "Skæmteviser" og de relevante dele af DaViser; begge disse genrers stof er jo stort set overleveret i folkevisenhåndskrifterne, uden tidsforskel.

Hvad der er sagt bl.a. side M37,øv. om den nødvendige orientering forud for indstregningen, gælder vel hundredefold mere ved folkeviserne. Af den vældige litteratur om viserne har jeg, til mit formål (se ndf.), kun udvalgt mig latterlig lidt, dikteret af hensyn til tiden: Foruden visse vise-indledninger og -kommentarer i DgF. har jeg især støttet mig til fremstillingerne i OFriis', Paasche's og Steffen's (bidrag til) litt.-hist. håndbøger, samt til Erik Dals oversigtsværk fra 1956: Nord. Folkeviseforskning. - Af tekster er ad_hoc kun undersøgt de i fremstillingens løb nævnte, samt hvad de just anførte og enkelte andre værker bringer af belysende stof fra no. og sv.

Det står ganske klart at på så smalt et grundlag - og oven i købet uden at tage behørigt hensyn til de for de flg. betragtninger væsentlige arbejder af Recke, Liestøl og Ek (jf. bl.a. EDal.234ff.) - kan endegyldige og forpligten-

de resultater ikke vindes. Alligevel er det mit håb og min tro at man kommer det intrikate placeringsspørgsmål et godt skridt nærmere ved at undersøge nogle få tekst(stump)er af særlig betydning i denne henseende.

Man kan naturligvis sige med romerne: "Quod non est in actis, non est in factis" (hvad Salmonsens kalder "en formalistisk retsregel"!), et kriterium der jo er det dominerende her i gruppe 5-afsnittet. Men en sådan lineal-afgørelse pr. analogi og uden nærmere overvejelse vil vist føles noget hårdhændet. En sand skat af vitterlige old-ord ville derved komme til at glimre ved deres fraværelse. Og desuden kendes jo enkelte middelalderlige fragmenter.

If. håndbøgerne er visernes arnested Danmark (således også Steffen). De fremsperer ca. år 1200 el. så, og står i flor i de følgende par århundreder, med en kun kvantitativt anselig efterblomstring indtil henimod nedskrivningstiden. I Danmark som i Sverige (men ikke i Norge) finder vi dem, opblandet med alskens anden (samtds-)poesi, i adelens visebøger, fra 1550'erne (Hjertebogen ældst) og frem gennem et par århundreder, akkompagneret af skillingstryk og med en (især: jysk) efterklang i almuens sang. Takket være Vedel får Danmark desuden tidligt en trykt visebog af betydeligt omfang.

Vi herhjemme, der er vokset op med SvGrundtvigs monumental-udgave, rummende talrige stykker poesi af høj karat, om end i regelen i en både sprogligt og indholdsmæssigt noget forvitret form, er vist vant til at betragte denne skat som et originalt dansk kultureje, af høj ælde for grundstammens vedkommende, som har sendt udløbere ud til det øvrige Norden.

Samtidig har vi vænnet os til at svælge momenter der ved en umiddelbar, ikke forudindtaget betragtning må kalde på eftertanke, ja skepsis: ¹⁾ Af hele denne skat har middelalderen ikke levnet os én ærlig vise (om fragmenter se Ekskurs lige ndf.); ²⁾ Skönt visemassen skulle være al-dansk "old-arv" synes (det er vist alm. antaget; ej undersøgt ad

hoc) dens fremtrædende sprogpræg at være jysk, ligesom dens hoved-tilholdssted i 19å. er Jylland; ³⁾ Den rummer et ikke ubetydeligt antal gloser som i dansk kun kendes fra denne genre (skønt de er betegnelser for ting el. begreber der nævnes i den bevarede middelalder-litt., men stedse under andre betegnelser): ulivssår, ungersvend, brand = "sværd-(klinge)", formen mår "mø", etc.; og man kan tilføje at ⁴⁾ disse sær-gloser træffes i rimstilling - normalt da (el. altid?; det skulle ikke undre mig men jeg ved det ikke. Ingen mod-ekss. huskes; om "(hin) yske(-)svend" se DO.: ysk).

I lyset af disse ængstende momenter vinder de meget magre folkeviser-levn fra middelalderen øget interesse. Er de, i deres sparsomhed, uforkastelige vidnesbyrd om en gld. viseskat, el. gør der sig særlige omstændigheder gældende ved dem alle? [nov. 1965: Hvis noget el. meget i den flg. ekskurs kan læses i folkeviser-litteraturen, og med effekt også for sprogmanden, beder jeg om forladelse. Men intet deraf står at læse i de M44 nævnte håndbøger - der meget vel til sin tid kunne være blevet GldO.'s eneste/vigtigste rådgivere].

Ekskurs:

Om de (angivelig) middelalderlige - især: gammeldanske - vidnesbyrd om en folkeviser/folkevisens eksistens.

Håndbøgerne anfører i alt 4 sådanne:

¹⁾ Under en detalje af et kalkmaleri i Floda kirke, Södermanland, læses dels: "burma" (og ikke mere), dels (under B.'s modstander): "hollager ; dans han wan ; siger af ; burma". Teksten har jeg afskrevet efter en tegning af hele udsmykningen fra 1869 der er gengivet f.eks. CSPet.Litt. 137; et udsnit i større målestok i Steffen's afsnit i Sv-LittHist.I.(1929), ved side 104. På dette måske noget skrøbelige grundlag skal de "uregelrette" staveformer (sådanne træffes også i andre indskrifter på hvælvingsdekorationen) ikke drøftes, og de er vel også irrelevante i denne sammen-

[ekskurs fortsat]

hæng; formelt kan sproget lige vel være sv. og no. (i en udenlandsk kunstners gengivelse??). - Dateringen hviler vel på stilen i billederne. DgF.II.654b angiver "omtrent ved Aar 1500"; DgF.IV.780b: "sidst i 15de Aarh." (hvorfra vel CSPet.: "1480-1500" ≠ Lukman i KultLeksM.: Holger Danske); Steffen (1929) mere vagt: "1400-talet". (Momentet ikke nærmere undersøgt; endnu ca. 1550 malede man bl.a. Holger Danske på væggen i Skøvinge kirke i NSjæll.: Trap.⁵III.191).

Når man tager i betragtning at forb. vinde sejr af = "besejre", "overvinde" var gængs i datidens poesi og prosa, så kan man godt sige at teksten kun nøgternt, tørt udtrykker at A. besejrede B. For så vidt kunne forb. godt være et i almensproget formet og kurserende udtryk som en visedigter havde bemægtiget sig da han digtede sin vise. - Men man mærker sig at Floda er enig med alle 3 DgF.-opskrifter (I. 391ff.) om at have det gram. overflødige og dermed interessante han som vel har rytmiske og altså digteriske årsager. (Ellers kunne man sige at Holger Dansk stod helt parallelt med ⁺Burma[n] som "underskrift", og at "han wan .." var en selvstændig sætning). // ⁺nabo-billedets

Floda's vidnesbyrd rækker imidlertid ikke videre end til at indicere (for mig gerne: godtgøre) at en vise/visen om de to kombattanter har afsat spor i Sverige (Stockholmsregionen) skal vi sige: nogle årtier el. årnese før reformationen (blandt motiverne er helgen-episoder).

2) I samme åndedræt kan nævnes det fra Marsk Stig-visernes (DgF.nr.145) version FG (ikke de øvrige) kendte omkvæd "Nu stander landet i våde" - som man plejer at citere det; F har imidlertid: "Nu ⁺staar [1 gang: stander] landen i voffue", og G: "Nu stander ⁺landen [1 gang: landet] ⁺i wode [1 gang: uthi wade]." (jf. G, v9 & 10).

DgF.X.318a citeres samme omkvæd (efter Steenstrups "Vore Folkeviser", < Weeke. - Anne Simonsen har nov. 1965 eftergået stederne) fra et ms., nu i NkS., skrevet ca. 1460 af Peder Madsen, præst i Ribe. Her står der - jævnsides nogle lat. opbyggelige bonmots - som "penneprov" (dette mis-

[ekskurs fortsat (MStig)]

brugte ord!), og med ms.-hånden, hele 3 gange: "fforthy stand landh j waadh", alle tre gange i nøjagtig samme ortografiske form, bortset fra 1 gang standh (jf. flg. ords -dh) for stand, og 1 gang waad. - Bortset fra 54v er der brugt rød"pynteskrift", altså fremhævelse.

FG-gruppen er (ligeledes) ene om at have den oplysning at de sammensvorne først red til Ribe [P. M.'s tjenestested]. Hvorfor dertil? Og hvorfor nævnes det 2 gange i F og G, både i 1. og 2. strofe, at "de lod dennem klæder skære"? Især G tyder på en anden, oprindeligere tekst der lader dem søge absolution el. lign. forud for bloddåden, jf. v2's 1. ord: "Saa (lod de dem klæder skære)"; dette saa bør, isoleret set, ligesom det i 1.3 betyde: "derpå". Man kunne gætte på at F og G v1, 1.4 oprindelig har haft f.eks.: "og lod dennem clercher skiere/skire" dvs. "rense" (no. skira).

Ann. Med min hang til at læse nærsynet, på udkig efter selv svage indicier, kan jeg ikke lade være med at bemærke stavemåden cleder (med c) i G, v1 og 2 (altså også i det for oprindeligt antagne cleder i v2; men smitte 1 ≤ 2 supponeres jo her) over for ellers overalt i G k- og ej c-: (kold-, -kierter, koning, kierre, og) klede v11. I ordet (ord som) "klerk" holder c- sig længere end i de rent hjemlige ord.

Ribe-ridtet kunne være historisk, og er i så fald vigtigt ved at indicere kleresiet i Ribe som sympatisører (fik volds mændene endda tilladelse til munkeforklædningen?), og episoden derfor være bevaret i mindet i det Norge der blev de fredløses andet fædreland. - Hermed harmonerer det godt at G - som jeg ud fra mine forudsætninger vil give fortrinnet - kun anfører (dvs. kan anføre?) få navne: foruden Ribe kun "hand Ranild" (der tyede til Norge) og "hin unge hertug Knud" (en kongesøn med dette, typisk danske, navn nævnes ikke Biogr² L. VI.371 i listen over Erik Klippings børn; Vædel retter i ms. til Erik) over for F's detail-viden: Ribe, Finderup, Marsti, Ranil J., Skanderborg, kong Erik. - Til gengæld har G præcise udtryk for handlingsgangen: (de ride dem til Ribe ..); så red de dennem op i landet, .. i der bondes gård, .. gik dem i laden ind, steddes dennem på den

[ekskurs]fortsat (MStig)]

lo. - Sådan kunne de bærende træk af forløbet huskes hos folk der boede langt borte fra både handlingens skuepladser og en lokal tradition - men havde greb på at fortælle en spændende historie.

Når jeg drister mig til at bringe Norge ind i billedet, trukket ved hårene kan man sige, er det af to grunde. Dels oplyser Laur. Nielsen i Danm. middelald. Hss. (1937).95, at man kun fra dette ms. kender en vis legende om Olay den Hellige. Dels citeres i DgF.X fra ms. - "pennepøverne" en 2 gange forekommende gådefuld passus: "Hay ffre gudh giordh", resp.: "Hay free gudh giord" (desuden et "hay hay" som i egl. forstand kunne være pennepøve?). - Hvis man tør lægge mening i ovennævnte "sætning(er)" bør man vel sætte gudh = "deus", hvorved fås "gud gjorde" el. (med respekt for det -e-løse giord) "gud-gjort" ↪ nyda. "gudskabt" (der synes lånt fra norsk!); for gjor giver Aasen.222 i øvrigt overs.: "(fuld)moden", bl.a. om korn (jf. om fre ndf.). - Og i stedet for et: "Hej! Fred .." el. lign. kunne man tænke sig et ikke overleveret vn. (norsk) ⁺hei(ð)-fræ "himmel-frø" dvs. manna (formen free passer jo godt hertil, men kun slet til fred "pax").

Oldisl. heid n. "skyfri luft" lever videre i no. dial. (Aasen.275b) Heid (også: Hei) = "himmel", "luft uden skyer"; i jysk (el. i nogen form for ældre el. nyere da.) har jeg ikke fundet ordet. Fræ (jo også jysk) har i no. også formen Fre (Aasen). - Til de p.t. bogførte vn. ssgr./aflednn. (Fritzner:) heid-bjart (vedr) = h.-ríkr, -skírr (bl.a. < Stjórn), (sb.) -viðri og (Aasen:) heid-blaa, -graa (jf. Aasens adjj. heid, hei(d)en og vb. hei(d)a, alt sigtende til høj, klar luft) kunne man så foreslå at føje et (poet.?) hei(d)fræ "manna", dannet i lighed med f.eks. panis coeli (Vulg.), Fritzner: himna-mjöl (& hifna-mjöl), -foeda, -brauð, Fsv0.: himna-brødh, -fødh, ænyd. himmel(s)-brød, -korn samt -frø. Dette sidste, himmelfrø, tæller ikke direkte med, idet det kun kendes fra Kingo og sikkert er dannet af ham. Men det kunne være åndsbeslægtet med den her supponerede glose (en trang til med åndfulde udtryk at variere betegnelsen for dette ikke mindst i prædikener såre yndede

[ekskurs fortsat (MStig)]

begreb, symbolet på guds ord/hjælp i nød); og det "norske" behøver lige så lidt som Kingos at være et old-ord (som man derfor burde kende fra den gl. litteratur), idet dets bestanddele, som påvist, er kurante norske glosser og former. Man kunne tilføje at ordet er dannet med lykkelig hånd; i et sprog der ejer en særgløse for netop den høje, klare himmel, har man haft mulighed for at forme et udtryk der understregede det mirakuløse (jf. vores: "som et lyn fra en klar himmel").

Man kan være skeptisk over for dette (også fordi teorien lader "hay hay" i stikken; naturligvis bliver det til sin tid nødvendigt at eftergå hele ms.). Men enten må man postulere at en klerk to gange enslydende i et ms. har skrevet nogle delvise utydes-ord, åbenbart i forbindelse med Guds navn, som eneste undtagelse(r) blandt en række lat. og nord. meningsbærende og klare ord - alle velegnede moralske opkradsere i en "Stella Clericorum" (LaurNiels.95), blandt hvilke også "Fordi stander .." pænt kan indføjes - eller man må a priori tilkende notitsen (notitserne) mening, i et el. andet sprog el. sproglag. Og et dansk hay fre(e) el. hay-fre(e) smelter vist ikke på tungen.

- Tilknytningen til Ribe er øjensynlig flersidig. Til det ovf. M47f. sagte kunne være tilføjet at mss. F og G (= Rentzel & Svaning II) begge hører til ripenserens Vedels håndskrifter (se DaViser.VI.205f., nrr.6 & 7). - Men sproglige forhold kunne synes at pege mod Norge. Til det just sagte kan føjes en bemærkning om formalia i ms.'s viseomkvæd.

Ms. er skrevet "med mange ligaturer" (LaurN.95) hvorved evt. tænkes på abbreviaturer. Måske afspejler dette forhold sig stedvis i marg.-noternes stand, giord(h), waadh (jf.? dog oldisl. vá, no. vaa = bl.a. "frygt");

men jeg vil dog ikke undlade at pege på den no. præs.-form stend (Aasen). Sætningen synes mig snarere at burde kaldes et til gld. tillempet norsk citat - hvis man da ikke ved at lede i norsk finder en præs.-form "stand" [nov. 65: jf. Seip.SprH.¹327], hvor-

[ekskurs fortsat (MStig)]

ved "et til gld. tillempet" ganske bortfalder - end et sløseri (jf. den ovf. påviste ortogr. fasthed) el. en notits med ekss. på jysk apokope (hvorved stand ofres). - Tolknin-gen af notitsens landh som "landet", "riget", ikke "lands-delen(e)" el. "landene" (Norge havde i 1286 egen konge), støttes af udtryk i G som: "alt landit stander y vode" 9,4, "all Dannemarck stannder y vode" 10,4 (jf. 1,1 og 5,4). Men man har svært ved at tro på en brug i dansk endnu ved el. kort efter 1450 af ubest. form med bestemtheds-bet.; med vn. stiller det sig anderledes.

(Inspireret af en detalje i punkt 3 ndf. minder jeg, for overfuldstændigheds skyld, om at penneføreren hed Petrus Mathiæ; jf. M53f.).

Sluttelig kunne man om denne tekststump sige, at et hjertesuk: "Derfor er Danmark i våde (el.: frygt og bæven)" nok kunne tænkes at være til uden at forudsætte en vise med dette omkvæd, jf. det u. punkt 1 (side M47) om Floda sagte (≠ "hinc illæ lacrymæ"). Men Ribe-ms.'s fordi - over for det ellers kun kendte nu i FG - må dog vist nærmest tyde på afstamning fra et digt hvis bedrøvelige omkvæd det er, om end dette fordi jo er særdeles praktisk hvis sætningen skal bruges efter en revsers opregning af sognebørnenes og tider-nes slethed.

[nov. 1965:] De foreg. bemærkninger om Marsk Stig FG blev i sin tid nedfældet ganske uprætentiøst, delvis "in legendo", efter at nr.3-undersøgelsen (se M52ff.) var foretaget. Det ville være hasarderet at bygge en egl. konklusion på dem; men man kan samle lidt sammen på det.

Passagen "Fordi stand .." i ms. er antagelig et regulært citāt, nedslag af viseomkvædet. Men dets sproglige form er delvis uacceptabel (forkert) som dansk, og det står i ms. sammen med en nord. tekststump der for beg.'s vædkom-mende næppe kan være (gl.-)da. Begge "sætninger" - som er sikrede ved (fler)dobbelt forekomst af næsten fotografisk identitet - synes derimod utvungent at kunne forklares ud fra norsk. - Ms. indeholder særnorsk (og unikt) læsestof.

[ekskurs fortsat (MStig)]

Ms.'s ejer er knyttet til Ribe. Det foreliggende omkvæd kendes, tekstligt, desuden kun (med nu for fordi; og variationen vove/våde) fra Ribe-mss. F og G, og kun disse har den, for deres version åbenbart vigtige, indledende Ribe-episode. Samtidig er G - ene af alle viseopskrifterne - fattig på navne: 3 bringes, deraf det uomgængelige Ribe samt ét urigtigt; F kan mere i denne post, men har evt. øst af den øvrige (vise)tradition, idet G nok har prioriteten af de to.

Disse momenter kan bringes i samklang ved at man antager at G stammer fra en i geografisk (og dynastisk) henseende fjern region - hvor man "samlede på spændende historier" og havde sans for at fastholde kernen i en dramatisk episode og fremstille den i en digterisk stram form (den norrøne fortællekunst). - En anden forklaringsmulighed er at Petrus M. i Ribe traf G-formen. I så fald må man imidlertid "se stort på" omkvædets sprogform, og formentlig kaste "hayfre" for hundene; men de i DgF.X.318a citerede i alt 9 lat. og nord. tekstbidder (hvoraf 5 med forskellig tekst) giver i øvrigt alle god mening og synes tekstligt set velanbragte.

Under disse omstændigheder kan GldO. ikke være tvunget til at godtage de i de nord. passager forekommende dubia som sikre gld. sprogelementer, endsige til at acceptere som gld. hverken Marsk Stig-viserne i særdeleshed el. hele det lag af folkeviser i almindelighed som for nutidsøjne at se tager sig mest alderdommeligt ud. - I øvrigt bør dette punkt betragtes i reflekslyset af de to flg. punkter.

3) Ridder i Hjorteham. Kvantitativt hovedstykket inden for den middelald. fragmentgruppe. I betragtning af denne gamle opskrifts centrale stilling har jeg ved undersøgelsen af den bedt frk. Simonsen fremskaffe noget af det materiale som tekst- og forskningssituationen næsten råber på. For hvis den "falder" som utvivlsomt gld. så er vi kommet et langt skridt frem mod det forhåbede resultat: med rette, med god samvittighed at lade folkevisestoffet ligge urørt under redaktionen af GldO.

[ekskurs fortsat (RHjort)]

Fremstillingen ndf. kan sammenlignes (og delvis suppleres, spec. for de nyd. teksters vedkommende) med indholdet af kuverten ?pantser-sven i GldOpsl.

Visen er trykt, med typografisk honnør, som nr. 67 i DgF.II.220. Fundstedet er "Haandskrift fra omtrent 1450, i Linköpings Bibliothek". I noterne s. 226a siger Grundtvig at tekstens placering som A er sket "ikke paa Grund af noget indre Fortrin" men takket være dens ælde. "Haandskriftet, hvori det ligesom ved en Fejltagelse er indkommet .. optages ellers helt af prosaiske Stykker af gudeligt Indhold. Dets første Halvdel er norsk, den anden svensk; men midt inde i det, paa Bagsiden af Bl. 55, staar da dette Stykke af en dansk Folkevisе. Det følgende Blad .. er desværre udrevet."

I tekst-tillægget DgF.X.76a oplyser Grüner Nielsen at ms. "er et theologisk Blandingshaandskrift fra o. 1450. Oven over Visen staar med samme Skrift: Iek Matth Nielss; højere oppe med samme Skrift, Dedit Mathias Nicolay in Byørnætweh (J: Bjernedegaard ved Sorø Kloster). Opskriften er vel altsaa fra Sorø-Eggen."

Dette Linköping-ms. har jeg ikke set. Og det fremgår ikke af Grüner N.'s bemærkninger (der er citeret in extenso ovf. bortset fra beg.) om han har haft det for sig (el. om han har udbedt sig oplysninger deroppefra); man skulle snarest tro på autopsi - hvad der ville have interesse vedrørende det ndf. M55 drøftede hodigsos-ord - men tør ikke gå ud fra det. Jf. ErikDal.302: "Det kunne være morsomt at se L.-teksten i facsimile, men håndskriftets tilstand siges at umuliggøre reproduktion".

Men også som tingene ligger for en boglæzers blik må man kunne komme videre. Jeg har intetsteds fundet nogen oplysning om ad hvilke veje SvGrundtvig er kommet under vejrs med opskriften; men hvis den står med rette i DgF. så må det være fordi man opfatter sproget som utvivlsomt dansk.

Thi at sætte et Byørnætweh lig Bjernede må være umuligt, selv om man ville tage RoskBJb. ca. 1370 Byernwithæ som lødigt etym. alternativ til den ældste form Byørnøftæ

[ekskurs fortsat (RHjort)]

1287 (NudaO.³). Grüner N. må have nøjet sig med en vis lighed, evt. parret med at han intet dansk Bjørn(e)tved fandt. - Ved et gennemsyn af Rep.'s regg. & moderne navne-regg. af forskellig art fandt heller ikke jeg noget dansk, el. svensk, Bjørntved (Bje-/Bjæ-); derimod ét norsk: Bjørntvedt ved Skien ("Det gamle Skiens Historie staar i nøje Forbindelse med .. Glim sø (Gjemsø) Klosters (se Gimsø kl.)" Salm.²: Skien). Og KultLeksM.I.559(Seips artikel om Birgittinernorsk; af flersidig interesse ad hoc; nævner som "birgittinsk" eks. bl.a. pron.-formen jek, jf. M53m.) omtales en jærtegnspostil, nu i Linköpings stiftsbibliotek, men stammende fra "Solum ved Skien". - Der synes altså at gå en vej for arkivalier fra Skien-egnen (klosterets bogsamling?; spørgsmålet ej søgt oplyst) til Linköping.

Nået så langt bad jeg Anne Simonsen om at se i regg. til DiplNorv. efter en Matthias (Mat(te)s; virker på mig ikke som noget gængs no. navn) Nielß/Nicolai. Hun fandt i alle 19 bind påfaldende få forekomster, og de synes at tilhøre kun to personer: ¹) en "lagrettisman" M.N. fungerer som brevvidne i netop Skien 22/9 1481, 26/3 1490, 5/8 1503, 24/9 1509 og 13/9 1516; i det nærliggende Tønsberg udstedes brev 28/6 1533 hvori nævnes "Karin, Mattes Nielssons efftherleuerske". - Med denne sidstnævnte oplysning skulle vi kunne se bort fra ²) den M.N., "lagmand i Vigen", der nævnes 23/10 1544, 19/5 1545, 5/7 1546, dvs. han må være en anden person. - Flere Mads Nielsen'er forekommer if. Anne S. altså ikke i det ganske Norge, såvidt DNorv. kan oplyse.

Mon ikke nr.1 er "vores" mand? Selv om teksterne i DiplNorv. ikke skriver ham (men heller ikke nogen anden, if. frk. Simonsens eftersyn) til B. der kun nævnes 14/5 1542 og 7/3 1543, for øvrigt (af Udgg.) som "B. gard", svarende til notitsens "in B." Bjørntvedt ligger if. DiplNorv. i E(i)danger hd., mellem Skien og Porsgrund.

Man kunne gætte at M.N. på sine gamle dage (er flyttet ind i B. og) har skænket sin virke-bys kloster en from gave; donator-notitsen er nok skrevet af ham ("Jek M.N." er med samme hånd som "Dedit ..") og ikke af modtagerne.

[ekskurs fortsat (RHjort)]

Herefter synes ms. som bogværk betragtet at være en ren norsk (el. sv.-no.) affære. Omstændighederne kalder i høj grad på en ms.-undersøgelse: Er de to dele (M53) pagineret under ét og i gl. tid, el. er det (mon ikke) et senere sammenbundet blandings-ms., således at stroferne afslutter den norske, forreste del? Er dateringen af ms. - det er jo dét og ikke visen der dateres M53 - korrekt? Men hvor gammel er så monstro vise-hånden? - Af Grundtvigs oplysninger fremgår det ikke (klart) om vise-hånd er = no. hånd (men sådan er det nok ikke).

Tilbage står så den mulighed at Mads N. er dansker (jf. M51 - et træk som jeg dog ikke kan tillægge nogen betydning) el. dog, qva visens nedskriver, en repræsentant for dansk kultur. - Men ifølge det ovf. udviklede (M54) skulle nedskriften nærmest sættes til beg. af 16å. dvs. mi-ste adgang til GldO., i hvert fald krav på at blive udnyttet der.

Vender vi os til sprogformen - hvor vi altså kun har Grundtvigs læsning af et medtaget ms. at bygge på (M53; Grüner N. meddeler ikke én rettelser til aftrykket) - springer formen hodigsos-ord "hådings-ord" straks i øjnene. At det er en fejl for hodings-ord, som varr. da også har (D dog afvig. tekst), må være evident. Ordet er alm. i viserne - endnu Aasen anfører det: "haaings-or" -, og hodigsos- kan ikke engang være en verbal fejltilknytning med en el. anden "inddigtet" bet.; et skrevet hodiighes el. lign. kunne ligge bag. Men det er umetodisk at forestille sig at skriveren havde hådingsord i tankerne, som et velkendt ord, og kom til at skrive sådan noget tøv. Vi må have en afskrift for os.

I samme retning peger, mere el. mindre (jf. især de ænyd. varr., inkl. F i bd. X): jomfrwer i (allerøverst på DgF.-siden) for: jomfrwen (således neden under v1, og = B-F). I v2 & v5 optræder, vistnok for eneste gang i de nord. sprog + tysk, ridderens "pan(t)szer-swene"; passende for en ridder med tilknytning til (det store) hårvildt ville være "pant(t)e(r)-s." = DO.'s Pand-svend. I v6 rimer få (vb.) på

[ekskurs fortsat (RHjort)]

vb. få!; da få (1) er gentagelse/ekko af få i vv. 1 & 5 bør man anfægte få (2) (i D, v5, med i øvrigt afvig. tekstafsnit, finder man evt. det rette, som levn: naae). I v7 er det umulige ham (her vel, modsat "hodigsos-", med metodisk, associerende galskab) nok fejl for horn (først de systematiske zoologer har frakendt hjorte "horn"), jf. D, v12 ≠ D, v7: "tacher af røden guld", samt A's eget "thet annith" (ntr.) v7,2.

I samme linie finder vi "hodigsos-"'s værdige side-stykke: "[hornet] wor aff hwdit sølff". Udg. forsynder sig, endda uden lysende resultat, mod lectio diff.-reglen ved at rette til: hwdit der skal gøre tjeneste som "hvidt". Mere indfølelse at tænke sig h (hvis altså ms. har h!) for det grafisk nærliggende b, i forb. med et velafhjemlet falsk -d- (jf. da. † red(e)boden, sv. redobogen), dvs. buit (bw-dit); jf. Kalkar.O.I.236a: "sølf hyn bone" < Rimkr., og sv. (den ndf. u. "Grønlandsverset" nævnte folkevisen) "boda sølf" DgF.III.790a.

Et blik på det lige ovf. sammenstillede mat. vil vise at de fleste fejl kan bero (beror) på banale læsefejl ud fra tidens skrift: ri/n, o/e/a, rn/m, b/h. Resten er selvgivelse (hodigsos-, hwdit), cl. "menings"indtolkning? (pantzer-).

I sagens interesse skal endelig - ikke uden smålighed! - peges på sproglige enkeltheder som ventelig bør inddrages i overvejelserne hvis disse tager retning ad (svensk eller) norsk til: I v4,3 kunne man med A's "henne folgher hien" (vb. har for resten u/o-former i fsv. og hos Aasen) tænke på (gl.)no. heimanfylgja "medgift", "udstyr", hvorved pigens afslag ville få et til stilen passende anstrøg af djærvt lune (så bliver det hverken den triumferende forfører el. folkesnakken der sigtes til; jf. på en måde Festskr-LisJac.48f.). V1ff.: adj. stol(d)z: jf. Fsv0. stolz og (i-sær) Fritzner: stolz. V1,4: "fager talen". V2: "han will alth haffue idhert taall" (jf. f.eks. Fritzner.I.678a,15: "sá vill fund þinn hafa"). V6: "met fager ordhen". I v7 "spiller" den omskabte hjort så "frydefuld"; hertil passer

[ekskurs fortsat (RHjort)]

Aasens oversættelse af adj.: "... livlig" smukt. - For øvrigt kan det siges at A frembyder meget store ligheder med, om end også ikke ubetydelige forskelle fra, Bff. - Omkvædets "Drømt haver mig om ..." over for alle de øvrige (B-F's) "... svenden ..." er ved sin intimitet klart det bedste; intet taler for at nedvurdere A hverken poetisk el. sprogligt (når altså bortses fra gennemskuelige traderingsfejl). - Om indicier for norsk i B-F kan ses seddel 18 i GldOpsl.: ?pantser-sven.

Til bunds har undersøgelsen ikke kunnet føres (ms.-granskning; alsidigt seddel-mat.). Men det synes mig at vil nogen med den tidligere forskning (som den ses resumeret i håndbøgerne) fastholde at A er gld. fra ca. 1450, så må vedkommende have bevisbyrden.

Det her fremlagte indicerer et ms., givende husly også til A, som tilhører nordskand. kultur i alle henseender. Fremstillingen, teksten i litt. forstand er god og ortografien regelmæssig (se f.eks. seddel 15-17 i kuvert: ?pantser-sven om at v3 jomfrw-seth "må" være = (-)sæt og ikke -sød). Forvanskninger påtræffes, men øjensynlig af en sådan art at de, i en del og deriblandt vigtige tilfælde, snarest må henføres til en person der ikke var fortrolig med visen(s sprogform) og indlevet i genren. - En "nem" (men dubiøs) forklaring kunne gå ud på at det var en dansker (af danske-re født) el. evt. en svensker (jf. Mads!) der af interesse for visen havde ført den i pennen efter bedste evne.

Men indtil nærmere og bedre måtte foreligge kan heller ikke Ridder i Hjorteham forpligte GldO. - Man kan godt tænke sig at skrivende folk i Syd-Norge kunne have et skriftsprog som det vi ser afspejlet i (afskriften) A.

4) "Grønlandsverset". - Om denne i sandhed særprægede tekst, både i form, indhold og overlevering, skal jeg prøve at fatter mig i korthed for visse zoners vedkommende, idet jeg kan henvise til kuverterne (A & B): ?grøneland, ?sb., i GldOpsl., hvad en del detaljer angår.

[ekskurs fortsat (Grøn1)]

Som tekstgrundlag har jeg ene og alene benyttet hvad Gruner N. giver i DgF.X.15f.; desuden har jeg kigget i CSPet.LittH. og hos OFriis.

En minutløs gennemgang af de talrige varr. som DgF. bringer, har overbevist mig om at det (< Bjørnbos & CSPet.'s arbejde) foretrukne tekstgrundlag: a+h, trods dets relativt sene placering i traderingen, i det væsentlige er det bedste, idet de mange, til dels himmelråbende, fjolle-varianter i regelen kan forklares (hvis man vil berolige sig, og det er jo dét som det kommer an på) som banale fejltyper. Den lille rest synes ikke at indeholde noget der fortjener navn af egentlige lectiones difficiliores; f.eks. har man måske lov til at udlede samtlige "varr." til vb. heyde: ceu/ceum, crui/trui, criū/crium, trin af et (over 2 linier delt?) fejlplaceret: "(promon)torium".

Omkvædet var for svært. Det har jeg ladet ligge, da det i denne sammenhæng ikke kan gøre hverken fra eller til; dets lighed med det fra den egl. viseoverlevering kendte er jo til at tage og føle på.

Med en smule retouche ud fra overleveringen og varr. til et par steder afskriver jeg strofen:

1 Ther boer eeyn(t)h manh ij⁺) eyn gronelandz aa
 2 ooc spieldenbedh mundhe hanyd heyde
 3 meer haw(r) han aff nidefildh
 4 een hanh ⁺hawer flesk hyrch/hic/[1varr.:]hit fleyde/feder.
 // ⁺)secundum/2m ab; vy/y(h)i/yc/ygi/[2varr.:]ghi/[2v.:]ÿ
 varr.

Som just nævnt er hovedmassen af de varierende former blot ekss. på velkendte fejltyper i tiden - visse fejltyper synes at være begrænsede til el. dog at florere særlig inden for visse ms.-grupper -: m/n(n)/u; c/t; o/e; f/h. Desuden må man (jf. DgF.'s var.-app. passim) regne med at forkortelser ikke var sjældne (pladsforholdene på kortet var jo knebne), og at snart sagt ethvert ord kunne ende på -h. Det sidste træk kan støttes med gld. former som breffh, (præp.) affh; men måske er det et skille tegn som i trade-

[ekskurs: Grønl (tekst: M58)]

ringens løb er blevet fejlopfattet som et bogstav (jf. de talrige -s'er i GldBib. der synes at være oprind. skillestreger: /). Disse -h'er synes ved fejlagtig ordddeling til tider at være gået fra slutstilling til initialstilling i flg. ord.

Idet vi erindrer os at teksten alm.-vis går for at være pærefynsk, fra ca. 1425, kan flg. enkeltheder udtages til formel drøftelse:

1.1: ij er og bliver jo dubiøst. Men a+b's secundum/2m (styret af "promontorium") synes at være en "højklasset" misforståelse af et ij/yi/(yhi?) som ville passe kønt med var. (selv om et vz dvs. veth kunne være ophav til c's vy). // gronelandz er også usikkert overleveret (se DgF.X). Et gromen- synes at være den eneste virkelige konkurrent til det grone- som mange var. har; det øvrige i apparatet kan (bort)forklares ud fra antagelse af falsk ordddeling, u for n, oversat nasalstreg og sligt.

1.2: spieldehbedh a b; var. 's spichbod' (om -bod(e) se DgF.X.16a) kan være af spiel-b. // Over for hanyd (ab; han var.) står i 1.3: han (ab; var. dertil synes rettelig at høre (ved overleveringsfejl) til hawer: et "meerh auer") og i 1.4: hanh ab etc. etc. (hair ch vel < han). Indre forhold svækker altså tiltroen til hanyd's autenticitet. At formen, i sig selv, skulle være "Forløber for det nyfynske hai" (DgF.X.15b, vel < MKrist.?) er det i hvert fald for en københavner svært umiddelbart at se - dvs. nu går det op for mig at man nok har opfattet formen som enstavet, altså regnet såvel y (= [i]) som d for (dobbel)markering af mouilleret n. Men hertil er at sige at en sådan skriveråde vistnok ville være uden lige, idet samtlige (øvrige) ekss. i GldGr.II.207 har i-tegnet stillet foran konsonanten: heyl "held" (HrMich.), eeynh (Clavus; nævnt i GldGr.), faille "falde" ofl. (ÅdaSk.). I betragtning af dette og af tekstens egne mod-ekss. ville jeg absolut foretrække en grafisk forklaring: < hānd (med "luksus-nasalstreg") el. lign. Om han-former med finalt d se f.eks. GldGr.§567,1,a; c's daff for aff (mss.) forudsætter evt. et hand aff. -

[ekskurs: Grønl (tekst: M58)]

1.3: nidefildh: dubiøst. Forskningen har fundet frem til (DgF.X.15b) at vi har fejl for: uide-sildh "(det) hvide sølv", en for så vidt tiltalende konjektur der jo kan opbæjles hvis man, ud fra det ovf. påpegede om -h/h-, med god samvittighed tilføjer det h forrest som næppe kan undværes. - Alligevel er jeg lidt skeptisk. Sølv om "sølv" har en fylde af former i gld. & fsv. synes en form med -ld(h) enestående, hvad der ikke kan undre. Måske var det oprind. "røde guld": g fejlløst som "lavt" f, og et u som ii (fordobling af vokaltegn ses i flere tilfælde, også ved kort vokal: eeynh, ooc, een). Ved denne gisning fås en banal vending (hvor guld så må trække røde noget ublidt med sig), og ld reddes hvad jeg må lægge megen vægt på (guld med uoprind. d haves jo tidligt). - Varr. er (som også andetsteds) kun halve: nite/nice. - Også andre muligheder foreligger; men kvintessensen skulle være at man er berettiget til at antage et seriøst (og i genren/sproget banalt) udtryk for "rigdom(me)", "kostbarheder" (og bør vrage "lusepelsen").

1.3-4: Tekstmaterialet (delvis inkl. ab) viser forvirring m.h.t. "haver"(1-2) og "han"(1-2). Man kan formode, om man vil (de løbske -h/h-'er!), at det ene el. begge haver står for et ældre auer (af ēghe; Aasen har et auer u. eiga); og denne/disse verbalform(er) har kunnet sammenblandes med et āner/(ved fejl:)auer, dvs. pron. (sg. el. pl.) anner, en pendant til andra i den værdifulde svenske version (DgF.III. 790a) - som da også foretrækkes DgF.X.16a. Med forskelligt tekstligt medhold turde man således skitsere en tekst: "mer' .. / end anden/andre har/ejer flæsk ..". (Om plur. af pron. ctr. -r i vb. jf. lige ndf.).

1.4: ab's hyrch kan udledes af et hynth (men i så fald har alle varr. tabt en nasalstreg), el. - i pagt med varr.'s totalbillede -: hyith (om ⁺yi se ad ij M59) el. lign., dvs. hyrch volder ikke egl. ængstelse, lader ikke ane en oprind. tekst med afvig. ordlyd. // feyde (adj. best.f.) er (forskningens) konjektur. Formen forener pænt ab's fleyde (< ffeyde?; med fl- efter foreg. flesk?) med de 7 varr.'s feder; og dette feder (seder i) synes at vise at et finalt -r ikke

[ekskurs: Grønl (tekst: M58)]

er mur- og nagelfast gods ved vurderingen af teksten, jf. om (h)awer efter et evt. anner plur. lige ovf.

Tilbage står i denne detail-drøftelse endnu et træk i sprogpræget: Diftongerne. Her har man jo fundet den smukkeste overensstemmelse mellem det sproglige udtryk og Clavi hjemstavn: Sallinge på Fyn (om end den pågældende dialektgrænses forløb i nutiden driller lidt: KortFolk. nr.32).

Materialet er: eeynh, eyn, heyde, feyde. I alle tilfælde regelret svarende til gld. ē, vn. ei. - Om det eneste mod-eks. meer se ndf.

Situationen omkring teksten må imidlertid give anledning til betænkeligheder. GldGr.I.²364, ned. kan fra hele det vestensundske Danmark som gld. ekss. på nydiftonger i ord med gld. ē kun anføre ^{a)}Clavi ekss. (÷ eeynh), ^{b)}stedn. Heyselballe, i et Ribe bispestol-brev af 1492 (Rep. nr.7259(ikke: 5259)). - Med god grund, synes det mig, tager Br-N. - også her - forbehold m.h.t. vurderingen af disse former. Medmindre fynske diplomer skulle ændre billedet (det jeg har set af sådanne fra 15å. gør det ikke, såvidt erindres), så må man sige at en sådan dialekttro skrivebrug savnede enhver støtte i dansk usus. "Lapse sig" med fionismer havde unægtelig ingen zweck syd for Alperne, og man kan meget dårligt tænke sig at en europæisk lærde ikke var bedre til at skrive sit modersmål end at han kunne komme til, ene af alle vi kender i tiden, at træde så påfaldende ved siden af al skrivebrug.

- End om (også) denne strofe var norsk? Så ville meget falde i lave. Alle diftong-eksemplerne bliver simpelt hen genuint norske; Seip i KultLeksM.I.559a, ned. nævner blandt de norske "målmerker" der hævder deres plads i for øvrigt lidet norskprægede birgittinske skrifter, just ekss. på ord med bevaret ei; og Seip.SprH.¹253 giver ekss. på gl.-no. mæri, mera (& fleri), hvorefter Clavi meer skulle kunne være i orden inden for helhedsbilledet. - Om formen man (siden 14å.) se smst.312. // I omkvædet: "nordhum" alle mss.

- En fynbo der skriver på norsk! If. CSPet.LittH.93 er

[ekskurs: Grønl (tekst: M58)]

Clavus født 1388; "ellers vides intet om ham før han i 1420erne dukker op i Italien." CSPet. anfører i BiogrL.² detaljer der taler for at Cl. selv har besøgt Grønland - og i så fald, indskyder jeg, da rimeligvis med et el. andet højnordisk sted som udgangs- el. mellemlandingspunkt (el. traf han etsteds i Nordskandinavien sin grønlandske hjemmelsmand?) -; i hvert fald ved han facts om øen. For hans berøring med islandsk (el. norsk?) kultur borger at han på sit Islands-kort anførte runenavne som stedbetejnelser. (Hans p.t. utolkede remse-ord på Norges- og Gotlandskortet har jeg ikke set).

Med denne mulighed for øje: at strofen tilhører norsk kultur (i beg. af 15å.) og er nedskrevet på hvad man måske turde kalde et rigs-(syd)norsk i svøb (er der én unorsk form i hele strofen?), skal bl.a. de ovf. side 59-61 nævnte momenter drøftes.

1.1: If. Aasen kalder man i SNorge dét å som nordpå hedder elv. // Idet det (indirekte) overleverede ij respekteres bliver manh en å-mand, en vand-vætte (jf. lige ndf.). // gronelandz må jo være det der har inspireret Clavus til at knytte strofen til den arktiske ø, - som navne-pioner, ikke egl. som charlatan; der er intet i omstændighederne der utvungent leder tanken hen på sand mystifikation el. på parodi (senere tiders astronomer har på lign. vis overført sublunariske navne til Månen og Mars). - Men med rette? Stedfæstelsen "en å i Grønland" bliver så meget vag igen, i betragtning af øens storhed også hos Clavus. - Omkring Skien (!) ligger landskabet Grenland (Sal.²X.102a) el. (se Fritzner.I.655a) Groenland (el. Gre-/Græ-/Grø-land, i Dipl-Norv.).

Om man i bet. "vætte" (ovf.) kunne tilføjes no. (Aasen. 291b) Hin Mannen = "Fanden" (jf. da. den mand: DO. Mand bet.12) og Fritzner u. maðr. - Fra Stadil beretter JensKamp. Da.Folkeminder.(1877).19: Naar i lang Tid intet Skib var strandet, og Havmanden saaledes ikke havde faaet sit Offer, gik han op paa Landjorden og kastede sin Krog i Kørerne .. [Engang kommer han til kort, og må omsider i bondens stue

[ekskurs: Grøn1 (tekst: M58)]

hente sin krog, hvorved han siger:] "Røntre te (ko-)Kaavvel, Mand et' ku drej' (dvs. drage); Mand haar mest manne gue Mol sien!" (Han siger det "i sit Havmandsmaal", dvs. ubehjælpsomt, som eneboeren kommer til at tale). - I German Gladensvend spørger "den vilde ravn" dronningen hvad hun vil give den "mand" som kan skaffe bør. - I "Angelfyr & Helmer Kamp", hvortil vores strofe må høre, sammenligne man "din far er en trold" A,v11 og B,v10. Jf. også M67, anm.1.

1.2: Spjeldebod(e) (-bedh) er if. DgF.X et særsvensk navn, velbevidnet. Om det også var norsk er mig ubekendt; men selv om så ikke er, kan det moment alene ikke flytte strofen til Sverige.

Anm. Mens jeg har det i hovedet skriver jeg lige ned at et Spjeldebodh synes at kunne forklares ud fra norsk. Aasen.73a har som bet. 5 af sb. (fem.) bot: "plet", "flæk" .. "Hertil adskillige Navne paa plettede Dyr, især Køer, som Graabot, Vidbot. Jf. Fribot, Vingebot, Svanebot (Landstad ..)". - Flere sæl-arter navngives efter farvetegningen: spraglet, spættet sæl. Den mandsstore (og jo menneske-lignende) spættede sæl er på oversiden ".. sortegraa med et Netværk af gullige Tegninger ..; .. marmoreret" (Sal.²XXII.953 & 954); en forb. med vn. speld/spjald, da. spjæld "tavl(e)" etc. kunne tænkes. I så fald et noa-navn (jf. Feilb.IV: Lars) til fiskerens fjende nr.1 - der i overtroen desuden optræder som genfærdet af den druknede: Feilb.III u. sælhund; "im volksglauben gelten seehunde als die seelen ertrunkener oder als elbische wesen .." Grimm.Wb.

1.3: Rigdommen kan i første række skyldes ofringer; jf. ovf. (I Germ. Gl. tilbyder dronningen "ravnen" guld og sølv i ubegrænsede mængder).

1.4: Hvis man tager anstød af "det fede flæsk" er det nok fordi vi nutidsmennesker litterært-æstetisk set har til-
lagt os en æterisk smag i tidens løb. Ligesom Tove i badstuen ligner "en stegt gås", med et virkelighedsnært billede, således angives her et kosteligt liggendefæ, familiens vinterforråd: det nedsaltede flæsk ("flæsk hi(n)t fede" er

[ekskurs fortsat (Grøn1)]

vel blot epitheton ornans, ≠ "brasen den brede", etc.). - Sprogligt kan jævnføres DO. Salt 486,60ff. og Vibe 1296,52 ff. - For øvrigt er pron.-formen hit lige godt norsk og fynsk.

Omsider er den sprogligt-reale drøftelse ført til ende. Men endnu nogle ord om handling og motiv-elementer, til bestyrkelse af at strofen hos Clavus i alle henseender bør tages som et seriøst og, efter omstændighederne, hæderligt overleveret stykke.

Er det 1. strofe af et længere kvad, el. er strofen alt hvad der var? (I sidste tilfælde måtte vurderingen, metodisk set, blive behæftet med (større) tvivl).

Det er for længst iagttaget at Clavi vers er i familie med (strofe 1 af) DgF.nr.19: "Angelfyr og Helmer Kamp". Visen kan opfattes som en dybt tragisk demonstration af temaet: "Forbindelse, parring mellem vætter og mennesker er mulig, men fører til fordærv og undergang (for vætterne)". Vætterne er overmægtige, men ikke almægtige. Vil de assimilere sig med menneskene, dem de er så langt stærkere end, da knuses de. Naturen har draget grænsen.

Af DgF.-overleveringen fremdrager jeg nogle træk, uden at tage hensyn til navne- og slægtskabs-forvirringen i det overleverede, hvorom kan ses i Udg.'s indledning og tillæg i flg. bind. Angelfyrs og Helmer Kamps far hedder Offue, Alff, Ulff. Hvad om Alf var = alf som appellativ, og - på godt gl.-nord., længst vel bibeholdt i vn. - brugt i ubest. f.? Han bor i Uthiss-kier (A), Od(d)erskier (BC); jf.? Fritzner: út-sker, - og er "rig og bold/kåd" (en udvanding fra Clavus til det vise-banale: "en mægtig person"?).

v1,1.4 har den trods sin gråhed måske dog bemærkelsesværdige linie: "dennem [dvs. sine to sønner] lader han kæmper kalde" A (jf., lidt ringere?, B: "de lader dem kæmper kalde"). - I handlingen optræder sønnerne uden følge; en mulig tolkning: "han kalder kæmper (en "hird") til dem" må af denne "handlingsøkonomiske" og af andre grunde bortfalde. Jeg turde oversætte: "Han kalder dem mennesker" (idet deres

[ekskurs fortsat (Angelf)]

status som sådanne eo ipso må gøre dem til "kæmper" og ikke til f.eks. bønder el. fiskere). - I Hervararsaga (DgF.I. 251,øv.) hedder det: "Arngrim [dvs. Alfs dobbeltgænger] hed en kæmpe af jætteslægt, men dog også af kongest". I visens v11 forkaster prinsessen Angelfyr fordi han er "halv en trold" (A; B,v10: "så led en trold"). Det ser ud som om farens stræben for at skaffe sønnerne menneskevæsen lykkes for den yngstes vedkommende [nov. 1965: jf. EDal.369f.] (alm. eventyr-motiv: far hænger ved yngste søn): Han omtales stedse og altid som "Helmer Kamp", broderen A. aldrig med noget navnetillæg (og da Helmer falder i tvekampen for den ældre broders hånd kan det ikke være hans sejrsløhed tilnavnet angiver).

Helmer er konsekvent i sin stræben mod menneskevilkår: Han vil ægte en menneskepige, kongens datter af Opsell (Opsal B-C). Åbenbart i nid og ond trods siger så "svartalfen" Angelfyr (A,v3): "Ikke skal du i aften / vinde den skønne mø" - et lavt motiv til medbejlen; det troldske sind bemestrer ham. Helmer frir høvisk: Konge, "vid mig ansvar god" (A,v6), Angelfyr optræder som en gangster: "Konge, du give(r) mig datter din, / og røm selver af dine land" (v7). - I den påfølgende tvekamp såres Helmer til døde; faren er synsk (som en vætte er; hans vætte-status oplyses ikke direkte i A-B,v1(-2)), og sprænger på hesteryg til "Opsal". Det er her værd at mærke sig at de overnaturlige nok har overnaturlige evner og kræfter, men at de nærmere tænkes som super-mennesker end som væsener for hvem bogstavelig talt alt er muligt. Hele sceneriet, og skildringen, tyder bestemt på at faren rider over stok og sten, langt hurtigere end det er noget menneske beskåret, men absolut ikke at han rider over et hav; og han følger øjensynlig sønnernes spor. Dette træk forliges med Grenland, men ikke med den arktiske ø.

I ubændig vrede og fortvivlelse over at "Kain" har dræbt "Abel" hugger faren derefter Angelfyr, brodermorderen, ned; Alf havde "sønner to", og nu er altså, ved drab inden for slægtens egne medlemmer, ætten dømt til undergang med hans egen død i tidens fylde. - Moren nævnes ikke; hun "må" næsten have tilhørt "mannheimr".

[ekskurs fortsat]

- Intet synes mig at tyde på at Clavi strofe på noget punkt skejer ud i forhold til den af os kendte tragiske vise. Den er blot oprindeligere, i diktion - og måske også i lokalisering.

Anm.1. Til belysning af opfattelsen af den dæmoniske tragik i foregående vise bukker jeg under for fristelsen til at lade en bemærkning falde - ikke ganske uden sproglig bihensigt! - om DgF.nr.33(II.1ff.): den såkaldte Germand Gladensvend-vise.

Som vi i dag kender denne vise sættes handlingen i gang af et grusomt spil af den blinde skæbne: Just som kongen og "danske dronning" sejler i deres rette ærinde kommer en "vild ravn" (valravn??) flyvende netop til dette sagesløse pars skib, hindrer dem bør og kræver sin blodige told. En meningsløshed.

Men lad os se på navnet Gladensvend. Man plejer vist at tolke det som udtryk for skæbnens skærende ironi. Er det adækvat? - Navne-varr. opregnes DgF.IV.784b, men ikke på ganske tilfredsstillende måde. A: "De kaldte hannem [jeg: formuleringen tyder evt. på at de lagde noget i navnet] Gieellemand Glaaden-suend" (v12), v14-15: Gell(e)mand Gladen(n)-suend (≠ v29); B,v9: de kallede hannem Gierminndt Gladensuenndt (≠ v11ff.); C,v8: Germand Gladen-suend, v11: G. Glade-suend (= v16 & v32), v6: Geremand Gladen-suend; D,v7: de k. hannem Glade Giermand (= v14), v23: Gladen G.; E,v6: Giermer Gladenn-suendt (≠ v8 & v28), v16: Giermand Gladensuenndt (≠ v23).

Man kan, mod traditionen, vælge at fæste sig spec. ved C (Hjertebogen): Glade-s. (3 gange) og D (Store Sth.): Glade[-]G. (2 gange). - Man kunne tage svend i tidens gængse bet.: "dreng", "barn af hankøn", "svenbarn", og antage at han var avlet af gammen/ørnen/ravnen der således med (tragisk) konsekvens kræver sit eget hybride afkom - og udsletter det da ynglingen fatter elskov til en jordisk pige. Thi forleddet kunne være det fra sv. kendte glada "glente" som if. KultLeksM.: Glada også kendes fra vn. (den dér anførte form gladha synes efter ortografien gl.-

no.). "Glentens søn" ville i et koncentrat give os gådens løsning. - Om glenten som "Odins-fugl" m.m. se KultLeksM.

Uden at lægge vægt på det kunne man af navne-katalogen ovf. (så) vælge A's (KarenBr.) Gell(e)mand og knytte det til no. gjella "hvine, skrige (om dyr)", dvs.: "den [som en rovfugl] skrigende vøtte, halvtrold (for at tale old-nordisk)". - Ligheden med Helmer Kamps skæbne er i denne tolkning ikke blot slående men indvortes. [nov. 1965: Overrumpler elverpigen hr. Oluf, el. tager hun hævn da han omsider vrager hende? Se diskussions-referat herom EDal246]. // ¹M.h.t. -mand jf. M62f.

Anm.2. Hvis man kan gå ind på den her forsøgte tolkning af tildragelserne i disse "trylleviser", anerkende ikke alene alvor og vanskabne i dem, men også etos og dyb tragisk konsekvens, temaet: naturen værner menneskene mod dæmonisering, bestialisering, og ikke blot i dem ser iboende ondskab og lunefulde mirakelmagerier fra vøtte-verdenens side, så ligger det nær, synes det mig, at parallelisere med ånd og tankegang i edda og saga; fra genuin ældre dansk overlevering findes næppe noget dermed åndsbeslægtet. - Man har ofte kommenteret første del af glosen folke-vise. Måske har -vise lige så fuldt været af betydning. I forskningens tidsrum har man jo trods alt uvilkaarlig forbundet noget lettere, spinklere med "vise" end med (edda-/skjalde-)kvad.

// Ekskurs slut.

Denne vidtløftige ekskurs (M46ff.) - der kunne have været kortere, og som burde have været længere - tjente, som det måske vil erindres, til at belyse moment 1 på side M45: Har Danmark hjemlige nedskrifter af folkeviser fra middelalderen?

Uden at glemme el. se bort fra min manglende beherskelse af tekstmassen og bjerget af faglitteratur vil jeg vove at sige at der i det foregående er fremdraget facts og anstillet ræsonnementer - ud fra en problemstilling der ikke var deres som har skrevet om folkevisesprøget - der dels i sig selv formentlig må gøre krav på at blive taget seriøst,

dels - hvad der jo først og fremmest er sagen - løfter spørgsmålet om det særlige vise-ordforråds leksikalske placering ud af de pinagtige deliberationer, og ikke alene formelt fritager Gld0. for en pligt til at behandle folkevise-stoffet enten in extenso el. - hvad der ville være misligt - i udpluk efter bedste skøn (således alternativt foreslået i 1952-planen), men også indicerer at 16-17å.'s folkevise-overlevering, helt og aldeles, med rette kun kan meddeles i Enyd0.

- Efter en sætning af et for mig dunkelt indhold: "det må dog siges, at studier af den art [dvs. sproghistoriske] altid er bestemt af viserne" (ja det er jo overmåde klart; men sigtet?) tilføjer EDal (s.346): "[siges] at sproghistorien kun er en hjælpevidenskab." Om man kan tiltræde denne vurdering må afhænge af hvad og hvor meget man lægger i og ønsker at drage nytte af begrebet "hjælp" - og hvem der skal hjælpe hvem til hvad. - Med de sidste sider i foreg. ekskurs (M64ff.) har det været hensigten at vise at også folkløristiske og litteraturhistoriske, æstetiske momenter bør spille ind i leksikografens funderinger; og efter hele min betragtning af den planlagte Gld0. som et kultur- og åndsværk i form af en glosebog ville det i sig selv være snævert kun at anlægge rent verbale synspunkter på netop visestoffet.

Anm. Det var fristende at citere flittigt af Helge Toldbergs afhandling i DaStud.1958: Den danske rimkrønike og folkeviserne. Heri godtgøres at der ud over emne-fællesskab også er tale om sproglige, ja verbale overensstemmelser mellem Rimkr.'s og (d)en tilsvarende folkevises beretning. - Den danske rimkrønike kan imidlertid ikke gælde som vidnesbyrd om en med den samtidig dansk folkevise, idet dette heterogene værk blandt sine kilder åbenbart tæller norsk stof, således Torkel Adelfar-episoden (Toldberg s.29ff.). Og at hovednummeret er en longobardervise (s.13ff.), efter Paulus Diaconus, fæster man sig også ved. - Talrige steder i afhandlingen synes Toldberg ligesom at skimte el. dog at fristes af en løsning af problemerne via det norrøne (norske). Fastest i konturerne

står vel flg. passus (s.10): ".. debatten om kæmpevisens og dermed den vn. litteraturs indflydelse i Danmark i 15. årh. Hvis direkte indflydelse kan godtgøres, rummer det afgørende konsekvenser for dansk litteraturhistorie i almindelighed og for Rimkr.'s tilblivelse i særdeleshed: Vi har dermed for anden gang et vestnordisk tilskud til dansk litterær historietradition, selv om det ikke er så gennemgribende som hos Saxo." - En periode af et så selvfølgelig indhold som den sidste i cit. havde T. næppe skrevet hvis han havde tillagt sit "Hvis" den fuldeste gyldighed.

Det kan tilføjes at visse Rimkr.-gloser under arbejdet med GldOpsl. pegede mod det norrøne, og at T. måske med rette kunne have skrevet "for tredje gang" i stedet for "for anden gang", idet jeg i sin tid, dvs. under arbejdet med dele af GldKrøn., anede verbal forbindelse med vn. (uden dog at indføre dette træk i en videre sammenhæng; først små 10 år efter kom Rimkr.-glossarerne ind i arbejdet). - Men disse ting må vente med at blive taget behørigt i øjesyn til Rimkr.-Komm. foreligger, og GldKrøn.-sedlerne dukker op i redaktions-afsnittene. //

Hvis man ud fra det foregående vil give den tanke hus- rum at vore folkeviser (el. grupper af dem; jf. M73) ikke kendes fra dansk middelalder fordi de ikke var der, men at de her til lands er en ret sen norrøn ((syd)norsk) (el. evt. delvis svensk) affære, så bliver der rimelighed i det M45f. som moment 2 nævnte: jysk dominans i ældre og yngre overlevering. Om gamle (og trofast bevarede) både praktiske og kulturelle forbindelser mellem Sydnorge og Nordjylland er vidnesbyrdene talrige; jf. f. eks. Hald i tillægshæfte 1 til DaFolkm.XIX.219.

Side M46 er som momenter 3 & 4 nævnt visernes særord (i rimstilling) af oldpræg. Her kan man - jo ikke som den første! - pege på det i forhold til dansk skarpt fremtrædende arkaiske præg i norske dialekter. Langt det meste af hvad der citeres Skautrup.SprH.II.74ff. som tilhørende det særlige vise-vokabular kan man slå op hos Aasen, NB med stedfæstelse til (vist især: syd-) norske landskaber, kun

sjældent med hjemler som "poet." el. "Landstad". - Nu kan en sådan "topografisk" stedfæstelse selvsagt til tider være mere materielt end åndeligt sand: Molb.DialL. giver, efter Lyngby, glosen ulivssår fra Jylland, hvilket DO. blankt godtager; rimeligere er det vel at regne med at folkevisens ulivssår (lejlighedsvis) har kunnet gå et stykke ud i landsdelens fællessprog. Og da Aasen ikke alene har Ulivssaar, men også "[et slag] til Ulivs" om et dødbringende slag (≠ oldisl. "sárr til ólifis"), hvorimod ældre og nyere dansk's u-liv er et sent og kunstigt, "åndrigt" ord (se DO. & Kalk. V), så er man tilbøjelig til at tro at ulivssår i dansk er en litterær norvagisme.

Anm.1. Med årene er DO. blevet forsigtigere. Til folkeviseordet ulivssår (se Kalk.IV) henviser DO. med et "ænyd.", i pagt med tekstforholdet. Men i "Tillæg 1925 til Redaktionsregler" (privattryk; jf. F2) §240 hedder det [forholdet ubehandlet i 1917-trykket]: "Folkeviserne kan i reglen, efter redaktørens skøn, citeres som glda." Denne anvisning er desværre fulgt i hovedparten af værket.

Anm.2. Om mår = "mø". (Kun et rids, og efter hukommelsen; nærmere i kuvert: mar i GldOpsl.). Med dette ord el. denne form har vi tilsyneladende det eneste eks. i dansk på bevaret -r i et appellativisk fem.-ord. Det er i sig selv en udfordring, og ydermere når man betænker hvor hyppigt mø (den enerådende form) forekommer. Strukturen: m + vokal + r tilhører det norrøne alene; og fiksfakserier af analogisk art ud fra pl. mør forbyder numerus-frekvensen (det er "heltinden" i en vise der kaldes m.). - En undersøgelse kun ved hjælp af opslagsværkerne giver til resultat at ordet stedse står i linjeudgang, og normalt i rim (med et fåtal af rimord, især: gård, hår). [nov. 1965: "Formen [ma(a)r] er gennem Folkevisesproget overført til Svensk" GldGr.III.85, < Hjelmqvist. Tampen brænder!]. - Under disse omstændigheder ville jeg foretrække den forklaring at vi af vore viser lærer at norsk også længe efter Setre-kammens [mar] tid har haft en ikke-omlydt form mār, jf. Seip.SprH.¹60: "Noen dial. viser i gno. ikke-[R-]omlydte former i noen ord: barr (for berr),

[med ā:] i giar (for i gær). .. Med R-omlyden er der inntreaddt dial. ulikheter."

Det må erindres at Seips værk standser ved ca. 1370, og at der ligger 2-300 år mellem Aasens ordbog og de ænydvise-mss. I betragtning af tidsspandet - 300 år el. jo evt. mere - er det egentlig forbavsende så god dækning der er hos Aasen for de danske vise-særord (det norske opslagsstof fra før Aasens tid har jeg kun undtagelsesvis kastet et blik i). Fuld dækning opnås naturligvis ikke; men et krav herom ville også være urimeligt.

Det i det foreg. anførte er kun et par af de talrige ekss. på den særlige problematik omkring det specielle vise-ordstof som har meldt sig gang på gang under ÆnydOpsl.-ordningsarbejdet. Eksemplerne blev efterhånden så mange og var af et sådant indre fællespræg at mine tanker, skønt længe modstræbende, ledtes i retning af det norrøne, nordskandinaviske.

Og samtidig mere og mere i retning af det skriftlige. Man skal sikkert regne meget mere med skriftlig og en god del mindre med sanglig overlevering, i de for os betydningsfulde led, end vi er vant til.

Anm. Jf. i Vedels fortale til 1591-udg. (ny-udg. 1926 s. 12): "den .. Melodi, som de siunges med, aff dennem som vide Tonen til dennem". Hvis Vedels forbehold ikke skal være et stok-pedanteri må hans indskrænkende ord betyde at der var langt færre "sangere" end læsere. (Jf. EDal.377ff.). - I øvrigt får man ved at læse 1591-fortalen egl. ikke noget indtryk af at Vedel betragter viserne som urdanske el. særdanske, idet udtryk som "Danske eller Gottiske sprog", "vore Danske Viser og Poeteri" og "hine gamle Skialdrer (som de kaldis paa gamel Dansk eller Norsk Maal)" tyder på en manglende sans for el. ulyst til at gå i detaljer og præcisere inden for dobbeltmonarkiets kulturkreds.

De mange (men procentvis hvor mange?) bevarede vise-mss. med deres brogede indhold tyder på en rastløs "vise-mani". Man har dels afskrevet korrekt, efter bedste evne

men uden smålighed, dels indført af stil- og smagshensyn dikterede ændringer under el. i anledning af afskrivningen, således som det er påvist for K.Brahes folio's vedkommende. Vedel har man gjort uret ved at overse at hans holdning til visegengivelsen var i pagt med (en retning i) tiden. - De hidtil gjorde erfaringer skal nok blive bestyrket i arbejds løb: Man står tiest/snarest over for skrivefejl (i forhold til et (†) forlæg) og ikke hørefejl når en glose er blevet forvansket. Principielt adskiller viserne sig ikke afgørende med hensyn til overleveringsvilkår fra den øvrige ældre litteratur.

Man er ganske vist vant til andre toner: "Metodens [dvs. den filologiske] begrænsning viser sig, når filologien er blevet til papir-filologi og har overset visernes særart, som netop er mundtlighed." EDal.401. Og s. 402: "Vise-genren er af natur mundtlig - helst sunget og ofte også danset - selvom skrevne eller endda trykte tekster har deres plads i traditionen." - Uden at være blind for at en vise-forsker med særlig sans for visernes genesis og en tekst-behandlende leksikograf nemt kan komme til at tale forbi hinanden, vil jeg dog heroverfor sige at tiden i det hele - og ganske særlig for et foretagende som Gld0. - er inde til at man nøje læser det man faktisk har. Hvis man for Dals odiøse "papirfilologi" sætter skriftfilologi, så vil jeg gerne føle mig ramt (men ikke såret!). For balancens skyld altså - selvfølgelig ikke som alfa og omega.

Over for Dals meget svale formulering at (også?) skrevne tekster "har deres plads i traditionen" kan det vel være betimeligt at minde om en vigtig detalje i DgF.'s udgivelsesmåde. SvGrundtvig erklærer I.s. VI at han vil "meddele alle .. Opskrifter af gamle danske Folkeviser, .. og meddele disse hver for sig ..". Med "opskrift" tænker han imidlertid på "version", "hovedform", ikke på den enkelte skriftlige nedfældning, og det hører da heller ikke til sjældenhederne at han under sin "gruppeløser" (f.eks.) A indordner både en b, en c, en d etc. Fra sådanne mss. meddeles samvittighedsfuldt varr. efter hver vise; men det forekommer mig at det på denne lidet iøjnefaldende måde frem-

lagte vitterlige afskrift-stof ikke har gjort behørigt indtryk på forskning og vurdering. Det skulle ikke undre mig om mængden af sikre afskrifter overstiger antallet af "primær-optegnelser." Og hvordan så med de sidstnævntes "oprindelighed", uafhængighed af for-skrifter?

Den i det foregående skitserede opfattelse af DgF.-stoffet rejser uægtelig nye problemer: Hvis norske, hvor gamle da i norsk? Er grundlaget spec. for de "historiske" viser mundtlige sagn og beretninger, el. historiske skrifter (pættir, etc.)? Osv. - Men heldigvis kan disse spørgsmål ikke være relevante for Gld0. Hvis viserne er relativt gamle i norsk foreligger der formelt den mulighed at de fra norsk er indkommet i dansk allerede i middelalderlig tid, og i så fald måtte de betragtes på linie med andre udenlandske (nordiske) kilder i gld. version: "norvagismer" måtte omdøbes til (særlige) "låneord", etc. Men for en sådan antagelse ses ingen sikre holdepunkter.

Side M69 brugtes udtrykket: "vore folkeviser (el. grupper af dem)". Viseforskningen er nemlig for kæmpevisernes vedkommende nået til det resultat "at denne visegruppe er vestnordisk, specielt norsk, og at dens forekomst i Sverige og Danmark er yngre" (EDal.166, der tilføjer: "dette hovedresultat er nu almindelig anerkendt"). Derfor behøver de øvrige, af forskningen konstituerede, grupper jo ikke at have samme genesis. Men man kan dog hertil sige at forskningen synes at operere med mange kunstigheder m.h.t. kategorier, metrik, kronologi, udbredelse, vandringer m.m., og i hvert fald ses sprogmandene ikke at være blevet inspireret af viseforskernes resultater vedrørende det vestnordiskes (norskes) prioritet for "kæmpevisernes" vedkommende. En undersøgelse af ^{de} danske visers rim (dette forkætrede tema!) i forhold til rim(praksis) i de norske viser ville således nok være givende.

Under disse omstændigheder, hvor kernen i hele problemet er dubiøs, hvor den sproglige vurdering er uafklaret og

hildet i tradition, og hvor ingen vise kan antages at være levnet os i en blot nogenlunde genuin gld. form, må både rimelighed og forsigtighed kræve principiel udelukkelse fra GldO. af hele folkevisestoffet (i ænyd. overlevering).

Anm. Man kan godt blive noget forskrækket over denne vidtløftige folkevisе-palaver i en rapport med et sigte som nærværende. Men vedtagelsen af GldO.'s tvedeling - et problem som jeg gennem hele ordbogens levetid ikke har kunnet komme til rette med - har uafviseligt bragt folkevisestoffets placering i focus.

I det hele må man lægge sig på sinde den afgørende forskel der består mellem den "fri forsker" og håndbogs-skriveren: Den første fatter interesse for et emne, giver sig i kast med det, undfanger ideer, og fører sin undersøgelse til ende hvis den forekommer ham frugtbar; i modsat fald giver han klogelig op, lægger stoffet ad acta og åbner sig for et nyt problem. Leksikografen (og hans lidelsesfæller) arbejder derimod under stoffets tvang: Skæbnen har valgt og serveret for ham, og - som Juul-Jensen plejede at sige uden frejdighed -: "Der skal stå noget." Ved GldO. strækker dette "noget" sig endda lige fra vurderingen af en hel genre til lemmaet for et gådefuldt el. mislykket ord. Det er én af grundene til at der står så meget sludder som man siger, i ordbøger (og planlægnings-rapporter!).

Ekskurs

[jan. 1966:] Årsagen til at Kölner-verset nævntes blandt dubia på M157 er - ret kort og meget utilstrækkeligt fortalt - flg.: I Br-N.StudTydn.147 bringes et faksimile af teksten. Heraf ses at penneføreren ikke alene - som af Br-N. s. 149, note bemærket - har kludret med æ(2) i warældet, men også har skrevet bænna og ikke hænna som Br-N. læser. I hvert fald kan jeg umuligt få andet ud af det: b'et (faks.'s eneste) må være skrevet i ét træk, således at buen er ført opad fra bunder, endende tæt ved men ikke helt inde i hovedstaven, hvorimod de 2 h'er begge er skrevet ad to gange, med den under linien endende, dobbelt svungne bue begyndt på selve hovedstaven. Skønt faks. fremtræder med visse diminutive ufuldkommenheder (bl.a. vistnok i tha's h) skulle disse karakteristika være klare, og man læser da også umiddelbart henholdsvis b og h .. h.

Men da al Gld0.-erfaring siger at skrivefejl i ældre tid psykologisk var af akkurat de samme typer som i dag, og idet b'et hverken kan være ekko af el. foregribelse af et andet b, står der vistnok kun to muligheder åbne, hvis man ikke vil tage bænna som et ægte ord (jf. ndf.): ¹⁾ tanketorsk (kan selvfølgelig ikke modbevises, men ..) el. ²⁾ tekststumpen er en afskrift (jf. også det som d(?) påbegyndte æ der omtaltes ovf.). I sidste tilfælde bliver hele detail-bedømmelsen af strofen jo noget usikker. Og da teksten bestemmes som ældgammel (snarest før 1250: s. 151) og derved har krav på tæt citering hvis den accepteres som da. - den indeholder oven i købet ord af stor egenverdi - så må dette af omfang beskedne tekststykke studeres med agtpågivenhed.

Der er en ting til. Således som 1. udgiver Bartsch udtrykker sig (hans opsats er aftrykt in extenso s. 144) er det ikke med selve skriverhånden vores vers er indført i ms. Derimod har hovedhånden selv ("der Schreiber") hist og her nederst på en side udfyldt klummen med "unsinnigen Federproben", hvoraf der gives to prøver. I den sidste af disse, der altså har en anden ophavsmand end vores lille vers, læses først noget utydes-latin(agtigt; kode??), og derefter: börna gango wagn. biassyrae wadaldaridramb.

Blandt disse rariteter er man vel pisket til at anerkende det første: b. g. w. som et nordisk ord, og det er da også citeret, som en æda. glose, GldGr. §437,8 & 492,2, beg. - Man kunne synes at det foransatte börna[-] er så overflødigt at det må vække mistanke; men Grimm.Wb.: Gängelwagen tyder på at dette ord hos Comenius bruges ≠ lat. serperastrum "særlige benskiner til småbørns krumme ben" (og ikke alle benskiner er jo til børn). - Dermed er de to følgende "ord" imidlertid bragt i søgelyset; man må tage en el. anden stilling til dem. Meget mere end leg og tant kan det næppe blive på det foreliggende grundlag: I det mellemste af "ordene" kan man mere sig med at finde et hjassi (jf. bænna ovf.) + et el. andet (fejllæst/fejlskrevet), el. man kunne tage det for et mislykket dies irae (men det er vist lige alt det kronologien tillader dét). Og den sidste charade kan man efter behag opløse i ú-aðal (jf. Grimm.Wb.: un-edel) + dári el. [w? +] aðal-dári "ærkedåre" (jf. f.eks. oldisl. aðal-tröll, modsat halftroll), samt oldisl./fsv. dramb "overmod" el. "sus og dus", "prunk" (÷ Kalkk.; ÷ GldGr.II, inkl. Tillæg).

Selvfølgelig p.t. aldeles ørkesløst og komisk. Men et nord. (og u-lat.) præg har det; og ms. skal if. Wattenbaeh (s. 145) være skrevet i 13å. i Italien, snarest Bologna, ligesom vel så strofen. - Der er så mange uoplyste og samtidige gådefulde omstændigheder ved disse notitser, derunder verset (ér det dog så urimelig gammelt?), at det synes mig uforsvarligt at decidere noget om nogen af dem før ms. - Gud véd hvordan - bliver gransket af kyndige.

Man kan ikke uden videre blankt acceptere at Kölner-verset er en stump høvisk ridderdigtning, i betragtning af det sted det er indskrevet. Hvis man kan forlige sig med at hyldesten, trods iwærældet, kan være rettet til jomfru Maria, kunne man prøve at tage strofen som en from bekendelse: bænna lif f.eks. som fejl gengivelse af bøna[-]lif "hellig livsførelse (som gejstlig), klosterliv". Og iwærældet - skrevet som ét ord - kan den uforknytte skaffe sig af med ved at antage at det som følge af misforståelse ved afskrivning er opstået af et iwærældz "evig", jf. "tel ywærels eyæ" 6/7 1397(GldDipl.), og MndHwb.²: iewerl(d)e.